

ISSN: 1987-6521, E-ISSN: 2346 - 7541, DOI: 10. 15357

SEPTEMBER - OCTOBER 2014 VOLUME 16 ISSUE 09

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

AGRICULTURAL, HISTORICAL, NATURAL SCIENCES & ENGINEERING

Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences

History of Agricultural Sciences

Environmental Engineering Science

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Historical & Humanitarian Sciences

Economy and Management of a National Economy

Mathematical Methods, Models and Information Technologies in Economics

Psychology and Sociology Sciences

Accounting, Analysis and Auditing

Economics and Management of Enterprises

Economic Science

MEDICINE, VETERINARY MEDICINE, PHARMACY AND BIOLOGY SCIENCES

Clinical Medicine

Prophylactic Medicine

Theoretical Medicine

Stomatology & Dentistry

Pharmaceutical Chemistry and Pharmacology

TECHNICAL AND APPLIED SCIENCES

Machines and Mechanical Engineering.

Electrical engineering, Radio Engineering, Telecommunications and Electronics.

Information, Computing and Automation.

www.gulustan-bssjar.org

"An investment in knowledge always pays the best interest." Benjamin Franklin.

ISSN: 1987-6521, E-ISSN: 2346 - 7541, DOI: 10. 15357

SEPTEMBER - OCTOBER 2014 VOLUME 16 ISSUE 09

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

JOURNAL INDEXING

TBILISI, GEORGIA 2014

HONORARY EDITORS

Agaheydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Correspondent committee-man of National Academy of Georgia. Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

David Narmania

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Faculty of Economics and Business. Full Professor. Ministry of Regional Development and Infrastructure of Georgia. Chief Specialist.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Member of of Academy of Economical Sciences. Member of New York. Academy of Sciences. Director of first English school named "Nino". Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Maia Kapanadze.

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Paata Koguashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Vagif Arzumanli

Doctor of Philological Sciences. Professor. Institute of Literature. Director of Literary International Relations section of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

ISSN: 1987-6521; E-ISSN: 2346 – 7541; DOI: 10. 15357; UDC: 551.46 (051.4) / B-64

©Publisher:

Community of Azerbaijanis living in Georgia. Gulustan-bssjar.

©Editorial office:

Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Website: www.gulustan-bssjar.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru, gulustan_bssjar@mail.ru

©Typography:

AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Editor-in-chief:

AGRICULTURAL, HISTORICAL AND NATURAL SCIENCES & ENGINEERING

Lienara Adzhyieva. Crimean University for the Humanities. PhD. Associate Professor.

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Enene Menabde-Jobadze. Georgian Technical University. Academic Doctor of Economics.

MEDICINE, VETERINARY MEDICINE, PHARMACY AND BIOLOGY SCIENCES

Mariam Kharashvili. Tbilisi State Medical University. PhD MD.

TECHNICAL AND APPLIED SCIENCES

Nikolay Kurguzov. State University of Pavlodar named S. Toraygirova. PhD TS. Professor.

Head and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

Founder of organization: Ketevan Nanobashvili. Tbilisi Medical Academy. Professor MD. Associate Professor

Reproduction of any publishing of Black Sea Scientific Journal of Academic Research permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Назар Кунтий СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПАТ ДЕПОЗИТАРНИХ РОЗПИСОК.....	5
Анатолій Бабич, Руслан Леонтьєв РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИРОЩУВАННЯ КОНЮШИНИ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОЇ НА КОРМ В ПРАВОБЕРЕЖНОМУ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ.....	10
Надія Гетман, В'ячеслав Циганський КОРМОВА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЛЮЦЕРНИ ПОСІВНОЇ (MEDICAGO SATIVA L.) ЗАЛЕЖНО ВІД ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ.....	16
Лиана Птащенко ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МИНИМИЗАЦИИ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ОБОСТРЕНИЯ ДОЛГОВЫХ ПРОБЛЕМ.....	20
Надія Гетман, Олександр Лехман КОРМОВА ПРОДУКТИВНІСТЬ БОБОВО-ВІВСЯНИХ СУМІШЕЙ ЗАЛЕЖНО ВІД УДОБРЕННЯ ТА НОРМ ВИСІВУ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	24
Юрій Векленко, Микола Мельник РОЗРОБКА ПАСОВИЩНОГО КОНВЕЄРУ З РІЗНОЧАСНОДОЗРІВАЮЧИХ ТРАВСУМІШОК В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ.....	28
Nikolay Kurguzov, Lyudmila Kurguzova, Marina Kurguzova, Irina Khalitova ELECTROMAGNETIC COMPATIBILITY OF ELECTRICAL MOTORS, CURRENT TRANSFORMERS AND RELAY DIFFERENTIAL PROTECTION.....	33
Оксана Моргулець, Любов Папенко ІННОВАЦІЙНІ КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІ СИСТЕМИ У СФЕРІ ПОСЛУГ.....	37
Наталія Усенко ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРАКТИКАХ ПОВСЯКДЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ ТРУДЯЩОЇ МОЛОДІ: ТЕНДЕНЦІЇ 1990–2000-х рр.	45
Володимир Пекарчук НАСЛІДКИ АКУЛЬТУРАЦІЇ ТА ЇЇ ПРОЯВІВ НА РУБЕЖІ 1980–1990-х рр. У ВИМІРІ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КУЛЬТУР ЕТНОМЕНШИН (1990–2000-і рр.).....	50
Ірина Гращенко АДАПТИВНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ-ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ.....	56
Yuliia Sivitska, Lyudmila Svistun THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF VARIOUS METHODS OF BUSINESS VALUATION FOR INVESTMENT PURPOSES.....	61
Ксенія Юдіна ВНЕСОК О. М. БАКЄСВОЇ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАВЛЕННЯ СВИНЕЙ ЗА РІЗНИХ ТИПІВ ГОДІВЛІ.....	67
Семен Гаврильєв, Виктор Игнатьев, Валентина Михайлова, Афанасий Матвеев, Александр Потапов, Татьяна Дягилева, Дмитрий Семенов, Амир Алиев ЛЕЧЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕННОГО ПЕРИТОНИТА МЕТОДОМ ПРОГРАММИРОВАННЫХ РЕЛАПАРОТОМИЙ С ИНТРАОПЕРАЦИОННЫМ ПРОГНОЗИРОВАНИЕМ.....	72

Намиг Исаев

ЗАЩИТА ЗДОРОВЬЯ РАБОЧЕГО ПЕРСОНАЛА И НАСЕЛЕНИЯ, СОХРАНЕНИЕ БЛАГОПРИЯТНОЙ
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ.....77

Віктор Доценко

ЄВРЕЙСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в кінці XIX –
на початку XX ст.84

Лаша Багратиони

УЛУЧШЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В ГРУЗИИ.....89

Ростислав Конта

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ НА
ПОЧАТКУ XX ст. (НА МАТЕРІАЛАХ «ХРОНІКИ НТШ»).....95

Наталія Козій

ПРИЧИНИ ВИНИНКНЕННЯ І ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ДИСБАЛАНСІВ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ.....100

Етер Бухникашвили, Майя Цинцадзе, Манана Ломидзе, Нино Дидбаридзе, Кетеван Шермадини

ОБЗОР СИТУАЦИИ ПО ВИЧ/СПИД В ГРУЗИИ.....106

Світлана Буряк

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ТА ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ
ВУЗІВ УРСР (1945–1956 рр.).....111

Vavilenkova Anastasiya

THE FORMAL MODEL OF KNOWLEDGE RETRIEVAL AND PROCESSING.....115

Ленара Аджиева

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В КРЫМУ: ВЛИЯНИЕ НА СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО (конец XVIII –
начало XX вв.).....120

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ ПАТ ДЕПОЗИТАРНИХ РОЗПИСОК

Кунтий Назар Ярославович
Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант (Україна)
e-mail: nazar_17@ukr.net

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные преимущества использования депозитарных расписок для эмитента и инвестора. Автором проведен анализ стоимости акций и соответствующих депозитарных расписок отечественных публичных акционерных обществ (ПАО). На основе выявленных взаимосвязей предложено возможности использования депозитарных расписок для повышения уровня финансовой безопасности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: акция, депозитарная расписка, эмитент, инвестор.

ABSTRACT

Main advantages of depositary receipts for issuers and investors are examined in the article. The author analyzes the value of shares and the related depositary receipts of public joint-stock companies (PJSC). Based on the identified relationships the possibility of using depositary receipts to improve financial security entities are prompted.

Keywords: action, depositary receipt issuer, the investor.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто основні переваги використання депозитарних розписок для емітента та інвестора. Автором проведено аналіз вартості акцій та відповідних депозитарних розписок вітчизняних публічних акціонерних товариств (ПАТ). На основі виявлених взаємозв'язків запропоновано можливості використання депозитарних розписок для підвищення рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Ключові слова: акція, депозитарна розписка, емітент, інвестор.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інвестиційні вкладення є одними із основних ресурсів розвитку вітчизняного підприємництва. Вони є передумовою економічного розвитку економіки України, підвищення ефективності виробництва, зростання рівня конкурентоспроможності товарів українських компаній. Питання створення позитивного інвестиційного іміджу, підвищення рівня інвестиційної привабливості розглядаються як на найвищому державному рівні, так і на рівні окремого суб'єкта господарювання. Дана проблема знаходить своє вираження як на найвищому державному рівні, так і на рівні конкретної господарської одиниці. На законодавчому рівні затверджуються та реалізуються програми з підвищення інвестиційної привабливості економіки України, створення сприятливих інвестиційного клімату та умов для інвесторів, посилюється акцент на захисті їхніх прав як економічних суб'єктів.

В умовах посилення інтеграційних процесів, а також дефіциту фінансових ресурсів на вітчизняному ринку щораз більше українських компаній розглядають можливість виходу на іноземні фондові майданчики.

Проблемам використання депозитарних розписок присвячені праці провідних зарубіжних та вітчизняних економістів, зокрема, таких як Анісімова О., Леось О., Виговський О., Гранцев І., Мозговий О., Ромашко О. тощо. Проте більшість з них зосереджують увагу переважно на теоретичних аспектах даного фінансового інструменту. Тоді як можливості їх практичного використання, дослідження взаємозв'язків між їх вартістю та вартістю відповідних їм акцій, їх впливу на фінансову безпеку емітентів практично не вивчаються.

Метою дослідження є виявлення основних переваг емісії депозитарних розписок та їх впливу на рівень фінансової безпеки українських ПАТ. Також автором було поставлено завдання з'ясувати можливі взаємозв'язки між вартістю акцій та відповідних депозитарних розписок і їхній вплив на функціонування вітчизняних ПАТ.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними формами залучення іноземних інвестицій є проведення компанією IPO на закордонній біржі або розміщення акцій через програми випуску депозитарних розписок. За своєю суттю IPO (Initial Public Offering) – це публічна пропозиція підприємства інвесторам стати його акціонерами, зроблена ним вперше на міжнародному фондовому ринку. Основна мета IPO – залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу. Окрім цього IPO також дозволяє визначити реальну ринкову вартість компанії, враховуючи теперішні тенденції галузі в якій вона працює, ступінь зацікавленості інвесторів її бізнесом. Заходи, що передують виходу на іноземні фондові ринки (реструктуризація бізнесу, підвищення стандартів корпоративного управління, прозорості, інформаційної політики фірми) також позитивно позначаються на розвитку підприємства. До того

ж, не варто забувати й той факт, що IPO працює на імідж компанії. Фірму, акції якої котируються на закордонних фондових майданчиках, сприймають як серйозного бізнес-партнера.

Проте поряд з всіма плюсами треба звернути увагу на те, що IPO – досить недешеве джерело коштів. Накладні витрати можуть становити 10-15% від суми залученого капіталу. Вони включають затрати, пов'язані із приведенням компанії у відповідність до вимог та стандартів біржі, оплата послуг фінансових консультантів, юристів, аудиторів, підготовка комплексних інформаційних матеріалів про компанію-емітента, впорядкування фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів. Тому, IPO є досить дорогим способом залучення ресурсів.

Це спонукає компанії розмішувати акції за кордоном через механізми депозитарних розписок. В умовах економічної рецесії вони можуть суттєво спростити й здешевити національному корпоративному сектору доступ до міжнародних фінансових ринків. Крім того депозитарні розписки відкривають широкий спектр можливостей та переваг для інвесторів порівняно із купівлею цінних паперів безпосередньо в іноземного емітента.

Депозитарна розписка є вторинним цінним папером, випущеним у формі сертифіката на акції іноземного емітента. Вона свідчить про те, що на користь її власника в державі фірми-емітента знерухоплена відповідна кількість акцій. Найстарішим випуском депозитарних розписок, який перебуває в обігу, вважається випуск японської компанії Sanyo Electric, датований квітнем 1977 р. [7].

Ініціатором випуску депозитарних розписок можуть виступати самі емітенти, а також професійні учасники фондового ринку та/або банк-депозитарій в країні розміщення розписок. Серед депозитарних розписок розрізняють американські (ADR) та глобальні депозитарні розписки (GDR).

ADR є номінованими в доларах США та обертаються на американському фондовому ринку. Реалізація програми GDR дозволяє їм котируватися як на ринку США, так й на інших світових фондових ринках. Програм випуску GDR американськими депозитаріями для іноземних емітентів реалізуються за правилом «Reg S» – протягом 40 днів після випуску такі розписки можуть обертатися тільки на неамериканському фондовому ринку. Але після закінчення цього терміну, який називають «періодом мовчання», вони стають доступними і для американських публічних інвесторів [2]. GDR випущені за правилом 144A можуть бути куплені лише «професійними покупцями» США (інституційні інвестори).

Таблиця 1

Основні типи ADR та GDR [2]

Без можливості залучення капіталу	З можливістю залучення капіталу
ADR I рівня, GDR за правилом Reg S (позабіржові ринки)	GDR за правилом Reg S (Лондонська, Франкфуртська, Гонконгська фондові біржі)
ADR II рівня (Нью-Йоркська фондова біржа/NASDAQ)	GDR за правилом 144A (приватне розміщення (PORTAL))
	ADR III рівня (Нью-Йоркська фондова біржа/NASDAQ)

Найбільшими центрами обігу депозитарних розписок є американські та європейські фондові біржі. Сьогодні ключові позиції туту займають такі депозитарії: The Bank of New York Mellon, Deutsche Bank, Citibank (Citigroup), Morgan Guarantee Trust. Основним гравцем є The Bank of New York Mellon. Найчастіше саме ця фінансова установа працює з компаніями з країн Східної та Центральної Європи, в тому числі й з українськими емітентами. Так, зокрема, її послугами з випуску депозитарних розписок користується ПАТ «Концерн Галнафтогаз». В Україні партнером The Bank of New York Mellon є ING Bank Ukraine, який виступає зберігачем цінних паперів. В Російській Федерації партнерами The Bank of New York Mellon є Газпромбанк, ВТБ та ING Bank (Eurasia), в Казахстані – Тураналем Банк, HSBC Bank Kazakhstan, ATFBank, Kazkommertsbank. Перші програми з випуску депозитарних розписок для українських емітентів були проведені The Bank of New York Mellon ще в 1998 р. Також вітчизняні компанії користуються послугами Deutsche Bank.

В умовах економічної рецесії депозитарні розписки можуть суттєво спростити й здешевити національному корпоративному сектору доступ до міжнародних фінансових ринків. Крім того депозитарні розписки відкривають широкий спектр можливостей та переваг для інвесторів порівняно із купівлею цінних паперів безпосередньо в іноземного емітента. Отже, визначимо основні переваги використання розписок для емітента та інвестора. Ключовими плюсами використання депозитарних розписок для емітента є:

1. Зниження витрат, пов'язаних з виходом на міжнародні фондові майданчики.
2. Доступ до міжнародних фондових бірж, можливість залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку бізнесу.
3. Уникнення законодавчих бар'єрів країни емітента пов'язані з виходом на іноземні ринки цінних паперів.
4. Підвищення іміджу компанії, її інвестиційної привабливості, довіри з боку бізнес-партнерів.
5. Мінімізація валютних ризиків – компанія-емітент залежить від руху валютного курсу лише в період випуску депозитарних розписок на її акції. Потім валютні ризики переходять до інвесторів.

6. Диверсифікація інвесторів.
7. Зниження можливості «недружного» поглинання. Механізм реалізації програм з випуску депозитарних розписок не дозволяє пакету акцій, який є базовим активом, бути об'єктом скупки для цілей «недружного» поглинання. Це пояснюється насамперед існуванням законодавчих обмежень, дорожнечео та складнощами технологічних процедур [4].
8. Підвищення стандартів корпоративного управління в компанії.
9. Збільшення інформації про компанію закордоном, що відповідно відкриває можливості пошуку нових бізнес-партнерів, нових іноземних ринків збуту.
 Переваги використання депозитарних розписок для інвестора:
 1. Уникнення законодавчих бар'єрів держави емітента.
 2. Уникнення законодавчих перешкод країни інвестора.
 3. Зниження витрат, пов'язаних на пошук інформації про компанію-емітента, оскільки частково ця функція покладається на депозитарій, який займається програмою випуску розписок. Крім того, оскільки ADR є американським цінним папером, що підпорядковується законодавству США, яке вимагає обов'язкового розкриття іноземною компанією-емітентом інформації про себе у проспекті емісії, то американські інвестори мають можливість отримати об'єктивні відомості про випуск цінних паперів та їх емітента і таким чином приймати виважене інвестиційне рішення. Контроль за дотриманням цих вимог здійснюється спеціальним підрозділом Комісії США з цінних паперів та фондових бірж – Відділом міжнародного корпоративного фінансування (Office of international Corporate Finance) [3].
 4. Зниження витрат, пов'язаних з участю інвестора в управлінні компанією. Функції представника інвестора на загальних зборах акціонерів можуть виконуватися депозитарієм, що може передбачатися у договорі про випуск розписок. Депозитарій, його зарубіжна філія чи банк-кореспондент слідкують за офіційним оголошенням емітента про виплату дивідендів, отримують кошти, належні для виплати, і переводять їх у валюту інвестора.
 5. Отримання доступу до акцій іноземних компаній, можливість отримання додаткових доходів у вигляді дивідендів тощо.
 6. Можливість отримання доходів за рахунок руху валютного курсу грошової одиниці інвестора та емітента.
 7. Уникнення витрат на конвертацію валюти отримання дивідендів. Ці функції виконує депозитарій.
 На основі аналізу вартості акцій та відповідних депозитарних розписок 10 вітчизняних компаній протягом 2010-2012 рр. нами було виявлено такі взаємозв'язки (див. табл. 2, 3):
 1. Між цінами акцій та відповідних депозитарних розписок існує тісний зв'язок.
 2. Акції в перерахунку зазвичай дорожчі, ніж відповідні їм депозитарні розписки. Тому з першого погляду для емітента раціональніше було б залучати кошти на українському ринку шляхом емісії акцій. Проте з іншої сторони іноземні інвестори, які купують депозитарні розписки є менш конфліктними учасниками акціонерних відносин.

Таблиця 2

Основні статистичні показники взаємозв'язку вартості акцій та відповідних депозитарних розписок вітчизняних ПАТ (денний часовий лаг)

Компанія	Вірогідність апроксимації R ² , %		Дисперсія	
	Порівняння цін акцій та депозитарних розписок	Порівняння змін цін акцій та депозитарних розписок	Ринок акцій	Ринок депозитарних розписок
“Західенерго”	97,7%	10,1%	1455,73	1381,94
“Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат”	96,6%	3,4%	230,72	217,75
“Дніпроенерго”	92,8%	1,5%	6293,32	5668,17
“Запоріжсталь”	34,4%	1,5%	157,69	96,64
“Мотор Січ”	72,8%	7,3%	2264,79	3162,89
“Стирол”	92,2%	2,4%	763,52	703,47
“Укрнафта”	98,0%	8,0%	1869525,57	1565616,81
“Укртелеком”	93,9%	3,8%	51,80	47,87
“Центренерго”	96,7%	4,4%	1647,04	1746,86
“Цукровий союз “Укррос”	81,4%	0,5%	116,77	194,10

3. Зміни вартості акцій на вітчизняному ринку передують відповідним змінам відповідних їм депозитарних розписок. Тому розміщуючи останні емітенту варто враховувати не лише стан іноземного фондового ринку, а й вартість власних цінних паперів на українському ринку.

4. Ринок депозитарних розписок менш волатильний порівняно із ринком відповідних їм акцій. З огляду на це, для інвестора більш привабливим є придбання депозитарних розписок емітента, а не його акцій. Відсутність високих стрибків вартості цінних паперів також позитивно впливає на фінансову стабільність ПАТ та довіру вкладників. Тому це також є перевагою залучення ресурсів через випуск депозитарних розписок.

5. Ринок акцій вітчизняних ПАТ має ширший розмах порівняно із ринком відповідних депозитарних розписок. Цей факт підтверджує показник ексцесу для відповідних цінних паперів. Тобто ринку акцій більше властиві різкі стрибки вартості цінних паперів. Даний факт також свідчить про позитивний вплив випуску депозитарних розписок. Адже, як правило, різкі зміни вартості цінних паперів не сприймаються позитивно інвесторами.

Таблиця 3

Основні статистичні показники взаємозв'язку вартості акцій та відповідних депозитарних розписок вітчизняних ПАТ (місячний часовий лаг)

Компанія	Кореляція між зміною цін акцій та депозитарних розписок	Вірогідність апроксимації R ² , % (порівняння змін цін акцій та депозитарних розписок)	Ексцес	
			Зміна ціни акцій	Зміна ціни депозитарних розписок
“Західенерго”	0,745	55,49	0,125	0,218
“Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат”	0,829	68,74	11,274	26,612
“Дніпроенерго”	0,623	38,82	3,950	14,555
“Запоріжсталь”	0,256	6,56	18,990	3,984
“Мотор Січ”	0,885	78,25	3,923	0,316
“Стирол”	0,432	18,64	0,712	7,899
“Укрнафта”	0,859	73,68	0,548	0,131
“Укртелеком”	0,830	68,83	4,946	2,005
“Центренерго”	0,896	80,25	1,749	2,532
“Цукровий союз “Укррос”	0,308	9,46	1,532	0,437

При дослідженні ступеня взаємозв'язків між вартістю акцій та відповідних депозитарних розписок вітчизняних емітентів було використано кореляційні та регресійні методи аналізу зв'язку. Для апроксимації взаємозв'язку між динамікою цін акцій та відповідних депозитарних розписок найбільш достовірною виявилась степенева залежність. При цьому було використано денний лаг зміни вартості цінних паперів.

Проте для апроксимації взаємозв'язку між динамікою зміни цін акцій та відповідних їм розписок було використано місячний лаг зміни їх вартості. Оскільки поденні дані внаслідок явища високої «зашумленості» ринку не давали достовірних результатів взаємозв'язку. Найбільш достовірною виявилась лінійна залежність між зміною вартості акцій та відповідних депозитарних розписок.

ВИСНОВКИ

Внаслідок посилення інтеграційних процесів ми вважаємо, що однією із головних загроз фінансовій безпеці вітчизняних ПАТ будуть не рейдерські атаки у їх теперішньому варіанті, а схеми корпоративного шантажу (ґрінмейлінгу). В західних економіках більш поширеним є використання механізмів ґрінмейлінгу, тоді як на пострадянському просторі широкого розмаху набули силові методи рейдерських захоплень підприємств. Однією з переваг депозитарних розписок є той факт, що іноземний інвестор (який володіє депозитарною розпискою), як було зазначено вище, менш конфліктний порівняно з вітчизняним. А ґрінмейлери є одними із найбільш конфліктних учасників акціонерних відносин. Володіючи кількома акціями ПАТ, вони створюють штучні труднощі стабільному та нормальному функціонуванню компанії.

Необхідно також врахувати той факт, що функції представника власника депозитарних розписок на загальних зборах акціонерів може виконувати депозитарій (така можливість передбачається у договорі з випуску розписок). А такі установи є професійними учасниками фінансових ринків зі світовим ім'ям, певним рівнем довіри серед клієнтів. Тому на нашу думку ПАТ-емітент буде більш захищеним від різного роду загроз зі сторони таких акціонерів. Окрім того, як було зазначено вище, механізм випуску депозитарних розписок знижує ризик «недружного» поглинання ПАТ.

Відповідно певну частину статутного капіталу АТ доцільно розмістити через випуск депозитарних розписок. Беручи до уваги той факт, що більшість власників прагнуть консолідувати в своїх руках контрольний пакет акцій (50% і більше), ми вважаємо доцільним до 25% акціонерного капіталу розмістити на іноземних

фондових ринках через випуск депозитарних розписок. Дане значення (25% статутного капіталу) обумовлене також тим, що вартість депозитарних розписок є нижчою порівняно з ціною відповідних акцій. Тому це запобігатиме ймовірному придбанню інвестором контрольного пакету акцій через купівлю депозитарних розписок.

На нашу думку використання депозитарних розписок поряд із залучення інвестиційних коштів також нівелюватиме негативний вплив ґрінмейлу на функціонування ПАТ. Крім того використання українськими емітентами програм з випуску депозитарних розписок сприяє інтеграції національної економіки у світовий фінансовий ринок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев А. Депозитарні комбінації / А. Алексеев // Дзеркало тижня. – 2011. – № 6. – С. 5.
2. Веселовская Т. Глобальные депозитарные расписки для украинских эмитентов [Електронний ресурс] / Т. Веселовская. – Режим доступу :
<http://www.investor.meetings.org.ua/img/upload/1214840189.pdf>
3. Виговський О. Депозитарні розписки як спосіб залучення іноземних інвестицій / О. Виговський // Цінні папери України. – 2006. – №28(420). – С. 22–24.
4. Гранцев І. Параметри привабливості депозитарних розписок для емітента та інвестора / І. Гранцев // Економіст. – 2003. – №2. – С. 14–17.
5. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України : [сайт]. – Режим доступу :
<http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Дані Української біржі [Електронний ресурс] // Українська біржа : [сайт]. – Режим доступу :
<http://www.ux.ua/ua/>
7. Розміщення акцій: стратегія вибору [Електронний ресурс] // Цінні папери України. – 2009. – № 26 (568). – Режим доступу :
http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=568&pub=4096
8. Boerse Frankfurt. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.boerse-frankfurt.de/DE/index.aspx?pageID=35&ISIN =US98885R2031>

РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИРОЩУВАННЯ КОНЮШИНИ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОЇ НА КОРМ В ПРАВОБЕРЕЖНОМУ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Бабич Анатолій Олександрович¹, Леонт'єв Руслан Петрович²
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України, академік НААН України та Російської
академії сільськогосподарських наук (РАСГН) (Україна)¹,
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України, науковий співробітник (Україна)².
e-mail: babichao@ukr.net¹; a00001ik@mail.ru²

РЕЗЮМЕ

Висвітлено біологічні особливості однорічної бобової культури конюшини олександрійської. Коротко описаний досвід, перспективи вирощування її в Україні та за кордоном, результати наукових досліджень з визначення оптимальної норми висіву насіння, режиму скошування травостою та вивчення урожайності сумішок конюшини олександрійської з пажитницею вестервольдською на зелену масу в Лісостепу правобережного України.

Ключові слова: конюшина олександрійська, пажитниця вестервольдська, режим скошування, норма висіву, сумішка, зелена маса, суха речовина, укіс.

РЕЗЮМЕ

Освещены биологические особенности однолетней бобовой культуры клевера александрийской. Кратко описан опыт, перспективы выращивания ее в Украине и за рубежом, результаты научных исследований по определению оптимальной нормы высева семян, режима скашивания травостоя и изучение урожайности травосмесей клевера александрийского с райграсом однолетним на зеленую массу в Лесостепи правобережной Украины.

Ключевые слова: клевер александрийский, райграс однолетний, режим скашивания, норма высева, травосмесь, зеленая масса, сухое вещество, укос.

ABSTARCT

The article includes biological features of the berseem clover, briefly describes the experience of cultivation in the Ukraine and others countries, the results of scientific researches on determining the best norms of seeding, regimes of cuttings and study yields mixtures of berseem clover with the annual ryegrass into the green mass in the Right-bank Forest-steppe of Ukraine.

Keywords: berseem clover, annual ryegrass, regime of cutting, norm of seeding, mixtures, green fodder, dry matter, cutting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Конюшина олександрійська (*Trifolium alexandrinum* L.) однорічна, теплолюбна рослина, відноситься до триби конюшинових (*Trifolieae*), підродина метеликових (*Faboideae*), родини бобових (лат. *Fabaceae*, або *Leguminosae*). Академік А. П. Тахтаджян вважає його найбільш древнім видом конюшини [1; 2].

Вибгливість до тепла цієї культури обумовлюється, в першу чергу, її походженням. Батьківщиною конюшини олександрійської є Ізраїль та Сирія. Вона відома та широко використовується із древніх часів в сільському господарстві. В наш час посіви конюшини олександрійської використовують в кормовиробництві та сільському господарстві Єгипту і інших країн. Посіви конюшини олександрійської набувають розповсюдження в країнах Європи та США [3].

Є успішний досвід вирощування конюшини олександрійської, як підпокровної культури з кукурудзою в північних регіонах США та із використанням No-Till технології. Вона використовується не тільки як кормова рослина, але і як сидеральна культура: покращує структуру ґрунту, збагачує його органічною речовиною, як бобова культура біологічно фіксує та накопичує атмосферний азот у верхніх шарах ґрунту. В США займаються виведенням та реалізацією насіння нових сортів конюшини олександрійської, вона набуває все більшого значення для використання в кормовиробництві агропромислового сектору цієї країни [4; 5; 6].

Як бобова культура є добрим попередником для зернових, зернофуражних, кормових культур. Біологічно фіксує атмосферний азот в кількості від 60 до 120 кг/га [11; 18]. Вивчення азотфіксуючої здатності конюшини олександрійської в Швейцарському університеті показало, що при врожайності 48 ц/га сухої речовини посівом було засвоєно 66 кг/га атмосферного азоту. У зв'язку з цим однорічний цикл її росту і розвитку та досить інтенсивна азотфіксація дають можливість наситити сівозміни зерновими культурами, для яких бобовий попередник є одним з кращих. При використанні попередників люцерни і конюшини лучної, які займають поле 2–3 роки підряд, обмежується число полів озимини, що розміщується після бобових трав, до 2–3 в 7–10 пільних сівозмінах. У випадку вирощування однорічної конюшини з'являється можливість розмістити після азотонакопичувача і однорічні кормові культури, під які бобові попередники внаслідок нестачі їх площ відводяться по залишковому принципу [7; 8; 9].

При вивченні азотфіксації посівами конюшини олександрійської і можливої подальшої розробки

відповідної раси бульбочкових бактерій для ризоторфіну потрібно мати на увазі, що на відміну від інших бобових, кореневі системи яких інокуюються ендосимбіотами роду Ризобіум (*Rhizobium*), рослини конюшини олександрійської розвиваються в симбіозі з ціанобактеріями Ностока крапкоподібного (*Nostoc punctiforme*) [7].

Конюшина олександрійська теплолюбна культура, її сходи з'являються при температурі 10–12°C. Тому висівають конюшину олександрійську після посіву ранніх культур. До весняних заморозків стійкість слабка, сходи гинуть при –1,5°C, за даними П. Ф. Медведєва, при –1,7°C. Початкові темпи її росту і розвитку набагато вищі, ніж у люцерни, конюшини лучної та червоної, а також у однорічних бобових трав. П.Ф. Медведєв та В.Т. Барильник вважають, що конюшина олександрійська має високі вимоги до вологозабезпеченості ґрунту, відносної вологості повітря. Краще всього вона росте в зонах достатнього зволоження або на поливних землях [10; 11].

В Україні перші спроби вирощування конюшини олександрійської були ще в 1936–1938 рр. За останні роки в Інституті кормів та сільського господарства Поділля НААН України створено новий сорт конюшини олександрійської Оріана.

Головними особливостями культури є: продуктивність, багатукісність та здатність не викликати тимпанії (здуття) як у моногастричних, так і у жуйних тварин при згодовуванні зеленої маси в свіжому вигляді.

В умовах зрошення при весняному посіві конюшина олександрійська дає три укуси та більше. Продуктивність конюшини олександрійської, в порівнянні з іншими однорічними видами конюшини (персидська, пурпурна та кримська), дещо більша на сірих лісових ґрунтах – на 4,3 т/га, персидською конюшиною – на 2,1 т/га зеленої маси, кримською конюшиною – на 2,5 т/га, пурпурною конюшиною – на 1,3 т/га зеленої маси [15].

Суша речовина конюшини олександрійської має високу перетравність та містить багато обмінної енергії. Вміст в ній протеїну коливається в межах – 17,3–23,6 %, сирого жиру – 4,2 %, сирової клітковини – 20,6 %, вуглеводів – 35,9 % та золи – 15,67 % [16; 17].

За повідомленням Джона Каддела з університету штату Оклахома, конюшина олександрійська здатна покращити кормовиробництво в фермерських господарствах США. Його спостереження показали, що в помірну зиму на широті цього штату можливі осінні її посіви. Сорт конюшини олександрійської «Джо Буртон», описаний в одному з наукових випусків Каліфорнійського університету, відмічено, що продуктивність цієї культури досягає 7 т з акра [19; 20].

В умовах Лісостепу України можливі лише весняні її посіви з дворазовим, а на поливі – триразовим скошуванням травостою та послідовним використанням післяукісної осінньої отави, або на випас. Свіжоскошена і пасовищна зелена маса краще поїдається, ніж зелена маса люцерни, вона не викликає тимпанії в тварин, не надає молоку ні присмаку, ні запаху [20].

Використовуючи фіто-санітарні властивості конюшини олександрійської (в основному через аллелопатичний вплив), на більшій частині площ сільськогосподарського призначення в проміжних посівах на сході Середземномор'я (Іспанія) М. Фернандес-Апаріціо рекомендує висівати конюшину олександрійську як фіто-санітар, у зменшенні кількості паразитичних рослин вовчка блідо-квіткового (*Orobancha crenata*). Вона добре контролює, через аллелопатичний вплив, кількість паразитичних бур'янів та є економічно вигідною для вирощування [21].

Конюшина олександрійська за морфологічними ознаками дуже близька до конюшини відкритозівової (*Trifolium apertum* Bobr.), причому рослини відрізняються одна від одної лише кількісними ознаками – більш крупними квітками та листками, формою та характером жилкування, менш опушеною чашечкою та кольором вінчика. В зв'язку із цим, доцільно застосовувати основні технологічні прийоми вирощування конюшини відкритозівової та враховувати деякі біологічні особливості, для поєднання та використання їх із конюшиною олександрійською [22].

Є також досвід вирощування конюшини олександрійської в двокомпонентній травосумішці з конюшиною червоною. Так, за даними В.Ф. Щупаковського та А.В. Нестерова (Узбекистан, 1966 р.), травосумішка конюшини олександрійської та конюшини червоної має скошуватися на сіно в період повного цвітіння конюшини олександрійської та початку утворення головок (фаза бутонізації) у конюшини червоної. Проходження фаз росту і розвитку вказаних культур в травосумішці неоднакове та до моменту укусу розрив в настанні фази цвітіння у них досягає семи-десяти днів [23].

Рекомендована кислотність ґрунтів під посіви конюшини олександрійської повинна бути рН – 6. Добре реагує на фосфорне, калійне та борне внесення добрив [14].

Висівають конюшину олександрійську зерно-трав'яними сівалками. Для більш рівномірного висіву до насіння додають баласт (пісок, тирсу, гранульований суперфосфат). Глибина посіву насіння не більше 2–3 см. Бажаний рівень зволоження ґрунту повинен бути в межах 75–80 % НВ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕНЬ

Матеріали і методи досліджень. Наукові дослідження по вивченню оптимальних норм висіву насіння та строків скошування травостою на зелену масу, проводилися на дослідних полях лабораторії інтенсифікації кормовиробництва на зрошуваних та осушуваних землях та сектора насінництва бобових трав лабораторії насінництва кормових культур Інституту кормів УААН в 2000–2002 рр. (49°10' N, 28°22' E). Сорт конюшини олександрійської Оріана, виведений в лабораторії селекції кормових культур Інституту кормів та сільського

господарства Поділля НААНУ (В.Д. Бугайов). Ґрунт дослідної ділянки сірий лісовий середньо-суглинковий. Агрохімічні показники орного шару: рН сольової – 6,3, Нг – 1,05, сума ввібраних основ – 22,4 мг екв на 100 г ґрунту, вміст гумусу – 1,65 %, ступінь насичення основами – 93,7 %, азоту, що легко гідролізується за Корнфілдом, – 6,16 %, рухомого фосфору – 19,5, доступного калію – 8,3 мг екв на 100 г ґрунту.

Математична обробка даних проводилася методом кореляційно-регресійного аналізу за Р. А. Фішером. Дослідження проводилися за методичними рекомендаціями по проведенню польових дослідів з кормовими культурами [24]. Для проведення досліджень використовували методику дослідів по кормовиробництву Всеросійського науково-дослідного інституту кормів ім. Вільямса [25].

Результати досліджень. Зміна умов формування урожаю конюшини олександрійської в посівах різної густоти обумовлює різну інтенсивність процесів синтезу органічної речовини, що найбільш істотно впливає на її урожайність (табл.1).

Таблиця 1

Урожайність зеленої маси та вихід сухої речовини конюшини олександрійської в залежності від норми висіву насіння, т/га

Варіант, норма висіву насіння, млн./га	В сумі за два укоси							
	зелена маса				суха маса			
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	середнє	2000 р.	2001 р.	2002 р.	середнє
1 – 4	41,9	30,7	36,0	36,2	7,16	6,53	8,93	7,54
2 – 6	47,7	34,6	41,7	41,4	7,95	7,13	10,07	8,38
3 – 8	52,4	37,4	46,1	45,3	8,99	7,86	10,92	9,26
4 – 10	54,1	38,7	47,9	46,9	9,29	8,05	11,17	9,51
5 – 12	53,6	38,8	48,8	47,1	9,23	8,04	11,18	9,48
НІР _{0,95}	1,505	1,460	1,608		0,278	0,341	0,423	

У середньому за 3 роки за два укоси найбільшу урожайність зеленої маси отримано при нормі висіву насіння 12 млн./га схожих насінин – 47,1 т/га. Однак найбільший збір сухої речовини з гектара посіву було отримано на ділянках з нормою висіву 10 млн./га схожих насінин – 9,51 т/га. Найбільш урожайним по даному показнику виявився 2002 р., коли було отримано – 11,17–11,18 т/га при висіві 10–12 млн./га схожих насінин відповідно.

За різних режимів скошування травостою у 2000 р. урожайність конюшини олександрійської змінювалась. У сумі за два укоси кращий результат одержано при першому скошуванні травостою на початку фази цвітіння та другому – в фазу повного цвітіння – 8,79 т/га сухої речовини. Цей режим скошування мав перевагу і при триразовому скошуванні, коли підкошування отави провели в другій декаді жовтня – 10,07 т/га. Пізній осінній укіс продуктивністю 4,18–7,21 т/га зеленої маси імітував випасання травостою тваринами.

У сумі за два укоси у 2001 р. найбільший вихід сухої речовини – 7,56 т/га було одержано за режиму скошування травостою на початку фази цвітіння у першому укосі та у фазі цвітіння у другому. Наближеним значенням (7,16 т/га) відзначалися ділянки, де перше скошування проводили у фазу цвітіння та друге на початку фази цвітіння. Слід відмітити, що при скошуванні травостою у фазу бутонізації в усіх укосах вихід сухої речовини був найменшим і становив – 4,94 т/га (табл.2).

Таблиця 2

Урожайність зеленої маси та вихід сухої речовини конюшини олександрійської залежно від режимів скошування травостою, т/га

Режим скошування	2000 р.		2001 р.		2002 р.		Середнє	
	зелена маса	суха маса	зелена маса	суха маса	зелена маса	суха маса	зелена маса	суха маса
1. Бутонізація - бутонізація - бутонізація - отава	49,2	8,52	28,9	4,94	32,0	5,61	36,7	6,36
2. Початок цвітіння - початок цвітіння - отава	53,1	9,54	34,7	6,92	40,9	7,94	42,9	8,14
3. Цвітіння - цвітіння - отава	46,9	8,89	30,2	6,34	36,3	7,40	37,8	7,54
4. Бутонізація - початок цвітіння - отава	48,1	8,42	34,4	6,26	42,0	7,67	41,5	7,45
5. Бутонізація - цвітіння - отава	50,8	9,19	37,5	6,79	41,7	7,68	43,4	7,89
6. Початок цвітіння - бутонізація - отава	50,8	9,16	36,1	6,71	39,7	7,57	42,2	7,81
7. Початок цвітіння - цвітіння - отава	53,8	10,07	38,9	7,56	43,8	8,58	45,5	8,74
8. Цвітіння - бутонізація - отава	45,4	8,25	30,0	6,36	31,4	6,45	35,6	7,02
9. Цвітіння - початок цвітіння - отава	47,5	9,15	32,5	7,16	34,6	7,13	38,2	7,81
10. Скошування при висоті 35 см	41,9	7,15	32,1	5,45	22,0	3,87	32,0	5,49
НІР _{0,95}		0,877	0,167	0,881	0,180	0,981	0,225	

У сумі за два укоси 2002 р. найбільший вихід сухої речовини з гектара забезпечив варіант, де

конюшину скошували за режиму: початок цвітіння – цвітіння – отава – 8,58 т/га, найменшим цей показник був за скошування травостою при висоті 35 см – 3,87 т/га. Непоганий результат одержано на ділянках, де скошування проводили на початку фази цвітіння в обох укосах – 7,94 т/га.

У середньому за 2000–2002 рр. у сумі за два укоси та осіннє підкошування отави найбільшу урожайність зеленої маси сформували ділянки, де були режими скошування травостою: на початку фази цвітіння у першому укосі та у фазу цвітіння у другому – 45,5 т/га, у фазу бутонізації у першому укосі та у фазу цвітіння у другому – 43,4 т/га. Найменшу урожайність зеленої маси (32,0 т/га) сформували ділянки, де скошування травостою проводилося при досягненні рослинами конюшини олександрійської висоти у 35 см. Найбільший вихід сухої речовини – 8,74 т/га було отримано за режиму скошування травостою на початку фази цвітіння у першому укосі та у фазу цвітіння у другому. Істотно не відрізнялися за показником виходу сухої речовини варіанти з режимами скошування: бутонізація – цвітіння – 7,89 т/га; початок цвітіння – бутонізація та цвітіння – початок цвітіння – 7,81 т/га сухої речовини. Отже, найбільш оптимальним за урожайністю зеленої та виходом сухої маси з гектара, є режим скошування травостою на початку фази цвітіння у першому укосі та у фазу цвітіння у другому.

Середня урожайність сумішок конюшини олександрійської з пажитницею вестервольдською в 2000 р. становила 5,95 т/га сухої речовини. В сумі за два укоси та пізнє осіннє скошування отави, перевагу мали сумішки з високим вмістом конюшини та мінімальним пажитниці – 80 і 60 та 90 і 50 %, відповідно, 6,33 і 6,26 т/га. Практично такий же урожай (6,19 т/га) було одержано на ділянках, де в сумішці містилося по 70 % обох компонентів від норми висіву їх у чистих посівах. Збільшення частки пажитниці в сумішці до 90 % знизило її продуктивність до 5,45 т/га. Як сумішки, так і чисті посіви конюшини олександрійської, дві третини урожаю (60–65 %) формували в першому укосі. Проте, за умови посушливої першої половини вегетаційного періоду 2000 р., коли пажитниця на дату цього укосу (початок цвітіння конюшини) вже почала формувати насіння, накопичення урожаю у сумішках ще більше було зміщене на перший укіс. На пізнє осіннє підкошування припадало біля 14 % урожаю.

У 2001 р. в сумі за два укоси найбільший збір сухої речовини – 10,14 т/га одержано на ділянках, де співвідношення компонентів складало 50+90 % конюшини та пажитниці відповідно (табл.3).

Таблиця 3

Урожайність сумішок конюшини олександрійської з пажитницею вестервольдською залежно від співвідношення компонентів, т/га

Співвідношення компонентів в сумішці, % від норми висіву в чистому посіві	2000 р.		2001 р.		2002 р.		Середнє	
	зелена маса	суха речовина	зелена маса	суха речовина	зелена маса	суха речовина	зелена маса	суха речовина
1. Конюшини 70 % + пажитниці 70 %	28,8	6,19	40,9	9,02	24,2	5,81	31,3	7,01
2. Конюшини 60 % + пажитниці 60 %	27,9	5,99	42,3	9,70	22,8	5,68	31,0	7,12
3. Конюшини 50 % + пажитниці 50 %	25,0	5,62	40,3	9,43	21,1	5,34	28,8	6,80
4. Конюшини 80 % + пажитниці 60 %	30,1	6,33	44,8	9,90	25,3	6,15	33,4	7,46
5. Конюшини 90 % + пажитниці 50 %	30,3	6,26	44,4	9,77	24,6	5,95	33,1	7,33
6. Конюшини 60 % + пажитниці 80 %	26,7	5,85	42,8	9,90	23,8	5,97	31,1	7,24
7. Конюшини 50 % + пажитниці 90 %	24,6	5,45	43,4	10,14	24,4	6,27	30,8	7,29

$HP_{0,95}$ 0,421 0,079 1,038 0,203 1,137 0,274

Примітка. Відсотки від кількості насінин на 1 га при вирощуванні культур у чистому вигляді. А саме, конюшини 9 млн. схожих насінин на 1 га (23 кг/га при масі 1000 шт. 2,58 г), пажитниці 9 млн. схожих насінин на 1 га (22 кг/га при масі 1000 шт. 2,4 г).

Порівнюючи середні трьохрічні дані по збору сухої речовини з одиниці площі у сумішках та у чистих посівах конюшини олександрійської можна помітити, що продуктивність сумішок за цим показником була нижчою. Так, найбільший збір сухої речовини з одного гектара в чистому посіві в найбільш оптимальній фазі скошування на початку цвітіння в першому укосі та повного цвітіння у другому становив 8,74 т/га, тобто навіть при максимальному значенні даного показника у сумішках – 7,46 т/га, при співвідношенні компонентів сумішки конюшини 80 % та пажитниці 60 % різниця становила 1,28 т/га, а якщо порівняти максимальний збір сухої речовини у польовому досліді по вивченню оптимальної норми висіву насіння конюшини олександрійської, за норми висіву 10 млн./га то різниця була ще більшою – 2,05 т/га (див. табл. 1 та 2).

Отже, в зв'язку з неодноразовим вступом обох компонентів сумішки у початок фази цвітіння, яка є

найбільш оптимальною для початку укусу та взаємним пригніченням компонентів, урожайність сумішок була нижчою порівняно з чистими посівами конюшини олександрійської.

У середньому за 2000–2002 рр. досліджень збір сухої речовини з одиниці площі залежав від співвідношення часток кожного з компонентів у бінарних сумішках конюшини олександрійської з пажитницею вестервольдською. Збір зеленого корму коливався у межах 28,8–33,4 т/га та найбільшим був на ділянках з співвідношенням компонентів у сумішці конюшини 80 % та пажитниці 60 % від норми висіву їх у чистих посівах.

Таким чином, чим більшим було насичення сумішки конюшиною олександрійською та меншим пажитницею вестервольдською, тим вищими були показники урожайності такої сумішки.

Отже, негативний аллелопатичний взаємовплив рослин конюшини олександрійської та пажитниці вестервольдської у сумішках, у комплексі з кліматичними умовами та часткою насичення сумішки кожним з компонентів, сприяли пригніченню та неодноразовому росту і розвитку обох компонентів (спостерігалось неспівпадання фаз укисної стиглості), що негативно вплинуло на показники урожайності сумішок.

ВИСНОВКИ

1. Урожайність конюшини олександрійської залежить від погодно-кліматичних умов першої та другої половини вегетаційного періоду. На сірих лісових ґрунтах Лісостепу правобережного рекомендована норма висіву насіння конюшини олександрійської на зелений корм – 10 млн./га схожих насінин (біля 26 кг/га при масі 1000 насінин – 2,58 г). При такій нормі висіву насіння конюшини олександрійської, в залежності від погодних умов року, забезпечує урожайність зеленої маси – 47 т/га, сухої речовини – 9,5 т/га;

2. За урожайністю зеленої та збором сухої маси з гектара, кращим є режим скошування травостою на початку фази цвітіння у першому укусі та у фазу цвітіння – у другому. За такого режиму скошування травостою конюшини олександрійської сорту Оріана в середньому за 2000–2002 рр. урожайність зеленої маси становила – 45,5 т/га, сухої маси – 8,74 т/га;

3. У середньому за три роки досліджень найбільш сприятливим співвідношенням для формування максимальної урожайності зеленої маси (33,4 т/га) та збору сухої речовини на рівні – 7,46 т/га при вирощуванні конюшини олександрійської та пажитниці вестервольдської в сумішці є співвідношення, відповідно, 80 і 60 % від норм висіву компонентів в чистих посівах. В зв'язку з неодноразовим вступом обох компонентів сумішки у початок фази цвітіння, яка є найбільш оптимальною для початку укусу та взаємним пригніченням компонентів, продуктивність сумішок була нижчою на 1,28-2,05 т/га за сухою речовиною порівняно з чистими посівами конюшини олександрійської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Клевер александрійский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org> – Назва екрану.
2. Тахтаджян А. П. Жизнь растений. В шести томах. – Т. 5 / А. П. Тахтаджян и др. – М. : Просвещение, 1981. – С. 190, 199.
3. Бобров Е. Г. Новые для культуры виды клевера / Е. Г. Бобров. – М. : АН СССР, 1959. – С. 67.
4. Nelson C. J. Performance of Berseem Clover (*Trifolium alexandrinum* L.) as a Companion Crop / C. J. Nelson, A. R. Schmid, C. H. Cuykendall // *Agronomy Journal*. – 1965. – 57: – 6: – P. 537–539.
5. Westcott M. P. Managing Alfalfa and Berseem Clover for Forage and Plowdown Nitrogen in Barley Rotations / M. P. Westcott, L. E. Welty, M. L. Knox, L. S. Prestbye // *Agronomy Journal*. – 1995. – 87: – 6: – P. 1176–1181.
6. Parr M. Nitrogen Delivery from Legume Cover Crops in No-Till Organic Corn Production / M. Parr, J. M. Grossman, S. C. Reberg-Horton, C. Brinton, C. Crozier // *Agronomy Journal*. – 2011. – 103: – 6: – P. 1578–1590.
7. Сравнительная оценка азотфиксирующей способности клевера александрійского // Р. Ж. Растениеводство. – Швейцария. – 1988. – Вып. 5. – С. 309–312.
8. Смирнова Т. В. Влияние почвенных условий на сапрофитное существование клубеньковых бактерий клевера / Т. В. Смирнова, А. И. Чупдерова // Бюлл. ВНИИ с.-х. микробиологии – 1987. – № 48. – С. 27–32.
9. Олексенко Ю. Ф. Однорічні кормові культури в інтенсивному кормовиробництві / Ю. Ф. Олексенко – К. : Урожай. – 1988. – С. 216.
10. Высокобелковые кормовые культуры. Справ. изд. / В. Т. Барыльник. – Симферополь : Таврия, 1985. – С. 128.
11. Медведев П. Ф. Малораспространённые кормовые культуры / П. Ф. Медведев. – Л. : Колос, 1970. – С. 114–115.
12. Саввинов Н. И. Культура кормовых трав на солонцах Заволжья / Н. И. Саввинов // Тр. Почвенного института АН СССР. – 1940. – Т. 24. – С. 38–45.
13. Клевер александрійский и персидский на солонцах // Р.Ж. Кормовые культуры. – Индия. – 1988. – № 3. – С. 10.
14. Сравнительное изучение развития и продуктивности клевера александрійского и персидского при выращивании на малоплодородных солонцах // Р.Ж. Растениеводство. – Индия. – 1988. – № 3. – С. 157–162.
15. Результаты сортоиспытания клевера персидского и александрійского для весеннего и летнего посева //

-
- Р.Ж. Растениеводство. – Швейцария. – 1991. – № 10. – С. 3.
16. Бобилев В. С. Тропическое кормопроизводство / В. С. Бобилев. – М. : Колос, 1984. – С. 261–262.
17. Томмэ М. Ф. Корма СССР. Состав и питательность. 4-е изд. / М. Ф. Томмэ. – М. : Колос, 1964. – С. 448.
18. Рубцов М. И. Клевер александрийский на корм и семена / М. И. Рубцов, Г. Г. Насибов, Р. Б. Мадатов // Ж. Кормовые культуры. – 1991. – №. 4. – С. 41–42.
19. Berseem Clover (*T. alexandrinum* L.) [электронный ресурс] / John Caddel. // Forage Agronomist. Oklahoma Cooperative Extension Service. – 2008. Режим доступа: <http://forage.okstate.edu/text/berseem.htm> – Назва з екрану.
20. Джо Буртон. Берсім випуск [электронний ресурс] / Д. Буртон // Університет шт. Каліфорнія. – 1996. – Режим доступу: <http://openagricola.nal.usda.gov/Record/IND20517476> – Назва з екрану.
21. Fernández-Aparicio M. Inter-cropping with berseem clover (*Trifolium alexandrinum*) reduces infection by *Orobanche crenata* in legumes / M. Fernández-Aparicio, A. A. Emeran, D. Rubiales // Crop Protection. – Vol. 29. – Issue 8. – 2010. – P. 867–871.
22. Бугайов В. Д. Перспективи введення в культуру деяких однорічних видів конюшини / В. Д. Бугайов, Л. П. Щербина // Корми і кормовиробництво. – К. – 1998 – № 45. – С. 23–25.
23. Щупаковский В. Ф. Красный клевер и берсим в Узбекистане / В. Ф. Щупаковский, А. В. Нестеров – Ташкент : Узбекистан. – 1966.
24. Методика проведення дослідів по кормовиробництву / [під ред. акад. УААН А. О. Бабича]. – Вінниця, 1999.
25. Методические указания по проведению полевых опытов с кормовыми культурами. – М., 1983.

КОРМОВА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЛЮЦЕРНИ ПОСІВНОЇ (*MEDICAGO SATIVA L.*) ЗАЛЕЖНО ВІД ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Гетман Надія Яківна¹, Циганський В'ячеслав Іванович²

Національна академія аграрних наук України, доктор сільськогосподарських наук, головний науковий співробітник відділу польових кормових культур, сіножатей і пасовищ Інституту кормів та сільського господарства Поділля (Україна)¹,

Національна академія аграрних наук України, молодший науковий співробітник відділу польових кормових культур, сіножатей і пасовищ Інституту кормів та сільського господарства Поділля (Україна)²

e-mail: fri@mail.vinnica.ua¹; tsiganskiyslava@gmail.com²

РЕЗЮМЕ

Наведено результати досліджень за 2011-2013 роки з оцінки впливу способу сівби, передпосівної обробки насіння та вапнування ґрунту на кормову продуктивність люцерни посівної. Встановлено, що вирощування люцерни безпокровним способом із внесенням в рік сівби гербіциду Пікадор 1 л/га, повної норми вапна за гідролітичною кислотністю та застосування передпосівної інокуляції насіння ризобіофітом в поєднанні із регулятором росту рослин емістимом С сприяє підвищенню виходу сухої речовини, сирого протеїну та валової енергії.

Ключові слова: люцерна посівна, спосіб вирощування, вапнування ґрунту, передпосівна обробка насіння, кормова продуктивність.

РЕЗЮМЕ

Приведены результаты исследований за 2011–2013 года по оценке влияния способов посева, предпосевной обработки семян и известкования почвы на кормовую продуктивность люцерны посевной. Установлено, что выращивание люцерны беспокровным способом с внесением в год посева гербицида Пикадор 1 л/га, полной нормы извести по гидролитической кислотности и применение предпосевной инокуляции семян ризобифитом в сочетании с регулятором роста растений эмистим С способствует повышению выхода сухого вещества, сырого протеина и валовой энергии.

Ключевые слова: люцерна посевная, способ выращивания, известкование почвы, предпосевная обработка семян, кормовая продуктивность.

ABSTRACT

Results of researches for 2011–2013 are given according to influence of growth technological methods on the main productivity indexes of alfalfa herbage fodder productivity. It is established that no covering alfalfa growth with herbicide Picador 1 l/hectare with full lime treatment and presowing seed inoculation in combination with growth regulator emistym C is favorable to dry matter, humid protein and gross energy quantity.

Key words: lucerne (*Medicago sativa L.*), growing technique, lime treatment, pre sowing seed treatment, feed productivity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед видового різноманіття багаторічних бобових трав найбільш розповсюджена люцерна посівна (*Medicago sativa L.*), яку одну із перших почали вирощувати на кормові цілі. В основному вона використовується у польовому травосіянні та поліпшенні природних кормових угідь у природо-кліматичних зонах Лісостепу і Степу [1; 12].

Широке поширення люцерни як культури, зумовлене її довголіттям (близько 8 років), високою урожайністю зеленої маси – 50–60 т/га та сіна – 10–12 т/га і більше, поживністю і добрим поїданням у чистому вигляді та сумішці із багаторічними злаковими травами. Висока кормова цінність люцерни визначається високою облістеністю рослин, яка становить 50–60 % у фазі бутонізації та 45–55 % у фазі цвітіння [2; 11].

Відомо, що багаторічні бобові трави, зокрема люцерна посівна, виконують основну функцію біологізації землеробства, яка обумовлюється якісними показниками ґрунту, підвищуючи в ньому вміст органічної речовини і біологічного азоту, що в свою чергу стабілізує його родючість та поліпшує стан навколишнього середовища, [3].

Проте, через біологічні особливості рослини люцерни нормально ростуть та розвиваються лише на ґрунтах з рН сольової витяжки від 6,5 до 7,5 тобто близької до нейтральної [4]. На кислих ґрунтах (рН 4,5–5,0) бульбочкові бактерії припиняють свою життєдіяльність, зменшується автотрофне живлення азотом і знижується продуктивність рослин. Так, при вирощуванні люцерни на ґрунті з рН 5,2 активні бульбочки утворювалися лише у 12 % рослин [5], порівняно з нейтральною реакцією [6; 7].

При сталому виробництві високоякісних кормів та повній реалізації генетичного потенціалу кормових культур, особливо в нестійких ґрунтово-кліматичних умовах, актуальним є застосування регуляторів росту рослин та їх поєднання із біологічними препаратами на основі активних штамів бульбочкових бактерій, що

забезпечує поліпшення азотного живлення їх в монокультурі та підвищення рівня біологічного перетворення азоту атмосфери на органічні азотовмісні сполуки [8].

Отже, з виведенням нових сортів люцерни посівної виникає потреба в удосконаленні окремих елементів технології вирощування для сталого виробництва високобілкових кормів.

Метою роботи передбачалось виявити вплив способу вирощування, передпосівної обробки насіння та вапнування ґрунту на формування кормової продуктивності люцерни посівної в умовах правобережного Лісостепу України.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Польові дослідження проводили впродовж 2011 – 2013 років в лабораторії польових кормових культур Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН України.

ґрунти дослідної ділянки – сірі опідзолені, середньосуглинкові на лесі, типові для правобережного Лісостепу України. Орний шар ґрунту (0 – 30 см) характеризується наступними агрохімічними показниками: вміст гумусу – 2,06% (за Тюрнімом), лужногідролізованого азоту 62 мг/кг (за Корнфілдом), рухомого фосфору та обмінного калію відповідно 149 і 80 мг на 1 кг ґрунту (за Чирковим), рН сол. – 5,9, гідролітична кислотність 1,14 мг-екв. на 100 г ґрунту.

Обробіток ґрунту під люцерну посівну загальноприйнятий для зони Лісостепу. Мінеральні добрива вносили одноразово у дозі $N_{30}P_{90}K_{90}$. Розрахунок норми вапна проводили за гідролітичною кислотністю. Обприскування травостою люцерни посівної гербіцидом (Пікадор в дозі 1,0 л/га) проводили в фазі 3 – 4 трійчастих листочків. Гербіцид Пікадор, водорозчинний концентрат, діюча речовина – імазетапір 100 г/л. Насіння люцерни перед сівбою обробляли регулятором росту рослин емістимом С та рідким інокулянтном ризобіофіт (*Sinorhizobium meliloti*, штам 425a).

Сівбу проводили в другій декаді квітня. Висівали сорт люцерни посівної Синюха, оригіномом якого є Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України. Спосіб сівби – безпокровний з внесенням гербіциду та підпокровний, де покровною культурою була гірчиця біла (*Sinapis alba* L.) сорту Кароліна, яку висівали черезрядним способом. Повторність – триразова. Режим скошування люцерни – три укоси у фазі бутонізації та четвертий у фазі початку цвітіння.

При закладці та проведенні польового досліді керувались загальноприйнятими методиками дослідної справи в рослинництві та кормовиробництві [9; 10].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі проведених досліджень встановлено, що на формування кормової продуктивності люцерни посівної впливали способи вирощування, обробка насіння перед сівбою біологічним інокулянтном та його поєднанням із регулятором росту рослин на фоні вапнування ґрунту. В середньому за три роки досліджень (2011 – 2013 рр.) на контрольних варіантах вихід сухої речовини становив 6,25 – 8,24 т/га, за рахунок обробки насіння лише ризобіофітом він підвищився на 0,21 – 0,62 т/га, або на 2,8 – 7,6 %, а при поєднанні ризобіофіту з регулятором росту рослин зріс на 0,34 – 0,92 т/га, або 4,6 – 11,4 %.

При цьому застосування вапна сприяло більш ефективному використанню поживних речовин з ґрунту та дії біологічного препарату і регулятора росту рослин при формуванні сталих урожаїв листостеблової маси та виходу сухої речовини. За внесення половинної норми вапна вихід сухої речовини збільшився в середньому на 0,66 т/га, або на 8,8 %, тоді як підвищення норми вапна до повної забезпечило приріст 1,14 т/га, або 15,3 % до контролю.

Доцільно відзначити, що крім вищезгаданих факторів, наростання сухої речовини в значній мірі залежало від способу вирощування. Найбільший вихід сухої речовини отримали при вирощуванні люцерни посівної безпокровним способом із внесенням в рік сівби гербіциду, що становило в середньому 9,22 т/га, або на 2,39 т/га більше ніж за підпокровного вирощування (табл. 1).

Одними із основних показників, що характеризує кормову цінність абсолютно сухої речовини люцерни, є вихід кормових одиниць, сирого протеїну та валової енергії.

Встановлено, що при дотриманні усіх досліджуваних технологічних прийомів вирощування люцерна посівна в середньому за три роки вирощування забезпечила вихід кормових одиниць на рівні 8,66 т/га з вмістом сирого протеїну 2,25 т/га та 192,8 ГДж/га валової енергії в урожаї за безпокровного вирощування із внесенням в рік сівби гербіциду, проведенні вапнування ґрунту повною нормою вапна за гідролітичною кислотністю та передпосівної обробки насіння композицією біологічних препаратів. При цьому виявлено, що досліджувані фактори неоднаково впливали на вихід сирого протеїну. За проведення передпосівної обробки насіння ризобіофітом вихід сирого протеїну збільшився на 0,03 – 0,08 т/га та на 0,06 – 0,13 т/га при поєднанні ризобіофіту з емістимом С за обох способів вирощування без проведення вапнування ґрунту (табл. 2).

Хоча люцерна посівна сорту Синюха є толерантною до рівня кислотності ґрунту, проте проведення такого заходу, як вапнування, створювало більш сприятливі умови для росту і розвитку рослин та формування врожаю листостеблової маси. За безпокровного вирощування люцерни та при внесенні 0,5 норми вапна за гідролітичною кислотністю вихід сирого протеїну становив 1,74 – 2,03 т/га і 1,87 – 2,25 т/га при повній нормі вапна, що на 38,7 – 50,0 % більше в порівнянні до підпокровного.

Вихід сухої речовини люцерни посівної при безпокритому та підпокритому вирощуванні залежно від вапнування ґрунту та передпосівної обробки насіння, т/га (у середньому за 2011–2013 рр.)

Вапнування ґрунту (фактор С)	Спосіб обробки насіння (фактор В)*	Спосіб вирощування (фактор А)		За фактором С		За фактором В	
		після покриву гірчиці білої	безпокритий із внесенням гербіциду	середнє	приріст	середнє	приріст
без вапнування	1	6,25	8,24	7,43	-	7,25	-
	2	6,37	8,55			7,46	0,21
	3	6,46	8,72			7,59	0,34
0,5 норми за г.к.	1	6,60	8,77	8,09	0,66	7,69	-
	2	6,90	9,43			8,17	0,48
	3	7,06	9,75			8,41	0,72
1,0 норма за г.к.	1	6,97	9,15	8,57	1,14	8,06	-
	2	7,36	10,00			8,68	0,62
	3	7,55	10,41			8,98	0,92
За фактором А	середнє	6,83	9,22				
	приріст	-	2,39				

НІР_{0,5} т/га: А – 0,18; В – 0,21; С – 0,21; АВ – 0,30; АС – 0,30; ВС – 0,37; АВС – 0,53

Примітка: *1. без обробки, 2. обробка ризобіфітом, 3. ризобіфіт + емістим С

Таблиця 2

Кормова продуктивність люцерни при безпокритому та підпокритому вирощуванні залежно від вапнування ґрунту та передпосівної обробки насіння (у середньому за 2011–2013 рр.)

Вапнування ґрунту	Обробка насіння*	Безпокритий із внесенням гербіциду			Після покриву гірчиці білої		
		вихід з 1 га					
		кормових одиниць, т	сирого протеїну, т	валової енергії, ГДж	кормових одиниць, т	сирого протеїну, т	валової енергії, ГДж**
без вапнування	1	6,67	1,54	151,6	5,01	1,11	123,6
	2	6,93	1,62	157,3	5,11	1,14	125,9
	3	7,09	1,67	160,5	5,19	1,17	127,6
0,5 норми за г.к.	1	7,18	1,74	161,7	5,33	1,23	130,2
	2	7,77	1,94	174,2	5,61	1,32	136,9
	3	8,06	2,03	180,3	5,74	1,37	139,8
1,0 норма за г.к.	1	7,52	1,87	168,9	5,65	1,32	137,9
	2	8,30	2,13	185,2	6,01	1,44	146,0
	3	8,66	2,25	192,8	6,18	1,50	149,8

Примітка: *1. без обробки, 2. обробка ризобіфітом, 3. ризобіфіт + емістим С

** з врахуванням енергії урожаю покривної культури

За рахунок внесення різних норм вапна вихід сирого протеїну підвищувався в середньому від 19,7 до 34,7 % при безпокритому способі сівби та проведенні обробки насіння, за підпокритого вирощування приріст зменшувався і становив відповідно 15,8 – 28,2 % в порівнянні до варіантів без вапнування. Найбільший вихід кормових одиниць 8,06 – 8,66 т/га та 180,3 – 192,8 ГДж/га валової енергії отримали за безпокритого способу вирощування люцерни на фоні вапнування ґрунту та обробки насіння перед сівбою ризобіфітом сумісно із емістимом С.

ВИСНОВКИ

В умовах Лісостепу правобережного на сірих лісових ґрунтах люцерна посівна сорту Синюха за безпокритого способу вирощування із внесенням гербіциду Пікадор, проведенні вапнування ґрунту повною

нормою валпа за гідролітичною кислотністю та передпосівною обробкою насіння бактеріальним препаратом ризобіфіт в поєднанні із регулятором росту рослин емістим С забезпечила в середньому за три роки вирощування найбільший вихід сухої речовини – 10,41 т/га, сирого протеїну 2,25 т/га та вихід валової енергії на рівні 192,8 ГДж/га.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кургак В. Г. Лучні агрофітоценози / В. Г. Кургак. – К. : ДІА, 2010. – 374 с.
2. Багаторічні бобові трави як основа природної інтенсифікації кормовиробництва / [Г. І. Демидась, Г. П. Квітко, О. П. Ткачук, та ін.]; за ред. проф. Г. І. Демидася, Г. П. Квітка. – К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2013. – 321 с.
3. Сніговий В. Багаторічні трави – фактор біологізації землеробства / В. Сніговий, С. Яворський, О. Севідов // Пропозиція. – 2003. – № 6. – С. 42–44.
4. Волкогон В. Г. Инокуляция бобовых – обязательный агротехнический прием / В. Г. Волкогон. – Химия в сельском хозяйстве. – 1987. – №3. – С. 15.
5. Pijnenborg Jan. W. M. Inhibition of nodulation of lucerne (*Medicago sativa* L.) by calcium depletion in an acid soil / W. M. Pijnenborg, T. A. Lie, A. J. B. Zehnder // Plant and Soil. – 1990. – № 1. – P. 31–39.
6. Волкогон В. В. Біопрепарати на основі бульбочкових бактерій для підвищення урожайності бобових культур / В. В. Волкогон, О. В. Надкернична, Д. В. Крутило, Т. М. Ковалевська, І. М. Романова // Посібник українського хлібороба. – 2008. – С. 118–119.
7. Харьков Г. Д. Многолетние травы – основной источник белковых кормов / Г. Д. Харьков. – Кормопроизводство. – 2001. – № 3. – С. 15–20.
8. Коць С. Я. Сучасний стан досліджень біологічної фіксації азоту // Физиология и биохимия культурных растений / С. Я. Коць. – 2011. – Т. 43. – № 3. – С. 212–225.
9. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований). 5-е изд., доп. и перераб. / Б. А. Доспехов. – М. : Агропромиздат, 1985. – 351 с.
10. Методика проведення дослідів по кормовиробництву / [під ред. А. О. Бабича]. – Вінниця, 1994. – 96 с.
11. Шевченко П. Д. Интенсивная технология возделывания многолетних трав на корм. / П. Д. Шевченко. – М. : Росагропромиздат, 1990. – 256 с.
12. Шеуджен А. Х. Люцерна / А. Х. Шеуджен, Л. М. Онищенко, Х. Д. Хурум // [под ред. А. Х. Шеуджена]. – Майкоп : ОАО "Полиграфиздат "Адыгея", 2007. – 226 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МИНИМИЗАЦИИ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ОБОСТРЕНИЯ ДОЛГОВЫХ ПРОБЛЕМ

Птащенко Лиана Александровна,
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка, доктор экономических наук,
профессор (Украина)
e-mail: lianaptaschenko@rambler.ru

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены основные проблемы современной экономики Украины и причины возникновения угроз финансовой безопасности в связи с прогрессирующими тенденциями накопления внешних долговых обязательств. Проанализированы факторы, отрицательно влияющие на систему обеспечения финансовой безопасности Украины. Концептуально изложен организационно-экономический инструментарий, который целесообразно использовать, чтобы избежать снижения уровня долговой безопасности до критического значения. Подчеркнута и обоснована необходимость активного развития предприятий реального сектора как важного экономического потенциала в борьбе с угрозами безопасности национальной экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, государственный долг, промышленный сектор, финансовая помощь, темпы экономического развития, ВВП.

РЕЗЮМЕ

Розглянуто основні проблеми сучасної економіки України та причини виникнення загроз фінансовій безпеці у зв'язку із прогресуючими тенденціями накопичення зовнішніх боргових зобов'язань. Проаналізовано чинники, що негативно впливають на систему забезпечення фінансової безпеки України. Концептуально викладено організаційно-економічний інструментарій, який доцільно використовувати, щоб уникнути зниження рівня боргової безпеки до критичного значення. Підкреслена і обґрунтована необхідність активного розвитку підприємств реального сектора як важливого економічного потенціалу в боротьбі із загрозами безпеці національної економіки.

Ключові слова: економічна безпека, державний борг, промисловий сектор, фінансова допомога, темпи економічного розвитку, ВВП.

ABSTRACT

The main problems of the modern economy of Ukraine and the causes of threats to financial security in relation with the progressive trends of accumulation of external debt are observed. The factors that adversely affect on a system of Ukraine's financial security are investigated. Organizational and economic tools that should be used to avoid the decrease of debt security to a critical value are conceptually outlined. The need of active development of the real sector as an important economic potential in the fight against threats to national economy security is justified.

Keywords: economic security, public debt, the industrial sector, financial aid, economic development, GDP.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Сегодня, в сложных для Украины политических и экономических условиях, обострились угрозы национальной безопасности страны. Особенно это касается военной, энергетической и экономической безопасности. Кроме того, политики и специалисты озвучивают проблемы гуманитарного кризиса на востоке Украины. Так как многие вопросы можно решить при помощи экономического инструментария, автор считает необходимым обратить внимание именно на некоторые составляющие экономической безопасности и рассмотреть возможные адекватные практические мероприятия, касающиеся реального сектора экономики.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Выступая на Брюссельском форуме, верховный представитель по иностранным делам и политике безопасности Европейского Союза, вице-президент Еврокомиссии Кэтрин Эштон высказала мнение, что основными проблемами украинской экономики являются дефицит, недостаточная эффективность промышленного сектора и структурные несовершенства [1]. При этом госпожа Эштон корректно не назвала в этом перечне проблем коррупцию, которая продолжает съедать страну изнутри. Ведь по итогам 2013 года в рассчитанном Индексе восприятия коррупции Украина занимала самое низкое в Европе 144-е место из 177. Украинские государственные органы давно выполняют функции бизнес-департаментов олигархических семейных групп [2].

После февральской революции ситуация с уровнем коррумпированности госслужащих изменилась мало, хотя многие надеются на результативность принятого закона о люстрации, который 16 сентября 2014 года Верховная рада Украины смогла принять.

Есть и другие, не менее серьезные структурные проблемы, касающиеся украинской экономики,

которые сегодня не озвучиваются. Следует отметить, что после восстановления в Украине мира и политической стабильности (по нашим прогнозам это произойдет года через два) эти проблемы обострятся до такой степени, что возникнет реальная угроза существования государства. Ведь параллельно с прогнозируемым падением ВВП на 6,5%, снижением объемов промышленного производства по причинам утери деловых связей с российским бизнесом, разрушением промышленных гигантов на Донбассе, обострится угроза долговой безопасности Украины. Эта угроза была достаточно реальной еще в 2013 году, а сегодня она усиливается.

Основные показатели государственного долга Украины в динамике представлены в таблице 1 [3]. Они свидетельствуют об увеличении объемов как внешних, так и внутренних обязательств государства и, конечно, государственного долга.

Таблица 1

Структура и динамика государственного долга Украины, млрд. грн.

Показатель	Год				
	2009	2010	2011	2012	2013
Общая сумма государственного и гарантированного долга	317,9	432,3	473,1	515,5	549,5
Государственный долг, в том числе:	227,	323,5	357,3	399,2	453,3
- внутренний долг	91,1	141,7	161,5	190,3	246,0
- внешний долг	135,9	181,8	195,8	208,9	207,3
Гарантированный государством долг, в том числе:	90,9	108,8	115,8	116,3	96,1
- внутренний долг	14,1	13,8	12,2	16,2	23,2
- внешний долг	76,8	94,9	103,6	100,1	72,9

В 2013 году государственный долг Украины достиг предельного объема, определенного статьей 5 Закона Украины «О Государственном бюджете Украины на 2013 год», хотя его размер был далек от критического значения. Ведь по международным стандартам долговые обязательства государства считаются критическими, если достигают 60% от ВВП.

Динамика общего государственного долга Украины и ВВП представлена в таблице 2.

Таблица 2

Соотношение государственного долга и ВВП Украины, млн. грн.

Год	Размер государственного долга	Номинальный ВВП	Соотношение госдолга и ВВП, %
2009	316885	913345	34,7
2010	432235	1082569	39,9
2011	473122	1316600	35,9
2013	515511	1408889	36,6

Таким образом, еще в 2013 году Украина находилась в десятке стран с наибольшим риском дефолта (табл. 3) [4].

Таблица 3

ТОП-10 стран с наибольшим риском дефолта по данным Standart & Poors

Место в рейтинге в конце 2013 года	Государство	Пятилетний CPD (%)	Предыдущее место в рейтинге (в начале 2013 г.)
1	Аргентина	81,62	1
2	Кипр	65,51	2
3	Венесуэла	51,36	4
4	Греция	18,56	-
5	Египет	46,39	5
6	Украина	45,79	3
7	Пакистан	44,25	6
8	Португалия	30,32	7
9	Ливан	29,55	9
10	Ирак	27,93	-

Крайне негативное влияние на систему обеспечения финансовой безопасности Украины имеют институциональные деформации, основными формами которых в финансовой системе Украины является

теневая экономика, рейдерство, неконтролируемый отток капитала, коррупция. Весомость ожидаемых негативных социально-экономических последствий военных действий и растущей внешней задолженности требует уже сегодня усиленного внимания органов власти к обеспечению надлежащего уровня финансовой безопасности государства.

Вместе с тем, внешний долг Украины продолжает расти, так как многие страны и международные финансовые организации взяли на себя оказывать финансовую помощь в стабилизации политической, экономической и гуманитарной ситуации, сложившейся в стране.

Например, в начале марта 2014 года Еврокомиссия определила пакет финансовой помощи Украине в размере 11 млрд. евро. В начале апреля Барак Обама подписал принятый Конгрессом США закон о предоставлении финансовой помощи Украине, который предполагает кредитные гарантии в размере \$1 млрд. [5].

Япония предоставила Украине кредит на сумму 10 млрд. иен (около \$100 млн.) на проведение экономических реформ [6]. МВФ ранее утвердил двухлетнюю кредитную программу в размере \$17 млрд. для Украины 30 апреля 2014 года, тогда же выделив первый транш займа в \$2 млрд. Канцлер Германии Ангела Меркель также пообещала, что Евросоюз выделит Украине €500 млн. для восстановления инфраструктуры Донбасса [7].

В контексте выше изложенного возникает вопрос: чем может обернуться для украинской национальной безопасности, в частности, финансовой составляющей, принятие такого «всемирного финансового спасательного круга» в ближайшие несколько лет и чем при этом занимается Главное управление обслуживания внешнего долга Украины? Ведь для того, чтобы обеспечить способность государства выполнять долговые обязательства, необходимо обеспечить, прежде всего, соответствующий рост ВВП.

Следует понимать, что значительное использование заимствований в течение двух-трех лет создает финансовую пирамиду. Это может привести к финансовому краху всей системы национального хозяйства. Вообще, о нарастающем кризисе внешнего долга любого государства свидетельствует увеличение его соотношения с ВВП, объемом экспорта, соотношению импорта к чистым золотовалютным резервам. В мировой практике считается приемлемым, если рост государственного долга за год не превышает годового объема государственных капиталовложений. Для стран, которые вошли в «зону евро» годовой дефицит бюджета не должен превышать 3% ВВП, что в целом соответствует доле государственных капиталовложений в ВВП.

Угрозой, связанной с увеличением государственных долгов, является то, что от реальной экономики отвлекаются значительные средства, которые направляются на обслуживание и погашение этих долгов. Если общий объем внешнего государственного долга выше, чем общепринятые границы, это приводит к снижению темпов экономического роста, увеличению бюджетного дефицита, уровня инфляции, официального валютного курса и, как следствие, к снижению уровня финансовой безопасности, денежной независимости. Чрезмерное увеличение долгов государства побуждает к санационной реструктуризации, вызывает недоверие к нему со стороны других государств и международных финансовых институтов.

Какие же меры необходимы, чтобы избежать снижения до критического значения уровня долговой безопасности и других составляющих экономической безопасности Украины и какой организационно-экономический инструментарий целесообразно использовать?

Прежде всего, необходимо осуществить такие мероприятия:

- усовершенствовать нормативно-правовое поле, в рамках которого осуществляется формирование внутренней и внешней задолженности;
- обеспечить согласованность со стратегией экономического развития, прогнозом ВВП, платежным балансом, резервами НБУ;
- улучшить процессы формирования, учета, обслуживания и контроля государственных заимствований;
- разработать систему индикаторов о состоянии государственного долга;
- разработать адекватную методику определения оптимального объема задолженности, которая бы удовлетворяла потребности государства и являлась побудительным мотивом к повышению социально-экономического развития;
- осуществлять жесткий контроль над соблюдением лимита внешних заимствований и предельного размера внешнего государственного долга, включая международные заимствования государственными органами местного самоуправления;
- сформировать эффективную систему управления государственным долгом, с помощью которой принимались бы адекватные решения в зависимости от ситуации, сложившейся в финансовой сфере, способные обеспечить приемлемый уровень экономической безопасности Украины.

Кроме того, мы убеждены, что справиться с возможной угрозой экономической безопасности Украины в состоянии, используя при этом внутренние резервы и потенциал реального сектора экономики. Благо, Европейский Союз позволил нам в одностороннем порядке экспортировать свою продукцию.

Конечно, многие осознают, что обеспечить необходимые темпы экономического роста, качество производимого продукта в условиях ограничения доступа к энергоресурсам, финансовым средствам, кризиса во всех сферах национального хозяйства крайне сложно. Согласно статистическому опросу более 25%

промышленных предприятий ожидают к концу 2014 года снижение объемов производства, более 30% – недовольны своим финансовым состоянием и еще 20% – ожидают ухудшения финансовых результатов [8].

Как свидетельствует практика, успешная предпринимательская деятельность (в какой-либо сфере) держится на «трех китах»: информация, интеллект и финансы. Причем, весомость этих составляющих определяется именно в такой последовательности. Обосновывая концептуально такую инкорпорацию составляющих успешного предпринимателя, отмечу, что большинство украинцев сегодня, в условиях информационной войны, убедились в силе информации, ее возможных последствиях. Уровень достоверности информации, доступности к различным ее источникам, восприятие информации объектами, которым она предназначена – все эти факторы (возможно даже сильнее летального оружия) могут побудить к определенным действиям (как созидательным, так и разрушительным). И здесь уже свою роль призван сыграть человеческий интеллект, который формируется на основе той же информации. Он способен найти информацию, отобрать нужную, адекватно ее интерпретировать и использовать при принятии управленческих решений. Таким образом, владея двумя составляющими успешного предпринимателя, всегда можно обеспечить доступ к финансам, а главное – умело и эффективно ими распорядится.

ВЫВОДЫ

В заключении отмечаем, что мы допускаем ряд дискуссионных моментов в этой концепции и не отрицаем иных научных мнений по данному вопросу.

Перспективой дальнейших исследований является обоснование и авторское видение системы мероприятий, которая бы позволила украинским предприятиям умело использовать упомянутые выше составляющие успешной предпринимательской деятельности. Ведь повышение экономической активности и деятельности предприятий реального сектора приведет к росту ВВП и положительно скажется на национальной экономике, в том числе и на ее безопасности.

По нашему убеждению, реальным источником экономического роста Украины может стать новая парадигма экономического хозяйствования, основанного на принципах национального единства и корпоративной культуры. Уникальный синтез патриотизма, трудолюбия и интеллектуального потенциала, не только позволят Украине удержаться на плаву, но и начать постепенное движение экономического роста по пути евроинтеграции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Эштон назвала три основные проблемы экономики Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vz.ru/news/2014/3/23>.
2. Прогноз падения ВВП Украины ухудшен – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.siteua.org>.
3. Госкомстат Украины подвел итоги 2013 года. Источник: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.business-tv.com.ua/news/>.
4. Источник: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sv27.com/content/view/24674/37>
5. ЕС и США выделили по миллиарду евро и долларов для поддержки Украины. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com>.
6. Источник: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://comments.ua>.
7. Источник: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ru>.
8. Госкомстат Украины. Источник: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

КОРМОВА ПРОДУКТИВНІСТЬ БОБОВО-ВІВСЯНИХ СУМІШЕЙ ЗАЛЕЖНО ВІД УДОБРЕННЯ ТА НОРМ ВИСІВУ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Гетман Надія Яківна¹, Лехман Олександр Валерійович²

Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України, доктор сільськогосподарських, головний науковий співробітник відділу польових кормових культур, сіножатей і пасовищ наук (Україна)¹

Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України, аспірант відділу польових кормових культур, сіножатей і пасовищ (Україна)²
e-mail: o.v.lehman@gmail.com²

РЕЗЮМЕ

Наведено результати досліджень за 2012–2014 роки з оцінки впливу мінеральних добрив, норм висіву та передпосівної обробки насіння на кормову продуктивність бобово-вівсяних сумішей. Встановлено, що внесення мінеральних добрив у дозі $N_{60}P_{30}K_{30}$ та проведенні передпосівної обробки насіння при оптимальному співвідношенні компонентів 60:40 % сприяє підвищенню урожайності зеленої маси, виходу сухої речовини та сирого протеїну.

Ключові слова: бобово-вівсяні суміші, мінеральні добрива, норми висіву, кормова продуктивність.

РЕЗЮМЕ

Приведены результаты исследований за 2012–2014 года по оценке влияния минеральных удобрений, норм высева и предпосевной обработки семян на кормовую продуктивность бобово-овсяных смесей. Установлено, что внесение минеральных удобрений в дозе $N_{60}P_{30}K_{30}$ и проведение предпосевной обработки семян при оптимальном соотношении компонентов 60:40 % способствует увеличению урожайности зеленой массы, выхода сухого вещества и сырого протеина.

Ключевые слова: бобово-овсяные смеси, минеральные удобрения, нормы высева, кормовая продуктивность.

ABSTRACT

The results of research on the years 2012–2014 to assess the impact of doses of mineral nutrition, seeding rates and pre-sowing seed treatment on food productivity legume-oat mixtures. Established that fertilization in a dose $N_{60}P_{30}K_{30}$ and conducting pre-treatment of seeds with optimal component ratio 60:40 % improves the yield of green mass, dry matter output and crude protein.

Key words: legume-oat mixtures, fertilizers, seeding rate, feed productivity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Рівень продуктивності сільськогосподарських культур в основному визначається метеорологічними умовами в період онтогенезу, від яких залежить ефективність застосованих технологічних прийомів вирощування. Особливо він проявляється у періоди найбільшої активності процесів метаболізму рослин [1].

Змішані посіви – це одночасно вирощувані два або декілька видів кормових культур, висіяних у суміші в один рядок з наданням їм загальної площі живлення [2]. Вони дозволяють отримати стійкі врожаї зеленої маси з підвищеним вмістом поживних речовин, в яких компоненти зазвичай більш пристосовані до зовнішніх умов, ніж кожний компонент окремо [3,4].

Доцільно відзначити, що використання зернобобових культур в змішаних посівах із злаковими сприяє збільшенню виходу білка з одиниці площі та підвищенню врожайності зеленої маси. При цьому, у зеленій масі бобових культур накопичується достатня кількість мінеральних речовин та вітамінів, що підвищує коефіцієнт перетравності кору [5].

Багаторічними дослідженнями Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН доведено суттєвий вплив гідротермічних умов на проходження фаз росту і розвитку культур у різночасно досягаючих сумішках, коли при підвищенні середньодобової температури повітря спостерігалось скорочення міжфазних періодів розвитку на 4–6 днів у злакових культур, що впливало на формування урожайності листостеблової маси і вихід поживних речовин. Встановлено, що при одночасній сівбі однорічних сумішей вихід кормових одиниць і перетравного протеїну був майже однаковим. Але враховуючи біологічні особливості компонентів, укісна стиглість, наприклад, житньо-гірчичної суміші настає на 5 днів раніше від ячмінно-горохової з редькою олійною та на 10 днів раніше від вико-вівса з редькою олійною [6].

Кормова продуктивність сумішей в значній мірі залежить від правильного підбору компонентів за біологічними особливостями росту і розвитку, рівня мінерального живлення та оптимального співвідношення компонентів [7]. При цьому злакові або бобові культури в сумішках за тривалістю міжфазних періодів повинні відрізнятися один від одного або бути близькими при формуванні максимального господарського врожаю. За вмістом поживних речовин кормові культури доповнюють одна одну, завдяки чому отримують рослину

сировину збалансовану за цукро-протеїновим співвідношенням [8,9,10].

Метою роботи передбачалось виявити вплив доз мінеральних добрив, норм висіву та передпосівної обробки насіння на формування кормової продуктивності змішаних посівів вівсу кормового з викою ярою, пелюшкою та бобами кормовими в умовах Лісостепу правобережного України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Матеріали і методи. Польові дослідження проводили упродовж 2012–2014 років у відділі польових кормових культур, сіножатей і пасовищ Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН. Вивчали кормову продуктивність бобово-вівсяних сумішей однорічних культур залежно від елементів технології вирощування.

У досліді висівали овес кормовий сорту Закат, вику яру – Світлана, пелюшку – Звягельська, боби кормові – Білун. Мінеральні добрива вносили навесні під передпосівну культивування у вигляді нітроаммофоски. Обробку насіння цинком і молібденом проводили у день посіву.

Ґрунт дослідного поля – сірий лісовий середньосуглинковий з такими показниками орного шару (0–30 см), вміст гумусу – 2,18 %, лужногідролізованого азоту (за Корнфілдом) – 6,5 мг/100 г ґрунту, рухомого фосфору (за Чириковим) – 14,9 мг/100 г ґрунту, обмінного калію (за Чириковим) – 9,0 мг/100 г ґрунту. Гідролітична кислотність становить 1,14 мг-екв./100 г ґрунту, рН (сольове) – 5,5 ґрунт.

Погодні умови в роки проведення досліджень були сприятливими для формування урожайності зеленої маси бобово-вівсяних сумішей.

При проведенні польових досліджень керувались загальноприйнятими методиками дослідної справи в рослинництві та кормовиробництві [11–13].

Результати досліджень. На основі проведених досліджень встановлено безпосередню дію удобрення, норм висіву на процеси росту і розвитку та формування урожайності зеленої маси вики ярої, пелюшки (горох польовий), бобів кормових і вівсу при вирощуванні в змішаних посівах. Найбільший урожай зеленої маси суміші забезпечили за сівби вівса у співвідношенні з бобовими культурами 60:40 %, в порівнянні із нормою висіву 40:60 % від повної. Це обумовлюється тим, що при зменшенні повної норми висіву кожного з компонентів створюються найбільш сприятливі умови для росту і розвитку рослин в сумішці, а саме просторового розміщення їх на одиниці площі та кращого забезпечення поживними речовинами і поглинання сонячної енергії асиміляційною поверхнею рослин, в порівнянні з одновидовими посівами вівса.

За сівби вівса в одновидових посівах на варіантах без добрив його урожайність зеленої маси становила – 31,3 т/га, тоді як при внесенні мінеральних добрив із розрахунку $N_{60}P_{30}K_{30}$ вона підвищилась на 7,1 т/га і складала 38,4 т/га, або на 22,7 % була більше. Незалежно від фону добрив вихід сухої речовини був на рівні 7,4 – 8,9 т/га. Проте при вирощуванні вівса в змішаних посівах із бобовими культурами урожайність зеленої маси залежно від удобрення підвищилась і становила 31,2 – 46,4 т/га з виходом сухої речовини 6,4–10,3 т/га (табл. 1).

Найвищу врожайність зеленої маси 46,4 т/га отримали при внесенні підвищеної дози азотних добрив до 60 кг діючої речовини на фоні $P_{30}K_{30}$ у варіанті, де висівали 60 % вівса та 40 % пелюшки від повної норми з передпосівною обробкою насіння цинком (Zn) і молібденом (Mo), що більше на 12,1 т/га або на 26,1 % порівняно з контролем. Суміші вівсу з викою ярою або бобами кормовими забезпечили урожайність зеленої маси відповідно 41,4 та 42,7 т/га, що нижче на 8,7 – 12,1 % ніж пелюшко-вівсяна та на 22,5 – 27,2 % за контроль (див. табл. 1).

Відмічена дія передпосівної обробки насіння вівса та бобових культур мікроелементами (Zn і Mo) на ріст і розвиток рослин та формування урожайності зеленої маси бобово-вівсяних сумішей. При цьому найбільший приріст зеленої маси спостерігався на фоні живлення $N_{60}P_{30}K_{30}$ за сівби вівса, 60 % та пелюшки, 40 % від повної норми висіву, який складав 4,8 т/га або 11,5 % в порівнянні з варіантом без обробки. У варіантах, де висівали 40 % від повної норми вівса та 60 % бобових культур урожайність зеленої маси була на рівні 39,5 – 41,8 т/га, що на 4,6 – 10,0 % менше ніж за сівби при співвідношенні компонентів 60:40 %.

За внесення мінеральних добрив із розрахунку $N_{45}P_{45}K_{45}$ і проведенні передпосівної обробки насіння мікроелементами урожайність зеленої маси на усіх варіантах досліді зменшилася на 8,6 – 12,1 % в порівнянні із дозою $N_{60}P_{30}K_{30}$ та на 5,6 – 10,1 % була нижче ніж без обробки.

Одним із показників, який характеризує якість корму є вихід сухої речовини та вміст в ньому сирого протеїну. Найбільший вихід сухої речовини отримали за сівби вівса з пелюшкою у співвідношенні компонентів 60:40 %, який становив 10,3 т/га при проведенні передпосівної обробки насіння та внесенні мінеральних добрив із розрахунку $N_{60}P_{30}K_{30}$, що на 23,3 % вище, ніж на фоні без добрив. Вико-вівсяна суміш при такому співвідношенні компонентів забезпечила вихід сухої речовини 9,4 т/га, або на 8,8 % нижче попередньої суміші. Найменші показники отримали у суміші вівса з бобами кормовими (9,1 т/га), проте вони на 24,2 % перевищували варіанти без добрив.

Дослідження показали, що збільшення дози азотних добрив позитивно впливало на вихід сирого протеїну. Із бобових культур, які вирощували в сумішах з вівсом, найбільший вихід сирого протеїну забезпечив варіант, де висівали пелюшку, 40 % від повної норми висіву за внесення $N_{60}P_{30}K_{30}$ та проведенні передпосівної обробки насіння мікроелементами, який складав 2,24 т/га, або був більшим на 35,3 % в порівнянні з контролем і на 16,6 і 19,1 % вище за використання вики ярої та бобів кормових. Проте доцільно відзначити, що

збільшення норми висіву бобового компоненту на 20 % та зниження на цей відсоток вівса не сприяли підвищенню виходу сирого протеїну, а навпаки він був меншим на 3,9–5,5 % на кращих варіантах досліду.

Таблиця 1

Урожайність зеленої маси та вихід поживних речовин бобово-вівсяних сумішей залежно від удобрення та норм висіву, т/га (у середньому за 2012 – 2014 рр.)

Фони живлення (фактор В)	Суміші та норми висіву, % (фактор А)	Обробка насіння Zn і Mo (фактор С)					
		без обробки			з обробкою		
		урожайність зеленої маси	вихід		урожайність зеленої маси	вихід	
сухої речовини	сирого протеїну		сухої речовини	сирого протеїну			
Без добрив	Овес 100 % (к)	31,3	7,4	1,01	-	-	-
	Овес 60 % + вика яра 40 %	32,1	7,1	1,22	32,1	7,2	1,24
	Овес 60 % + пелюшка 40 %	34,3	7,9	1,42	34,2	7,9	1,45
	Овес 60 % + к. боби 40 %	31,1	6,9	1,19	31,2	6,9	1,18
	Овес 40 % + вика яра 60 %	31,0	6,7	1,24	30,8	6,6	1,21
	Овес 40 % + пелюшка 60 %	31,5	6,8	1,37	31,6	6,9	1,39
	Овес 40 % + к. боби 60 %	28,6	5,9	1,09	28,7	6,0	1,12
N ₃₀ P ₃₀ K ₃₀	Овес 100 % (к)	33,0	7,9	1,11	-	-	-
	Овес 60 % + вика яра 40 %	34,1	7,6	1,35	35,5	8,0	1,44
	Овес 60 % + пелюшка 40 %	36,5	8,5	1,56	38,7	8,9	1,70
	Овес 60 % + к. боби 40 %	32,7	7,3	1,29	33,8	7,5	1,36
	Овес 40 % + вика яра 60 %	32,3	6,8	1,29	33,7	7,2	1,38
	Овес 40 % + пелюшка 60 %	34,3	7,7	1,57	35,4	7,9	1,65
N ₄₅ P ₄₅ K ₄₅	Овес 100 % (к)	34,7	8,3	1,23	-	-	-
	Овес 60 % + вика яра 40 %	35,4	7,8	1,45	37,4	8,2	1,59
	Овес 60 % + пелюшка 40 %	39,0	9,0	1,69	42,3	9,5	1,90
	Овес 60 % + к. боби 40 %	34,6	7,3	1,35	38,1	8,3	1,61
	Овес 40 % + вика яра 60 %	34,1	7,2	1,42	35,9	7,7	1,56
	Овес 40 % + пелюшка 60 %	36,2	8,1	1,71	38,5	8,5	1,85
N ₆₀ P ₃₀ K ₃₀	Овес 100 % (к)	38,4	8,9	1,42	-	-	-
	Овес 60 % + вика яра 40 %	39,5	8,7	1,70	41,4	9,4	1,92
	Овес 60 % + пелюшка 40 %	41,6	9,4	1,93	46,4	10,3	2,24
	Овес 60 % + к. боби 40 %	38,5	8,6	1,68	42,7	9,1	1,88
	Овес 40 % + вика яра 60 %	37,4	7,9	1,64	39,5	8,4	1,82
	Овес 40 % + пелюшка 60 %	38,2	8,4	1,91	41,8	9,5	2,22
НІР ₀₅ , т/га		3,33	0,79				

ВИСНОВКИ

При виробництві високобілкових кормів в умовах Лісостепу правобережного доцільно висівати овес кормовий сорту Закат із зернобобовими культурами, які забезпечують сталий врожай зеленої маси на рівні 41,4–46,4 т/га з виходом сухої речовини 9,1–10,3 т/га та сирого протеїну 1,88–2,24 т/га при внесенні мінеральних добрив із розрахунку N₆₀P₃₀K₃₀ із співвідношенням компонентів 60:40 % від повної норми висіву та проведенні передпосівної обробки насіння мікроелементами (Zn і Mo).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петриченко В. Ф. Обґрунтування впливу гідротермічних ресурсів на потенціал продуктивності сортів сої в Лісостепу України / В. Ф. Петриченко, С. А. Гресь // Проблеми агропромислового виробництва. – Міжвідомчий науковий збірник. – Чернівці : "Прут", 1994. – С. 198–203.
2. Особливості вирощування сумішок однорічних кормових культур / М. П. Бондаренко, М. Г. Собко, Н. А. Собко // Сад. – 2011. – 16 с.
3. Гетман Н. Я. Вирощування бобово-вівсяних сумішей в умовах Лісостепу правобережного / Н. Я. Гетман,

- О. В. Лехман // Корми і кормовиробництво. – Вінниця, 2012. – Вип. 74. – С. 69–72.
4. Борона В. П. Продуктивність вівсяно-бобових сумішок залежно від рівня мінерального живлення в умовах правобережного Лісостепу України / В. П. Борона, Н. О. Матіяш // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : 2013. – Вип. 75. – С. 57–61.
 5. Демидась Г. І. Зміна продуктивності злаково-бобових сумішок на зелену масу залежно від густоти їх посівів / Демидась Г. І., Ямкова В. В. // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : 2011. – Вип. 69. – С. 152–156.
 6. Петриченко В. Ф. Ефективність використання агрометеорологічних ресурсів різночасно досягаючими сумішками ранніх ярих культур при конвеєрному виробництві зелених кормів в Лісостепу / Петриченко В. Ф., Гетман Н. Я. // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : 2006. – Вип. 56. – С. 3–7.
 7. Гетман Н. Я. Формування урожайності сумішами однорічних культур залежно від норми висіву та рівня мінерального живлення в умовах Лісостепу західного / Н. Я. Гетман, О. Ю. Злотенко // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : Тезис, 2011. – Вип. 68. – С. 23–24.
 8. Гетман Н. Я. Особливості росту і розвитку бобових культур у сумісних посівах з вівсом / Н. Я. Гетман, С. К. Суша, Б. Д. Каменщук, Г. П. Квітко, Г. І. Демидась, В. П. Коваленко // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : 2013. – Вип. 75. – С. 28–34.
 9. Лехман О. В. Вплив удобрення та норм висіву на біометричні показники вівса в сумішах з бобовими культурами / О. В. Лехман, Н. Я. Гетман // Корми і кормовиробництво. – Вінниця : 2013. – Вип. 77. – С. 239–245.
 10. Лехман О. В. Облиственість рослин та видовий склад бобово-вівсяних сумішок залежно від впливу норм висіву і удобрення / О. В. Лехман, Н. Я. Гетман // Збірник наукових праць Вінницького національного університету. Серія : Сільськогосподарські науки, 2014. – Вип. 5 (82). – С. 79–89.
 11. Методика проведення досліджень у кормовиробництві і годівлі тварин / [А. О. Бабич, М. Ф. Кулик, П. С. Макаренко і ін.]; під ред. А. О. Бабича. – К. : Аграрна наука, 1998. – 80 с.
 12. Мойсейченко В. Ф. Основи наукових досліджень в агрономії / В. Ф. Мойсейченко, В. О. Єщенко. – К. : Вища школа, 1994. – 334 с.
 13. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Б. А. Доспехов. – М. : Агропромиздат, 1985. – 351 с.

РОЗРОБКА ПАСОВИЩНОГО КОНВЕЄРУ З РІЗНОЧАСНОДОЗРІВАЮЧИХ ТРАВСУМІШОК В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Векленко Юрій Анатолійович¹, Мельник Микола Іванович²

Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України, кандидат сільськогосподарських наук, завідувач лабораторії сіножатей та пасовищ (Україна)¹

Інститут кормів та сільського господарства Поділля Національної академії аграрних наук України, молодший науковий співробітник лабораторії сіножатей та пасовищ (Україна)²

e-mail: yuri.veklenko@gmail.com¹; melnyknikolay@ukr.net²

РЕЗЮМЕ

На основі проведених досліджень за 2010–2013 рр. з вивчення різностиглих травосумішок розроблена схема циклічного надходження пасовищного корму. Організація культурного пасовища за принципом пасовищного конвеєру з різночаснодосягаючих травосумішок забезпечує безперервне, щоденне надходження пасовищного корму й сприяє зниженню втрат поживних речовин в ньому, підвищує його продуктивну дію та продуктивність тварин. Створюючи травостої різних строків дозрівання, можна подовжити період випасу культурного пасовища, покращити його видовий склад, підвищити врожайність і якість корму. Злаково-бобові травостої з високою участю бобових компонентів забезпечують одержання пасовищного корму, який відповідає зоотехнічним нормам годівлі ВРХ впродовж вегетаційного періоду, підвищуючи ефективність використання пасовища.

Ключові слова: традиційні та адаптовані різночаснодозріваючі травосумішки, пасовищний конвеєр.

РЕЗЮМЕ

На основе проведенных исследований за 2010–2013 г. по изучению разноспелых травосмесей разработана схема циклического поступления пастбищного корма. Организация культурного пастбища по принципу пастбищного конвейера с разноспелых травосмесей обеспечивает непрерывное, ежедневное поступление пастбищного корма и способствует снижению потерь питательных веществ в нем, повышает его продуктивное действие и продуктивность животных. Создавая травостои различных сроков созревания, можно продлить период выпаса культурного пастбища, улучшить видовой состав, повысить урожайность и качество корма. Злаково-бобовые травостои с высоким участием бобовых компонентов обеспечивают получение пастбищного корма, который соответствует зоотехническим нормам кормления КРС течение вегетационного периода, повышая эффективность использования пастбища.

Ключевые слова: традиционные и адаптированные разноспелые травосмеси, пастбищный конвейер.

ABSTRACT

On the basis of researches for 2010–2013 from studying grass mixtures of different time ripeness is developed a scheme of cyclic income of pasture feed. Organization of pasture on the principle of grazing conveyor with grass mixtures of different time of ripening grass mixtures provides a continuous, daily income of pasture feeds and helps to reduce losses of nutrients in it increases his productive performance and productivity of animals. Creating grasslands of different ripening terms can extend grazing period of cultivated pastures, improve species composition, increase yield and quality of feeds. Cereal-legume grasslands with high participation legume components allow getting pasture feeds that corresponds to zoo technical standards of cattle feeding during vegetation period, increasing the efficiency of pastures.

Keywords: traditional and adapted different times maturing grass mixtures, pasture conveyor.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У створенні стійкої кормової бази тваринництва важлива роль належить різнотипним за скоростиглістю сіяним і природним лучним травостоям інтенсивного типу. Вони при правильному догляді й раціональному використанні дають можливість стабільно одержувати високі врожаї, забезпечують рівномірне надходження зеленої маси в літній період для безперервного забезпечення при згодовуванні її тваринами та заготівлі різних видів трав'яних кормів на зимовий період і організувати на луках надійні системи зелених і сировинних конвеєрів [4, с. 282].

Вчені-лукивники А. В. Богівін та В. Г. Кургак вважають, що при використанні різностиглих травостоїв при три-чотириразовому скошуванні є можливість створити надійний конвеєр з безперервним надходженням зеленої маси на протязі 109–120 днів. Для цього під ранньостиглі травостої необхідно відводити 30%, середньостиглі – 40–50% і пізньостиглі 25 – 30% від загальної площі конвеєра [2].

Організація конвеєрного виробництва кормів забезпечує одержання не лише високих урожаїв сіяних лучних травостоїв з рівномірним надходженням упродовж вегетації високоякісної рослинної маси, а й поліпшує умови для істотного зниження втрат поживних речовин. Наявність різностиглих бобових і злакових і бобово-злакових травостоїв дає можливість на їх основі організувати зелені конвеєри безперервного надходження

високопоживної маси впродовж 130 днів [1,10].

Професор П.С. Макаренко та інші зазначають, що створення різночасно достигаючих травостоїв при різних режимах скошування забезпечувало надходження зеленої маси з 5.05 по 17.10 [5].

Найбільший вплив на формування продуктивності бобово-злакових травостоїв має тип травосумішок, різностиглі травосумішки бобово-злакових трав забезпечують повноцінне і безперебійне надходження зеленого екологічно безпечного пасовищного корму протягом всього періоду випасання худоби [7–9].

Метою роботи передбачалось вивчення різностиглих травосумішок та створення на їх основі пасовищного конвеєра в умовах правобережного Лісостепу України.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Польові дослідження проводили у 2010–2013 роках в Інституті кормів та сільського господарства Поділля НААН на дослідних полях лабораторії сіножатей і пасовищ в умовах природного вологозабезпечення сірих лісових середньо-суглинкових ґрунтів (вміст гумусу (за Тюрнімом) в 0–30 см – 2,25%; рН_{сол} – 5,4; легкогідролізованого азоту – 73,0 мг/кг ґрунту, рухомого фосфору – 107,0 мг/кг і обмінного калію – 92,0 мг/кг ґрунту (за Чіріковим). Спостереження, виміри, обліки та аналізи проводили згідно загальноприйнятих, широко апробованих методик у рослинництві та кормовиробництві [6].

У досліді використовували наступний сортовий склад: грядиця збірна Київська рання, райграс високий Дронго, житняк гребінчастий Петрівський, пажитниця багаторічна Руслана, костриця червона Янка, стоколос безостий Всеслав, костриця лучна Діброва, стоколос прибережний Боян, костриця очеретяна Ода, тонконіг лучний Удич, костриця тонколиста Барва, тимофіївка лучна Витава, пирій середній Хорс, мітлиця тонка Юнона, пирій без кореневищний Колумб, люцерна посівна Людмила, лядвенець рогатий Аякс, конюшина повзуча Даная. Використання травостоїв – пасовищне та комбіноване.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Початком наших досліджень було вивчення продуктивності злакових та бобових багаторічних трав, що активно накопичують вегетативну масу та добре поїдаються. Традиційні види і сорти багаторічних трав, особливо в найбільш посушливий період літа скорочують строки використання їх зеленої маси, коли вони не дають повноцінних отав. Тому залучення нових перспективних, посухостійких, високо отавних багаторічних трав при створенні пасовищ дає можливість значно збагатити місцеві фітоценози, скоротити використання добрив, збільшити збір надземної вегетативної маси. У зв'язку з цим основним завданням наших пошуків був добір найбільш врожайних, посухостійких з різними вегетаційними темпами росту і розвитку трав здатних забезпечити велику рогату худобу пасовищними зеленими кормами з метою удосконалення існуючих та розробки нових високопродуктивних злаково-бобових травосумішок та збільшення строків їх пасовищного використання. В результаті було сформовано 6 травосумішок (див. табл. 1) з традиційних трав та нових посухостійких видів: ранньостигла традиційна сумішка включила грядицю збірну, кострицю лучну, пажитницю багаторічну, люцерну посівну; ранньостигла адаптована сумішка включила райграс високий, костриця червону, люцерну посівну та посухостійкий житняк гребінчастий; середньостигла традиційна – стоколос безостий, кострицю лучну, тонконіг лучний, конюшину повзучу; середньостигла адаптована – посухостійкий стоколос прибережний, кострицю очеретяну, кострицю тонколисту, лядвенець рогатий; пізньостигла традиційна: тимофіївку лучну, кострицю лучну, конюшину повзучу, тонконіг лучний; пізньостигла адаптована: пирій без кореневищний, пирій середній, мітлиця тонка, лядвенець рогатий. Підібрані травосумішки дозволяють забезпечити більш рівномірне надходження зеленої маси протягом сезону випасу. Злаково-бобові травостої з високою участю бобових, довше перебувають у пасовищній стиглості, зберігають високу якість і поїдання.

Проаналізувавши результати обліків урожаю зеленої маси протягом 2010–2013 рр. ми дійшли висновку, що надходження зеленого корму було нерівномірним протягом пасовищного періоду. Фенологічні спостереження показали, що початок та тривалість фаз росту і розвитку багаторічних трав, висіяних в наших дослідках, були різними і залежали від погодних умов, біологічних особливостей видів. Дефіцит продуктивної вологи і високі середньодобові температури літнього періоду впливали на затримку росту та розвитку багаторічних трав. Найменш інтенсивне відростання відмічалось після третього і четвертого циклу, що впливало на виникнення вікон в пасовищному періоді.

Оцінивши поживність пасовищного корму за циклами використання ми встановили, що на його показники впливали режими використання травостоїв та хімічний склад сухої маси. Строки використання багаторічних трав впливають на вміст в рослинах сирого протеїну, клітковини, цукру мінеральних елементів, вітамінів та інших речовин. Найкращий корм за якістю утримує у фазу кущення, коли рослини основні поживні речовини використовують на збільшення вегетативної маси. В міру старіння рослин якість трав'яної біомаси погіршується. Все це супроводжується зменшенням цінних поживних речовин (протеїну, мінеральних речовин) та збільшення вмісту у трав'яній біомасі найменш поживної частини корму – клітковини. Потреба останньої для організму великої рогатої худоби обмежена, її надлишок чинить депресивний вплив на перетравлювання, вимагає витрат великої кількості енергії. В такому кормі продуктивна дія зменшується, що призводить до зменшення виходу молока.

Таблиця 1

Видовий склад та вміст компонентів в різностиглих травосумішках

Сумішки	Видовий склад	Вміст від норми висіву, %
Рання традиційна	Грястиця збірна	50
	Костриця лучна	10
	Пажитниця багаторічна	10
	Люцерна посівна	30
Рання адаптована	Житняк гребінчастий	50
	Райграс високий	10
	Костриця червона	10
	Люцерна посівна	30
Середня традиційна	Стоколос безостий	50
	Костриця лучна	10
	Тонконіг лучний	10
	Конюшина повзуча	30
Середня адаптована	Стоколос прибережний	50
	Костриця очеретяна	10
	Костриця тонколиста	10
	Лядвенець рогатий	30
Пізня традиційна	Тимофіївка лучна	50
	Костриця лучна	10
	Тонконіг лучний	10
	Конюшина повзуча	30
Пізня адаптована	Пирій безкореневий	50
	Пирій середній	10
	Мітлиця тонка	10
	Лядвенець рогатий	30

В отаві поживна цінність трави знову відновлюється із зростанням вмісту протеїну, цукрів та інших енергетично важливих речовин. Тому природно, що високу продуктивність тварин можна забезпечити при згодовуванні рослин у фазі кушіння не пізніше фази виходу в трубку, внаслідок чого і період високої поживної цінності багаторічної трави триває близько 6 днів. Звідси стає абсолютно зрозумілим, про необхідність багаторазового використання травостою пасовищ, причому чим частіше буде випасатись пасовище, тим трава буде молодша і поживніша. Проте тварин не слід випасати у загоні більше 6 днів, щоб уникнути надмірного спасування травостою, його витоптування, засмічення екскрементами, що небезпечно з огляду на санітарію травостою і можливість зараження ґрунту яйцями гельмінтів. Відомий теоретик і практик пасовищного утримання тварин французький учений проф. А. Вуазен також вважає, що перебування тварин у загоні більш як 6 днів рівнозначне вільному випасанню, оскільки трава після першого дня випасання встигає так відрости, що її знову можуть спасувати тварини. Це призводить до значного зниження продуктивності пасовища [3, с. 22].

Враховуючи особливості надходження корму у наших умовах, нами запропонована схема циклічного надходження пасовищного корму (рис. 1) впродовж пасовищного періоду. Для забезпечення тварин достатньою кількістю соковитого корму протягом всього пасовищного періоду і подовження періодів випасання молочної худоби доведена необхідність організації циклічного надходження пасовищного корму. Безперервність надходження зеленої маси, в нашій схемі, досягається шляхом підбору різностиглих злаково-бобових травосумішок, з високопродуктивних видів трав, що витримують інтенсивне випасання, зберігаються тривалий час в фітоценозі, швидко відрастають, а зелена маса трав забезпечує повноцінну годівлю худоби.

В основу схеми покладено принцип пасовищезміни в якій знайшли місце різні способи використання злаково-бобових травостоїв. У цій схемі передбачається використання як традиційних так і адаптованих травосумішок. В загонах з традиційними сумішками проводиться лише пасовищне використання, в загонах з адаптованими сумішками – чергування пасовищного і сінокоісного використання, тобто проводиться скошування на сіно, а після цього на отавах проводиться по 3–4 цикли випасання тварин. Рациональне використання пасовищних травостоїв базується на використанні біологічних властивостей трав – багаторазове використання надземних частин після їх відчуження за рахунок витрати і нагромадження запасу поживних речовин.

Запропонована модель культурного пасовища з циклічним надходженням пасовищного корму, передбачає використання 6 загонів з різночасно дозріваючих травосумішок, на яких впродовж 162 днів пасовищного утримання досягається безперервне випасання корів продуктивністю 20 л молока/добу із щоденним споживанням зеленої маси в кількості 65 кг на одну умовну голову, що відповідає їх фізіологічним потребам.

Загони	I (рання традиційна)	II (середня традиційна)	III (пізня традиційна)	IV (рання адаптована)	V (середня адаптована)	VI (пізня адаптована)
1 цикл	30.04-5.05 R – 17	6.05-11.05 R – 17	12.05-17.05 R – 17	A-17.05 R – 24	A-23.05 R – 24	A-29.05 R – 54
2 цикл	18.05-23.05 R – 17	24.05-29.05 R – 35	30.05-4.06 R – 35			
3 цикл	5.06-10.06 R – 17			11.06-16.06 R – 29	17.06-22.06 R – 29	
4 цикл	23.06-28.06	29.06-4.07 R – 35	5.07-10.07 R – 35	11.07-16.07 R – 35	17.07-22.07 R – 35	23.07-28.07 R – 35
5 цикл	29.07-3.08 R – 35	4.08-9.08 R – 35	10.08-15.08 R – 35	16.08-21.08 R – 35	22.08-27.08 R – 35	28.08-2.09 R – 35
6 цикл	3.09-8.09	9.09-14.09	15.09-20.09	21.09-26.09	27.09-2.10	3.10-8.10

Рис. 1 Схема циклічного надходження пасовищного корму.

Примітка: А – сінокісне використання, R – період відпочинку.

Випас почали 30 квітня, коли рослини досить розвинулись і зміцніли. Використання пасовища починаємо з ранньостиглої традиційної сумішки на основі грядиці збірної та люцерни посівної, які характеризуються найбільш раннім відростанням після весняного відновлення вегетації. Використання травостою починали при висоті верхових трав 20–25 см, низових трав – 15–19 см, бобових 16–18 см. Закінчували використовувати травостій, коли висота верхових трав становила 25–30 см, низових 22–25 см, бобових 25–32 см.

Середньостигла традиційна сумішка, на основі стоколосу безостого та конюшини повзучої, відновлює свою вегетацію на 2–3 дні пізніше грядиці збірної, тож на кінець використання ранньостиглої традиційної сумішки, середньостиглий травостій досягає пасовищної стиглості. Згідно календарного плану переходимо в наступний загін з пізньостиглою традиційною сумішкою на основі тимофіївки лучної та конюшини повзучої. Адаптовані травосумішки у фазі колосіння скошуємо на сіно з інтервалом в 6 днів, між групами скоростиглості для того, щоб в літній період закрити «вікна». Другий цикл випасання характеризується достатньою кількістю продуктивної вологи, яка впливає на швидкий ріст рослин і досягненням ними пасовищної стиглості, період відпочинку становить 17 днів. Використання починаємо з загону з ранньою традиційною сумішкою на основі грядиці збірної, яка характеризується найбільш швидким відростанням. Використання загонів іде в порядку зростаючих номерів (I, II, III), адаптовані сумішки – відпочивають. Таким чином другий цикл використання проходить без порушень.

Третій цикл використання починаємо з загону з ранньою традиційною сумішкою. Проте в загонах з середньо та пізньостиглими традиційними сумішками спостерігається затримка в рості трав, тому переходимо в загони з ранньо та середньостиглими адаптованими сумішками (скошені 17, 23 травня), які досягли пасовищної стиглості. Пізньостигла адаптована, яка включала в себе пирій без кореневищний, пирій середній, мітлицю тонку, лядвенець рогатий відзначається повільним відростанням, як наслідок – неготовність загону до використання. Включення загонів з адаптованими сумішками, починаючи з третього циклу дозволяє збільшити період відпочинку до 35 днів. У 4,5,6 циклах використовуються всі загони. Схема показує, як можна вирівняти надходження пасовищного корму в літній період. Включення загонів з адаптованими сумішками дозволяє вирівняти сезонні коливання, викликані нестійким зволоженням.

ВИСНОВКИ

Перевага запропонованого принципу використання полягає у підвищенні продуктивності пасовищ, поліпшенні якості корму – зміною першочерговості випасу у загонах. Розроблений принцип циклічного

використання пасовищних травостоїв, дозволяє в умовах природного зволоження сірих лісових середньо-суглинкових ґрунтів забезпечити конвеєрне, щоденне надходження пасовищного корму високої якості впродовж 162 днів.

Доведено, що травосумішки різних строків дозрівання: ранні, середні і пізні забезпечують належну отавність і циклічне надходження зеленого корму протягом 5–6 циклів використання. Ранньостигла традиційна сумішка забезпечує одержання пасовищного корму на протязі 36 днів, ранньостигла адаптована на протязі 24 днів, середньостигла традиційна – 30 днів, середньостигла адаптована – 24, пізньостигла традиційна – 30 днів, пізньостигла адаптована – 18 днів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бова В. М. Добір одно і багатовидових трав при створенні пасовищного конвеєра для великої рогатої худоби і овець в присивашші / В. М. Бова, О. Д. Гратило // Корми і кормо виробництво. – 2008. – Вип. 63. – С. 76–81.
2. Боговин А. В. Создание и использование орошаемых травостоев в полесье и северной Лесостепи Украины / А. В. Боговин, В. Г. Кургак // Приёмы создания и использования высокопродуктивных сенокосов и пастбищ. – М., 1986. – Вып. 34. – С. 201–207.
3. Вуазен А. Продуктивность пастбищ / А. Вуазен. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959. – 301 с.
4. Кургак В. Г. Лучні агрофітоценози / В. Г. Кургак. – К. : Діа, 2010. – 370 с.
5. Макаренко П. С. Наукове обґрунтування прогресивних технологій у лукувництві / П. С. Макаренко, К. П. Ковтун, К. С. Михайлов, С. Г. Назаров, О. В. Дєдов, М. М. Полулях, С. П. Романюк // Корми і кормовиробництво. – 1999. – Вип. 46. – С. 82–95.
6. Методика проведення дослідів з кормовиробництва і годівлі тварин / А. О. Бабич, М. Ф. Кулик, П. С. Макаренко та ін. – К. : Аграрна наука, 1998. – 78 с.
7. Молдован Ж. А. Формування продуктивності пасовищних травостоїв залежно від способів їх створення в умовах Лісостепу західного // Корми і кормо виробництво. – 2011. – №68. – С. 90–94.
8. Полінкевич В. А. Технологічні аспекти створення динамічного пасовищного конвеєра для м'ясної худоби в зоні Полісся України / В. А. Полінкевич // Корми і кормо виробництво. – 2001. – Вип. 47. – С. 203–205.
9. Рак Л. І. Створення високопродуктивних сіножатей і пасовищ для коней з різним періодом настання кормової стиглості / Рак Л. І., Стефанюк П. О. // Корми і кормо виробництво. – 2001. – Вип. 47. – С. 200–202.
10. Сукайло М. В. Ефективність багаторічних трав зеленого конвеєра в умовах Лісостепу / М. В. Сукайло // Вісник аграрної науки. – 2011. – Вип. 10. – С. 78–80.

ELECTROMAGNETIC COMPATIBILITY OF ELECTRICAL MOTORS, CURRENT TRANSFORMERS AND RELAY DIFFERENTIAL PROTECTION

Nikolay Kurguzov¹, Lyudmila Kurguzova², Marina Kurguzova³, Irina Khalitova⁴
Pavlodar State University named S. Toraighyrov, PhD of Technical Science, Professor (**Kazakhstan**)¹,
Pavlodar State University named S. Toraighyrov, PhD of Technical Science, Associate Professor (**Kazakhstan**)²,
Electrical Design Institute TELPRO, Engineer-Electrician, Chief Specialist (**Kazakhstan**)³,
Pavlodar State University named S. Toraighyrov, Student (**Kazakhstan**)⁴
e-mail: nic2_1950@mail.ru

ABSTRACT

The main purpose of this work is elaboration of the measures that will provide the improvements in selectivity and increasing the stability of differential protection (DP) functioning for electric motors' (EM) in different modes of the work.

Key words: Electromagnetic compatibility, electric motor, current transformers, relay differential protection.

MAIN PART

The field of utilization of differential principle in EM protections is limited by EM of high power. The implemented functions of the DP require the installation of current transformers' (CT) in the feeder and neutral output windings of the EM stator.

To protect the asynchronous EM of high power (in the auxiliary power stations - beginning from the EM of the 3000 kilowatt rated power) from multiphase short-circuit, the application of longitudinal DP is required.

The practice of exploitation of the powerful EM's DP, performed on the elements of the analogue techniques, has demonstrated that the possibility of misoperation in the start-up and self start modes of EM, when setting the current operation of DP is based on the total allowable value of error of CT 10%. Past experiments have shown that false operations of DP are specified due to the significant transitional CLE unbalance currents exceeding the rated motor currents in two or more times at the initial start-up or self of the EM [1,2].

Traditionally electromagnetic compatibility of highvoltage asynchronous EM, current transformers with ferromagnetic cores and relay of DP are estimated from the point of view of the influence of periodic and aperiodic components at the beginning of rotor motion on the functioning of current transformers and relay of DP of powerful electrical motors.

Therefore, the requirements for the parameters of powerful EM' DP which provide their off-set from transfer unbalance currents, come from the considerations that during the starting up the electric motors, the false operation of protections is stipulated by the deep saturation of the CT cores with only periodic and aperiodic components of currents at start-up, self starting or external short-circuit.

Figure 1 shows the oscillogram of secondary currents ($i_{2A1}, i_{2B1}, i_{2C1}$) of CT and unbalance currents

($i_{ub,A}, i_{ub,B}, i_{ub,C}$) in relays of phase A,B and C a three-phase DP an induction motor rated at 8000 kW.

A characteristic feature of the transition processes in the current circuits of the observed DP is the emergence of a significant amount of unbalance current after two-three period, of industrial frequency after inclusion of EM in the network, as well as their bipolar nature (presence of the current half-waves of different characters), then its reappearance after clamping of aperiodic component of starting current.

Let us analyze the processes taking place in the DP.

In phase C protection of aperiodic component of starting current EM launched CT core of a more laden second shoulder DP (from neutral terminals of stator windings EM the load is the greater due to the bigger length of the control cables) in the region of deep saturation only in the third period. This is due to the fact that at the time of inclusion of AM in the network, the marks of the residual induction in the core CT aperiodic component in this current phase of the stator Coils-EM are not the same.

Core CT first shoulder DP (from the linear terminals of stator windings) is also saturated, but to a lesser extent (the load is substantially less because of the lesser length of control cables). The unbalance current is a bipolar, but with small inverse half-waves. As the amplitude of the unbalance current in phase C of protection in the third period, the transitional regime starting of AM reaches value 0,19 A. It is characteristic, that the unbalance current in phase C of protection during the start-up of AM does not disappear completely after the clamping of the aperiodic trigger current EM. After a time equal to 0,12 sec, the recurring set-up of the unbalance current of protection. It started as shown in [1], this phenomenon is due to the magnetizing action on the cores CT of the variable frequency current in this phase of the stator windings EM. The duration of the second stage of occurrence CT cores of phase C protection in the saturation regime comprises 0,7 sec.

Similarly, in phase B protection of aperiodic component of starting current EM launched CT core of a more laden second shoulder DP in the region of deep saturation only in the third period. This is also due to the fact that at the time of inclusion of AM in the network, the marks of the residual induction in the core CT aperiodic component in this current phase of the stator Coils-EM are not the same.

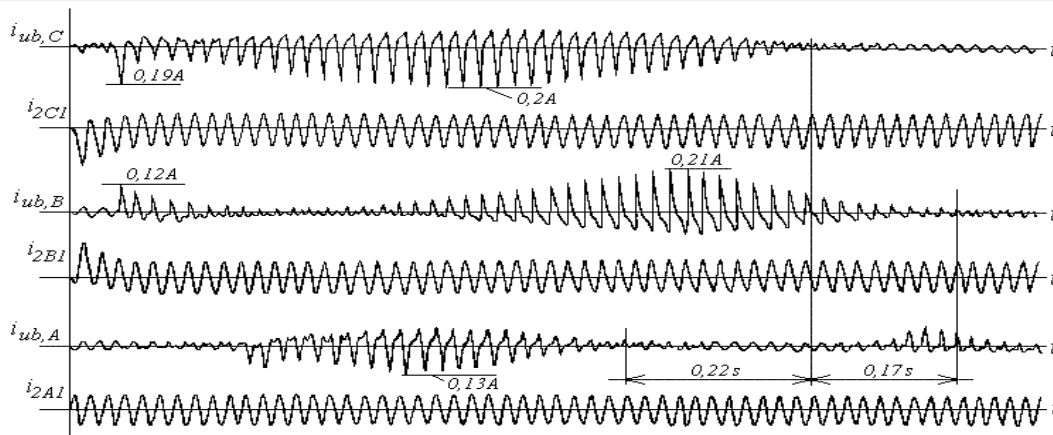

Fig. 1. Start-up the asynchronous electric motor 8000 kW type AB-8000/6000

Core CT first shoulder DP (from the linear terminals of stator windings) is also saturated. The unbalance current is a bipolar, but with small inverse half-waves. As the amplitude of the unbalance current in phase B of protection in the third period, the transitional regime starting of AM reaches value 0,12 A. Also, that the unbalance current in phase B of protection during the start-up of AM does not disappear completely after the clamping of the aperiodic trigger current EM. After a time equal to 0,14 sec, the recurring set-up of the unbalance current of protection. This phenomenon is due to the magnetizing action on the cores CT of the variable frequency current in this phase of the stator windings EM. The duration of the second stage of occurrence CT cores of phase B protection in the saturation regime comprises 0,6 sec.

In the phase A protection unbalance current has a lower value 0,13A (because that the aperiodic component in the primary current of the electrical motor is absent) and appears through a 0,18 sec.

All this suggests that in considering the issue of electromagnetic compatibility of electrical motors, transformers and relay for differential protection must take into account all the components of the primary current in the stator winding.

Let us analyze relationships of the various components of the currents in specific points time using space-time diagrams of the electric motor on start-up. The analysis will be conducted using spatial-time diagrams

Figure 2-4 shows the spatial-temporal diagrams of the electric motor at different points in time.

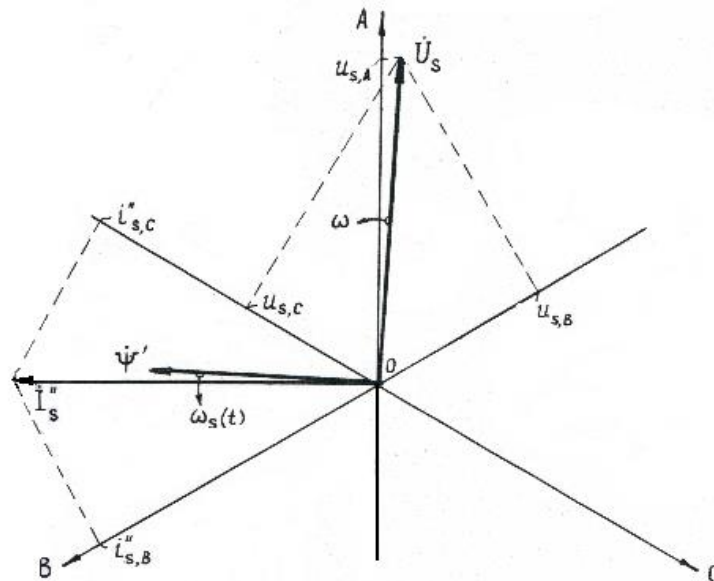

Fig. 2. Spatial-time diagram of the electric motor in the initial time $t = 0$ sec.

At time $t = 0$ the stator winding current does not contain components of variable frequency. In the time-point 0,03 sec. aperiodic components of currents in the phases “B” and “C” are still greats.

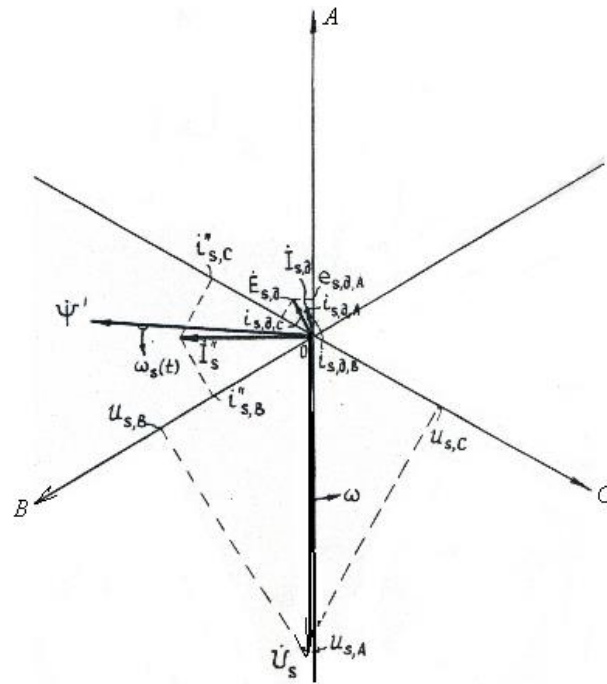

Fig. 3. Spatial-time diagram of the electric motor in the initial time $t = 0,03$ sec.

The projection of the generalized vector of the current of variable frequency on the time axis of the phase “C” gives a current of the same direction as the aperiodic component of the current of the same phase. In the phase “B” of the stator winding the directions of the currents are different. In the beginning rotor motion of the electrical motor the cores of current transformers in the phases “B” and “C” are magnetized aperiodic components of the current of the stator winding of the motor. Further, the cores are magnetized by a current of variable frequency.

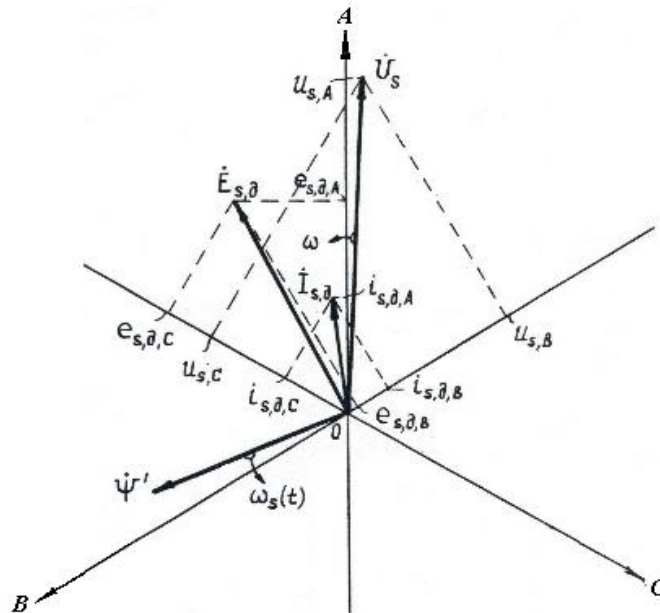

Fig. 4. Spatial-time diagram of the electric motor in the initial time $t = 0,3$ sec.

In the time-point 0,3 sec, when the aperiodic components has practically decreased, the projections of the vector of the current of variable frequency on the time-axis of the phases “B” and “C” gives currents of the same direction as in the previous case, but significantly larger.

The results show that a significant saturation of the cores of the current transformers variable frequency occurs at the beginning in the movement of the rotor of the electric motor, when the frequency is not large.

CONCLUSION

The data show that the electromagnetic compatibility of electrical motors, transformers and differential protection relays greatly depends on the variable frequency current at start-up of the motor.

Saturation of transformer cores is particularly high at the beginning of the movement of the rotor of an electric motor.

The parameters, which provide protection against electromagnetic interference are, defined.

REFERENCES

1. Богдан А.В., Кургузов Н.Н., Кургузова Л.И. Токи небаланса дифференциальных защит мощных электродвигателей / Электрические станции. 1980. № 9. С. 46-50.
2. Kurguzov N.N., Kurguzova L.I. About Increasing the Technical Perfection of the Powerful Electric Motors' Differential Protection/Actual Trends in Development of Power System Protection and Automation: Conference Proceedings of International Scientific & Technical Conference (Moscow, September 7–10, 2009). Science and Engineering Information Agency. Moscow. 2009. Pp. 510-516.
3. Kurguzov N.N., Kurguzova L.I., Kurguzova M.N., Mikhailova V.A. To the question of increasing Technical Perfection Differential Protections of Electric Motors/ Black Sea: Scientific Journal of Academic Research. Part D. Oil and Gas Industrie. Jule 2013. Volume 03. Issue 03. ISSN: 1987-6521. Reffered Journal. – Tbilisi. Georgia: Gulustan – bssrjar. Pp. 47 – 51.

ІННОВАЦІЙНІ КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІ СИСТЕМИ У СФЕРІ ПОСЛУГ

Моргулець Оксана Борисівна¹, Папенко Любов Михайлівна²
Київський національний університет технологій та дизайну, доцент кафедри менеджменту сфери послуг,
кандидат економічних наук (Україна)¹
Київський національний університет технологій та дизайну, аспірант кафедри менеджменту сфери послуг
(Україна)²
E-mail: morgulets_oks@ukr.net¹, luba_papenko@mail.ru²

РЕЗЮМЕ

На основі комплексного підходу запропонована розробка багаторівневої моделі інтеграції клієнтоорієнтованих систем у відповідні бізнес-процеси сервісного підприємства.

Впровадження цієї моделі у діяльність сервісних підприємств дасть змогу підвищити якість надаваних послуг, сформувати споживчу лояльність, розширити клієнтську базу, та, в підсумку, збільшити ефективність діяльності підприємства в цілому та забезпечити стабільний розвиток в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: клієнтоорієнтованість, інноваційні системи, споживча лояльність, комплексна модель, сервісне підприємство, бізнес-процес.

РЕЗЮМЕ

На основе комплексного подхода предложена разработка многоуровневой модели интеграции клиентоориентированных систем в соответствующие бизнес-процессы сервисного предприятия.

Внедрение этой модели в деятельность сервисных предприятий позволит повысить качество предоставляемых услуг, сформировать потребительскую лояльность, расширить клиентскую базу, и, в итоге, повысить эффективность деятельности предприятия в целом и обеспечить стабильное развитие в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: клиентоориентированность, инновационные системы, потребительская лояльность, комплексная модель, сервисное предприятие, бизнес-процесс.

ABSTRACT

On the basis of an integrated approach, the authors propose the development of multilevel model of client-integration system in relevant business processes on a service enterprise.

Implementation of this model of customer-service business activities will help improve the quality of services, create consumer loyalty, expand customer base and, ultimately, increase the efficiency of the enterprise as a whole and ensure sustainable development in the long term.

Keywords: client-orientation, innovation systems, consumer loyalty, integrated model, service enterprise, business process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасною концепцією управління сервісними підприємствами в останні роки стає клієнтоорієнтованість, в основі якої лежать розвиток і підтримка довгострокових лояльних взаємовідносин з суб'єктами ринку. Сутність цієї концепції полягає у збереженні наявних клієнтів, що коштує підприємству дешевше, ніж залучення нових. Тому в сучасних умовах жорсткої конкуренції надзвичайно важливою стає боротьба за клієнтів, особливо у сфері обслуговування, де успіх бізнесу напряму залежить від лояльності клієнтів.

Зважаючи на це, кожне сервісне підприємство, що прагне успіху, має знати та вміти ефективно використовувати інноваційні клієнтоорієнтовані системи, які дадуть змогу підвищити якість відносин з клієнтами та забезпечать реальні конкурентні переваги.

Дослідження питань клієнтоорієнтованості у сфері послуг можна зустріти у працях зарубіжних та вітчизняних авторів, зокрема таких, як Т. Крем, Ф. Н'юелл, П. Гаріс, К. Абхарі, Р. Шоу, М. Роуз, Р. Хенкс, С. Шовкопляс, О. Білецький, О. Дейнека, В. Артем'єв, А. Новіков та інших. Проте, здебільшого в роботах увага зосереджена на розгляді конкретних систем клієнтоорієнтованості, відсутні дослідження комплексного застосування систем та їх загального впливу на ефективність управління підприємством, зокрема, сфери послуг.

Метою дослідження є вивчення та аналіз переваг сучасних інноваційних систем клієнтоорієнтованості, визначення їх комплексного впливу на ефективність підприємств сфери послуг.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Більшість керівників сервісних підприємств давно переконалися, що 20% основних клієнтів, забезпечують 80% прибутку. Цей принцип змушує управлінців концентрувати увагу на формуванні та збереженні невеликої кількості найцінніших клієнтів, які забезпечують основну частку прибутку. Найбільш

цінними клієнтами не обов'язково є найкрупніші з них. Для 80% клієнтів якість сервісу повинна бути гарною, тоді як пріоритетні 20% клієнтів визначають її як найкращу [1, с. 4].

Клієнтоорієнтованість – це сучасна концепція управління підприємством, в основі якої лежать знання про клієнтів та їхні потреби, що дозволяє формувати споживчу лояльність, утримувати постійних і залучати нових клієнтів, за рахунок пропозицій, які максимально задовольняють їхні бажання.

Клієнти – це джерело життя для корпорації, і їх треба поважати, як землю, за те, що вона – джерело життя людини, – зазначає Д. Шмінке [2].

Застосування концепції клієнтоорієнтованості розраховане на довгострокову перспективу, як правило, вимагає значних витрат, які не дають миттєвого результату. Для того, щоб бути клієнтоорієнтованим, сервісне підприємство має, перш за все, знати потреби своїх клієнтів. А для цього потрібно створити інформаційну систему, яка б формувала, систематизувала, зберігала і оперативно надавала дані про клієнтів.

У розвинених країнах широко практикується використання таких інноваційних систем управління взаємовідносинами з клієнтами, як Business Intelligence, Customer Synchronized Relationship Planning, Employee experience management, Customer Intelligence, Customer relationship management, Enterprise feedback management тощо. Це стало обов'язковою умовою успішного функціонування підприємства на ринку. Розглянемо детальніше ці системи, визначимо їх переваги при впровадженні у практику вітчизняних підприємств.

Business Intelligence (BI) (з англ. – бізнесова аналітика) – процес перетворення даних в інформацію, а інформації в знання, які можуть бути використані для збільшення конкурентоздатності підприємства. Існує декілька варіантів тлумачення цього поняття (рис. 1).

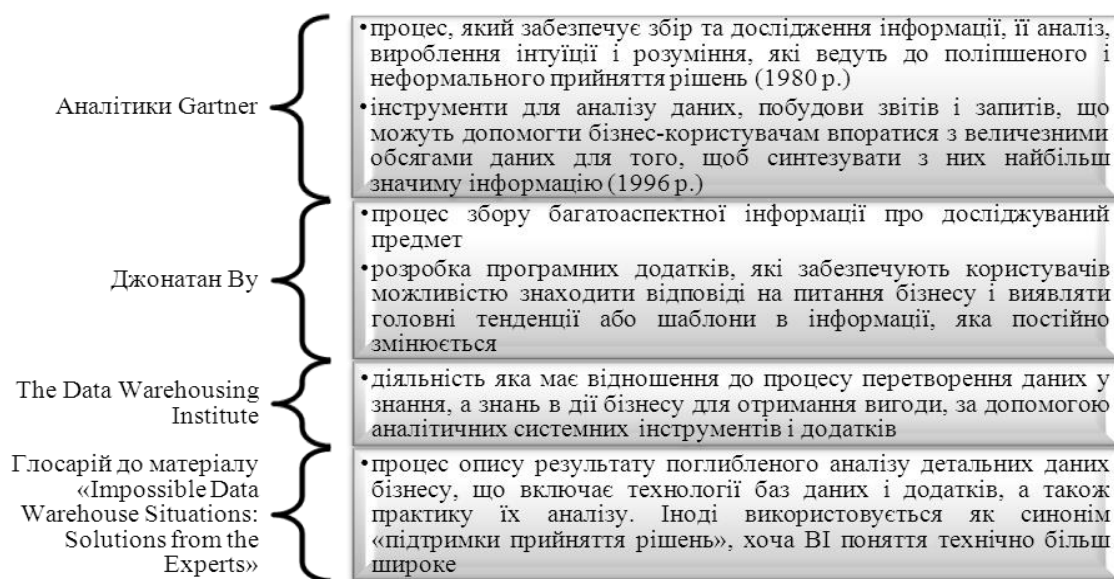

Рис. 1. Дефініції поняття «Business Intelligence» [на основі джерела 3]

Розглянувши представлені дефініції, можна зробити висновок про те, що бізнес-аналітика в широкому сенсі слова визначає:

- процес перетворення даних в знання про бізнес для підтримки прийняття ефективних і неформальних рішень;
- інформаційні технології (методи і засоби) збору даних, консолідації інформації і забезпечення доступу бізнес-користувачів до знань;
- знання про бізнес, добуті в результаті поглибленого аналізу детальних даних і консолідованої інформації.

Інструментами Business Intelligence є програмне забезпечення, яке дозволяє бізнес-користувачам бачити і використовувати велику кількість складних даних. Взаємодія інструментів Business Intelligence представлена на рисунку 2.

Поєднання та синхронізація інформації, що зберігається в різних внутрішніх базах даних, в кінцевому результаті підвищує конкурентоспроможність підприємства. Щоб більш ефективно використовувати відомості, що містяться у різних системах ERP (управління ресурсами підприємства) і CRM (управління взаємовідносинами з клієнтами), поштових скриньках робочих груп, електронних таблицях та інших додатках,

їх необхідно консолідувати. В результаті вище керівництво підприємства, особи, що приймають стратегічні рішення, отримують надійний фундамент для оцінки конкретної ситуації і для більш ефективного планування його розвитку.

Правильне впровадження та ефективне використання інструментів BI дозволяє досягти більш тісної інтеграції бізнес-процесів, підвищити рівень обслуговування клієнтів і покращити якість управління персоналом. Впровадження системи BI допомагає виявити потенціал для розвитку організації, який раніше був прихований в інформації, що знаходилася в ізольованих, неузгоджених одна з одною базах даних. Підвищення ефективності бізнес-процесів і виявлення нових можливостей для розвитку бізнесу призводять як до явного (зростання обсягів продажів), так і до неявного (підвищення лояльності співробітників) збільшення доходів підприємства [3].

Customer Synchronized Relationship Planning (CSRP) (з англ. – планування ресурсів, синхронізоване зі споживачем) – бізнес-інструмент, який переносить ту частину діяльності підприємства, що орієнтована на покупця, в центр системи управління ресурсами підприємства.

Призначення CSRP – створення продуктів з підвищеною цінністю для покупця, тобто продуктів, що якнайповніше відповідають специфічному набору вимог кожного конкретного покупця [4].

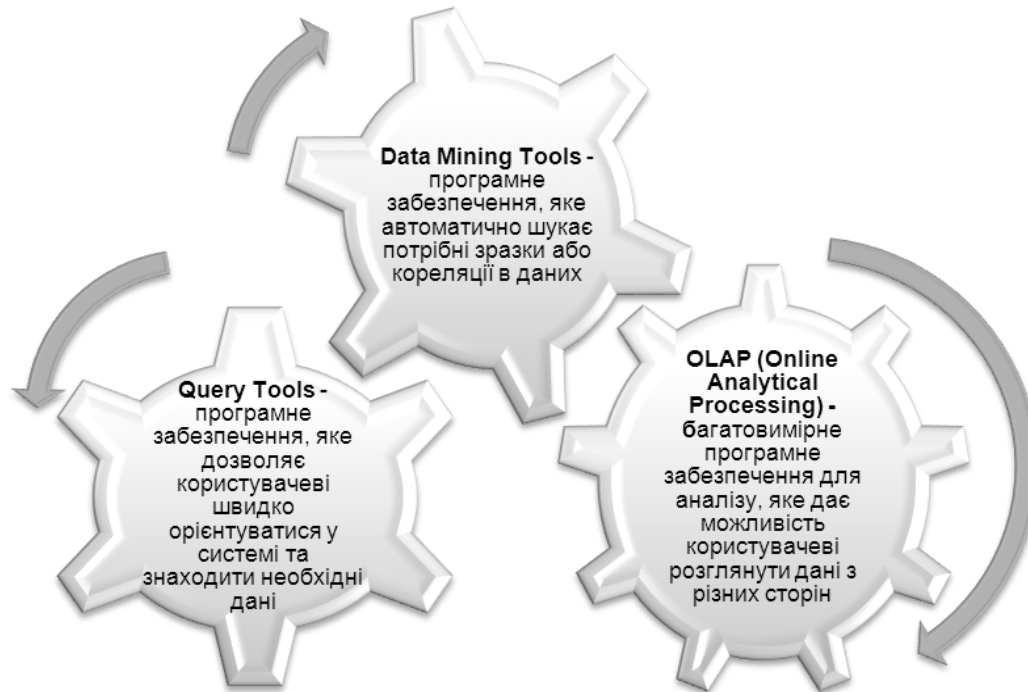

Рис. 2. Взаємодія інструментів Business Intelligence

Синхронізація діяльності покупця з орієнтованими на роботу з ним відділами підприємства (планування, виробництво/надання послуг) дозволяє оперативно знаходити можливості для створення конкурентних переваг. Порушення виробничого ритму через вимоги, що надходять від покупців до систем щоденного планування і надання послуг, змушує керівників враховувати в оперативному управлінні критичні фактори і змінювати споживчі властивості послуг. Підприємці, які беруть за основу взаємодію з покупцем, а не внутрішні проблеми виробництва, можуть отримати істотні переваги, якщо будуть систематично оцінювати продукти/послуги, які потрібні споживачеві та нові ринки, які є перспективними для розвитку.

Використовуючи CSRP для досягнення більшої ефективності, впроваджують технологію індивідуального замовлення, тому CSRP замінює принципи планування від потреб виробництва на планування від потреб клієнтів. В основі процесу управління, в цьому випадку, лежить інформація про покупців, їх потреби та можливості максимального задоволення.

Виробниче планування не просто розширюється, а замінюється запитами покупців, переданими з підрозділів підприємства, орієнтованих на безпосередню роботу з покупцями. Створення системи CSRP передбачає інтеграцію підрозділів підприємства, пов'язаних з прямим обслуговуванням покупців, з відділами планування, постачання, маркетингу, виробництва. Крім того, система потребує впровадження відкритих комп'ютерних технологій для створення інфраструктури, що може підтримувати інтеграцію запитів покупців та постачальників з виробничими прикладними програмами. Обробка замовлень на обслуговування передбачає динамічне перетворення потреб покупця у вимоги до послуг та їх надання. Можливість виконання замовлення у системах CSRP може бути перевірена до того, як воно прийняте до виконання [4].

Employee experience management (EEM) (з англ. – управління досвідом працівників) – це систематичний процес ідентифікації, використання і передачі інформації, знань, які працівники можуть створювати, удосконалювати і застосовувати. Це процес, який генерує знання, накопичує їх і використовує в інтересах отримання конкурентних переваг [5].

К. Абхарі визначає EEM як підхід до використання найкращого досвіду співробітників, що призводить до позитивного досвіду клієнтів, підкреслюючи їх емпіричні потреби – «як емпіричний маркетинг для зовнішніх споживачів» [6].

В свою чергу, П. Гаріс звертає особливу увагу на те, що процес спілкування співробітників та клієнтів під час обслуговування не аби яку роль відіграє у процесі створення споживацького досвіду [7, с.102].

EEM, так само, як внутрішній маркетинг, є внутрішнім підходом, що зосереджує увагу на працівниках (внутрішніх клієнтах) та їх взаємовідносинах зі споживачами (зовнішніми клієнтами). Підприємства використовують EEM тоді, коли їм потрібно переконалися, що співробітники якісно взаємодіють з клієнтами та створюють позитивний клієнтський досвід про підприємство під час надання інформації та послуг. Підприємство, запроваджуючи систему управління досвідом працівників, ставить перед собою досягнення конкретних цілей (рис. 3).

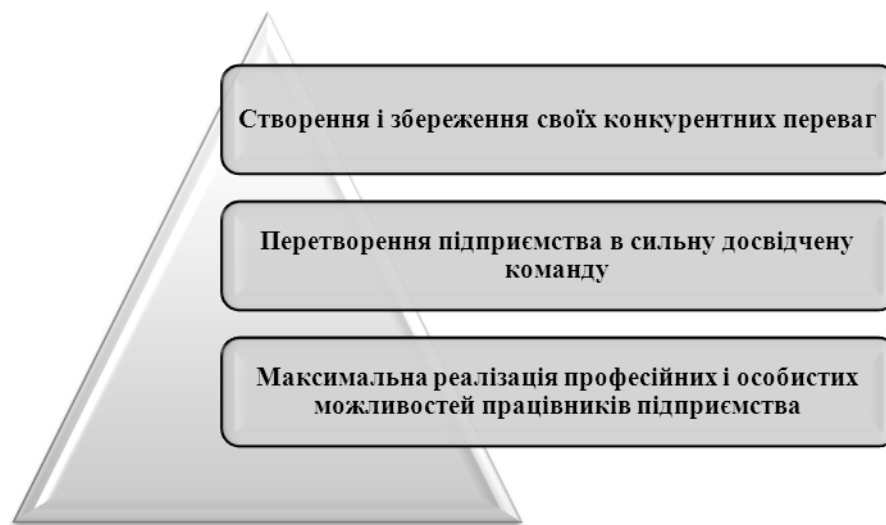

Рис. 3. Основні цілі Employee experience management

Таким чином, EEM створює умови, за яких навчання перетворюється на різновид інвестицій, а професійний досвід працівника стає активом підприємства. Система управління досвідом є основою для вирішення задач мотивації, задоволення існуючих потреб працівника в отриманні нового досвіду і інтелектуальній обізнаності.

При запровадженні EEM на підприємстві необхідно:

- створити умови, що будуть спонукати працівників до кращого розуміння та усвідомлення необхідності змін, що забезпечують ефективності управлінських рішень;
- забезпечити підтримку інновацій. Запровадження EEM передбачає створення підсистем збору, збереження і аналізу накопиченого досвіду працівників та його розповсюдження з метою розвитку нових навичок співробітників.

Customer Intelligence (CI) (з англ. – клієнт-розвідка) – це процес збору та аналізу інформації про клієнтів, їхні потреби, інтереси, діяльність, з метою створення більш глибоких і ефективних відносин з клієнтами та поліпшення процесу прийняття стратегічних рішень [8].

Інформація, що була отримана від клієнта дає краще розуміння його мотивації, що дозволяє ефективніше управляти взаємовідносинами та забезпечує зростання кількості клієнтів у майбутньому. Застосування CI дає змогу орієнтуватися у попиті на певні послуги серед конкретних верств населення та допомагає розробити напрями розширення клієнтської бази.

Дані про клієнтів можуть бути отриманні при будь-якій взаємодії з ними і, як правило, зберігаються в корпоративних базах даних в системах управління. Класифікацію даних про клієнтів представлено на рисунку 4.

Більшість великих сервісних підприємств продовжують користуватися концепціями управління, що застаріли і не просуваються далі використання цінової переваги, контролю за розподілом ресурсів та економії від їх використання. В епоху масового маркетингу клієнти не є відновлюваним ресурсом і не можна сподіватися, що їх поведінка є абсолютно контрольованою і управляється виключно ціною, якістю та

зручністю. Підприємствам необхідно прикладати зусилля, щоб вивчити поведінку клієнтів для запровадження гнучкої взаємодії системи розробки та надання послуг з життєдіяльністю споживача, з метою максимального передбачення і задоволення його потреб.

Рис. 4. Класифікація даних про клієнта [на основі джерела 8]

Customer relationship management (CRM) (з англ. – управління відносинами з клієнтами) – філософія бізнесу, що охоплює концепції, котрі використовуються підприємствами для управління взаємовідносинами з клієнтами, включаючи збір, зберігання й аналіз інформації про споживачів, постачальників, партнерів та інформації про взаємовідносини з ними [9, с.13].

На думку Ф. Ньюелла, CRM – це перехід від стратегії, орієнтованої на продукт, до стратегії, орієнтованої на позитивний досвід: до створення цінностей, що полегшують життя клієнтів [10, с. 154].

CRM направлена на вивчення ринку і конкретних потреб клієнтів. На основі цих знань розробляються нові товари та послуги, стратегії розвитку, досягаються поставлені цілі і покращуються фінансові результати.

CRM-система може бути застосована на підприємстві у трьох напрямках, в залежності від її цільового використання (рис. 5).

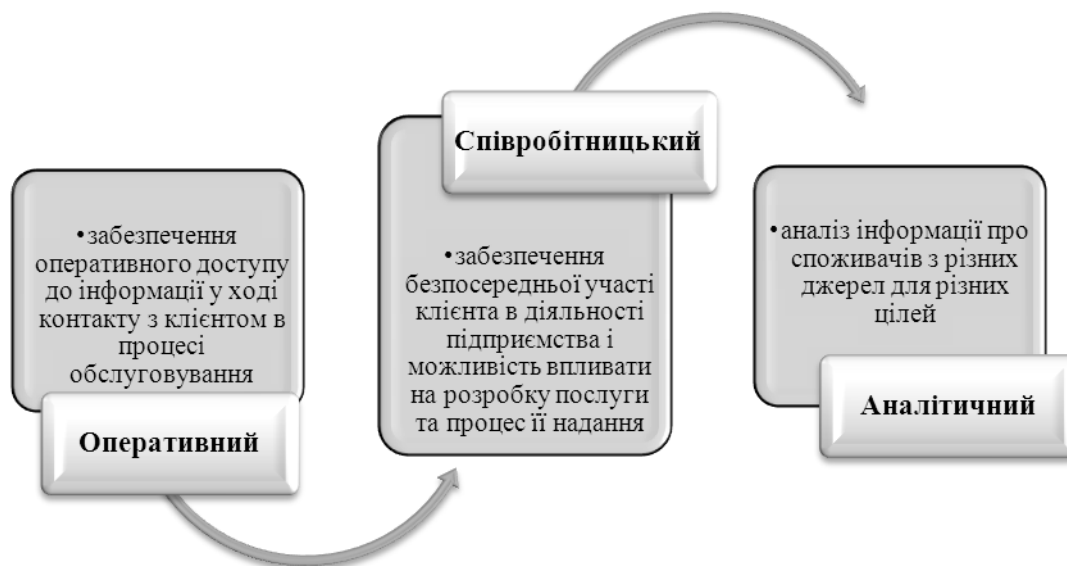

Рис. 5. Напрямки застосування Customer relationship management

Головними принципами CRM-системи є:

1. Наявність єдиного сховища інформації, звідки в будь-який момент доступні усі відомості про усі випадки взаємодії з клієнтом.
2. Синхронізація управління множинними каналами взаємодії.
3. Постійний аналіз існуючої інформації про клієнтів, її систематизація, наприклад, «сортування» клієнтів за критерієм значимості для підприємства.

Впровадження CRM-системи забезпечує підприємству можливості: швидкого доступу до актуальної інформації про клієнтів; оперативного обслуговування клієнтів; формалізації схем взаємодії з клієнтами, автоматизації документообігу; швидкого отримання всіх необхідних звітних даних та аналітичної інформації; зниження операційних витрат; контролю за роботою менеджерів; узгодженої взаємодії між співробітниками і підрозділами.

До основних переваг, які забезпечує CRM-система при її впровадженні на підприємстві сфери послуг можна віднести:

1. Управління бізнес-процесами – дозволяє автоматизувати послідовні операції, які виконуються співробітниками підприємства.
2. Управління контактами, історія взаємодії з клієнтами – це єдина база даних всіх контрагентів підприємства (клієнтів, постачальників, конкурентів) з внесеною раніше детальною інформацією про них. Система дозволяє здійснювати швидкий пошук важливої інформації про контрагентів, отримувати всю історію зустрічей, переговорів, листування, угод тощо.
3. Планування та управління продажами – CRM дозволяє складати плани за різними показниками (дохід з продажу кожного менеджера, відділу, послуги тощо), контролювати виконання плану по факту. За історію проектів можна здійснити ретроспективу продажів, що дозволяє визначити проблемні зони в їх циклах. Вся робота з клієнтом відбувається в одній системі: планування заходів, здійснення угод, підготовка і виписка необхідних звітних документів
4. Управління маркетингом – електронна розсилка, пряма розсилка, sms-розсилання. Система дозволяє управляти маркетинговими заходами і визначити їх результативність. Можливість сегментації наявних в базі клієнтів (діючих і потенційних) за певними параметрами для проведення маркетингових заходів.
5. Автоматизація документообігу – в систему можна внести шаблони будь-яких документів, які використовуються на підприємстві, при цьому зникає необхідність ручного складання нового документа. Швидко автоматичне заповнення шаблонів договорів, які зберігаються в системі [11, с. 32-33].

CRM-систему легко застосувати в сфері послуг, адже саме в ній клієнт найбільш персоніфікований, а, як відомо, висока конкурентоспроможність і успіх залежать від надання найвигіднішої для клієнта пропозиції.

Enterprise feedback management (EFM) (з англ. – управління зворотним зв'язком підприємства) – це система процесів і програмного забезпечення, які дозволяють організаціям централізовано керувати проведенням опитувань суб'єктів, що взаємодіють з підприємством, при цьому розподіляючи відповідальність за створення опитувань, збір та аналіз даних.

EFM складається з трьох підсистем: збір даних, аналіз та звітність.

Сучасні системи EFM можуть відстежувати зворотний зв'язок з різних джерел, включаючи клієнтів, конкурентів, співробітників, постачальників, партнерів, соціальних засобів масової інформації тощо.

Завдяки зворотному зв'язку підприємство отримує цінну інформацію, яка дає йому можливість правильно орієнтуватися в навколишньому бізнес-середовищі, вносити відповідні корективи у свою діяльність, у тому числі стосовно інструментів і дій комунікативного комплексу [12].

Весь світовий досвід управління взаємостосунками з клієнтами, що по-різному використовується підприємствами, може бути зібраний в одну складну багаторівневу систему, яку ефективно застосовувати для інтеграції вище описаних систем у бізнес-процеси підприємства сфери послуг (рис. 6).

Метою впровадження запропонованої комплексної клієнтоорієнтованої моделі в діяльність підприємства, перш за все, є покращення якості надаваних послуг та підвищення ефективності діяльності підприємства. Постійно оновлюючи базу даних, структуруючи й аналізуючи історію клієнтських відносин, підприємство отримує можливість значно ефективніше будувати стосунки з клієнтом, працювати з цільовими групами, доносити інформацію в прийнятному для клієнта вигляді, впливати на частоту купівлі послуг.

Необхідно зауважити, що впровадження комплексної клієнтоорієнтованої моделі супроводжується зростанням додаткових витрат, пов'язаних з її обслуговуванням, технічним і програмним забезпеченням. Ці витрати окупляться за умови, якщо підприємство досягне мети, клієнти, гідно оцінивши запропоновані послуги, збільшать тривалість та інтенсивність користування ними, приведуть нових.

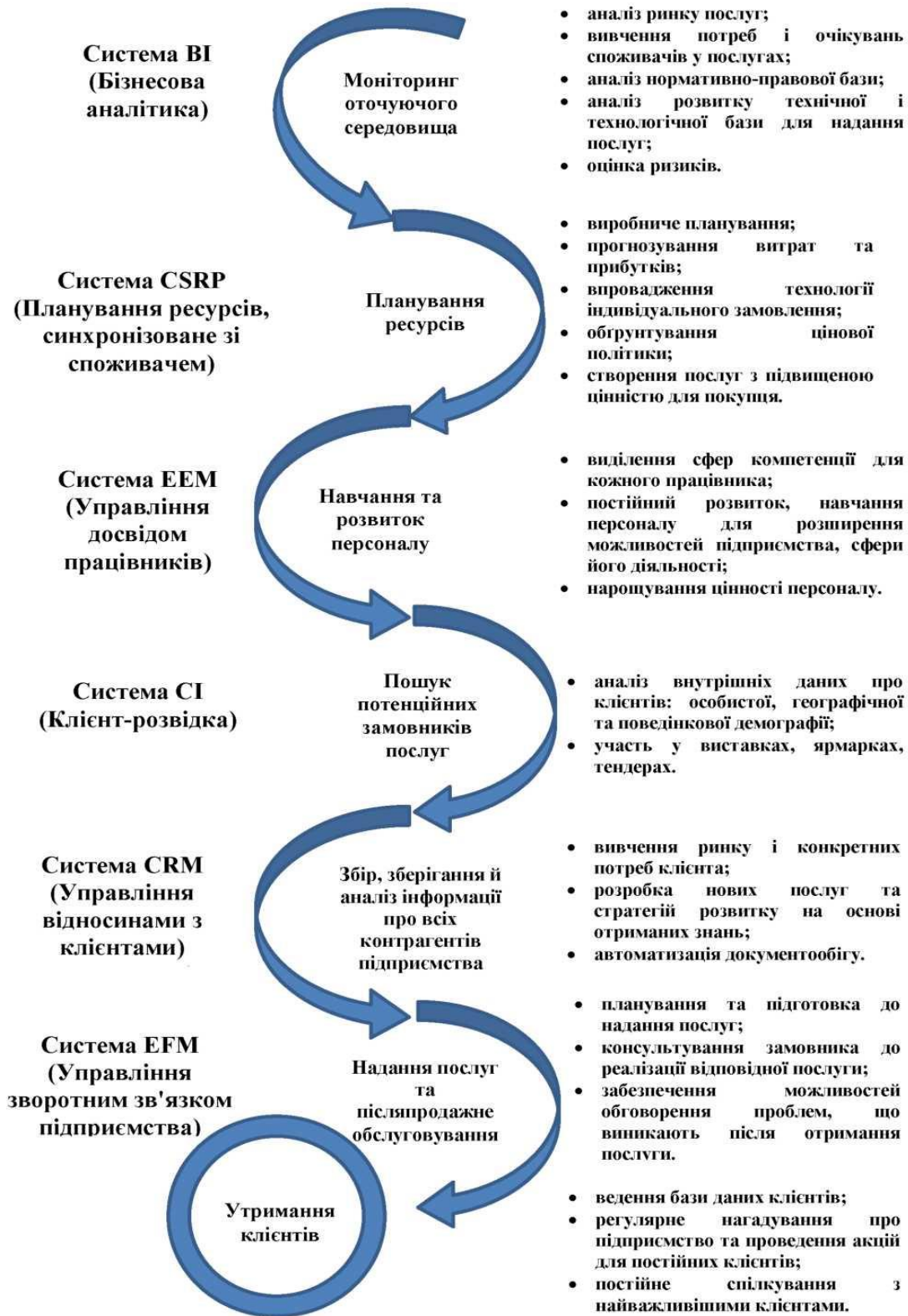

Рис. 6. Модель інтеграції клієнтоорієнтованих систем у бізнес-процеси сервісного підприємства [авторська розробка]

ВИСНОВКИ

Таким чином, питання ефективності застосування інноваційних клієнтоорієнтованих систем в діяльності сервісних підприємств є актуальними для сучасного розвитку менеджменту та маркетингу підприємства. Наукова новизна результатів дослідження полягає в розробці моделі інтеграції клієнтоорієнтованих систем у відповідні бізнес-процеси сервісного підприємства, комплексному підході до аналізу ефективності сучасного інструментарію менеджменту клієнтоорієнтованого сервісного підприємства. Впровадження запропонованої багаторівневої комплексної моделі клієнтоорієнтованості у діяльність сервісних підприємств дасть змогу підвищити якість надаваних послуг, сформувати споживчу лояльність, розширити клієнтську базу, та, в підсумку, збільшити ефективність діяльності підприємства в цілому та забезпечити стабільний розвиток в довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крэм Т. Клиенты, имеющие для Вас значение. Как построить взаимоотношения с наиболее ценными из ваших клиентов / Тони Крэм; [пер. с англ.]. – Днепропетровск : Баланс-Клуб, 2003. – 296 с.
2. Шминке Д. 47 принципов древних самураев или кодекс руководителя / Шминке Д.; [пер. с англ. Ю. Иваниченко]. – М. : Рипол Классик, 2005. – 159 с.
3. Что такое Business Intelligence? [Электронный ресурс] / В. Артемьев // Открытые системы. – 2003. – №4. – Режим доступа к журн. :
<http://www.osp.ru/os/2003/04/182900/>
4. CSRP – стандарт (Customer Synchronized Resource Planning) и система [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа :
<http://www.itstan.ru/it-i-is/csrp-standartcustomer-synchronized-resource-planning-i-sistema.html>
5. Enhancing Service Experience Through Understanding Employee Experience Management – [Электронный ресурс]. – 2005. – Режим доступа :
<http://www.thefreelibrary.com/Enhancing+Service+Experience+Through+Understanding+Employee+Experience+Management-a01073931658>
6. Abhari K. Employee Experience Management [Электронный ресурс] / Kaveh Abhari. – 2009. – Режим доступа :
http://www.customerthink.com/blog/employee_experience_management
7. Harris P. We the people : The importance of employees in the process of building customer experience / P. Harris // Brand Management. – 2007. – 15(2).
8. Rouse M. Definition of customer intelligence (CI) [Электронный ресурс] / Margaret Rouse. – Режим доступа :
<http://searchbusinessanalytics.techtarget.com/definitiontechtarget.com/definition/customer-intelligence-CI>
9. Шовкопляс С. Как повысить конкурентоспособность при помощи CRM / С. Шовкопляс // Office. – 2005. – № 3-4. – С. 12-18.
10. Ньюэлл Ф. Почему не работают системы управления отношениями с клиентами (CRM) / Фредерик Ньюэлл; [пер. с англ. А. Стативка]. – М. : Добрая книга, 2004. – 368 с.
11. Кадыков М. Битва за клиента : «Фронт» и «Тыл» / М. Кадыков // Отдел Маркетинга. – 2006. – № 10. – С. 32-33.
12. Hanks R. D. Are you ready for enterprise feedback management? [Электронный ресурс] / Richard D. Hanks. – Режим доступа :
http://www.mshare.net/measurement/are_you_ready_for_enterprise_feedback_management.php
13. Новиков А. Что такое клиентоориентированность [Электронный ресурс] / Алексей Новиков. – 2007. – Режим доступа :
<http://blog.micromarketing.ru/marketing/what-is-clienting/>
14. Liautaud B. e-Business Intelligence : Turning Information into Knowledge into Profit / B. Liautaud, M. Hammond. – McGraw-Hill, 2001.
15. Оноприйчук В. В. Організація бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. В. Оноприйчук. – 2001. – 432 с. – Режим доступу до навч. посіб. :
http://lubbook.net/book_499.html
16. Shaw R. Measuring and valuing customer relationships / R. Shaw // Business Intelligence. – 2010.
17. Joachim D. CRM tools improve access, usability (cover story) / D. Joachim // B to B 87. – 2002. – №3.

ПРОБЛЕМА ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРАКТИКАХ ПОВСЯКДЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ ТРУДЯЩОЇ МОЛОДІ: ТЕНДЕНЦІЇ 1990–2000-х рр.

Усенко Наталія Миколаївна
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, аспірантка (Україна)
e-mail: Natalka_usenko@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті на основі архівних статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто зміни життєвих цінностей у повсякденні сільської трудящої молоді протягом 1990–2000-х років. Наукова література, яка включає проблеми сільської молоді лише почасти розглядає проблеми її повсякденного життя а також, змін у цінностях, самосвідомості молоді тощо. Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все необхідністю мати чітке уявлення про соціально-економічній реалії українського села, протягом 1990–2000-х років. З'ясовано, що сільська молодь продовжувала перебувати в консервативному і інертному сільському життєвому просторі. У неї відбувалися поступові зміни оцінки сенсу життя.

Ключові слова: сільська трудяща молодь, село, повсякденне життя, свідомість, цінності, життєвий простір, політика, сільське господарство.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе архивных статистических материалов, аналитических наработок предшественников рассмотрены изменения жизненных ценностей в повседневности сельской трудящейся молодежи в течение 1990–2000-х годов. Научная литература, которая включает проблемы сельской молодежи лишь отчасти рассматривает проблемы ее повседневной жизни а также, изменений в ценностях, самосознанию молодежи и тому подобное. Важность очерченной проблемы предопределяется, прежде всего необходимостью иметь четкое представление о социально-экономической реалии украинского села, в течение 1990–2000-х годов. Выяснено, что сельская молодежь продолжала находиться в консервативном и инертном сельском жизненном пространстве. У нее происходили постепенные изменения оценки смысла жизни.

Ключевые слова: сельская трудящаяся молодежь, село, повседневная жизнь, сознание, ценности, жизненное пространство, политика, сельское хозяйство.

ABSTRACT

In the article on the basis of the archived statistical materials, analytical works of predecessors the changes of vital values are considered in the daily occurrence of rural worker young people during 1990–2000th. Scientific literature that includes the problems of rural young people only partly examines the problems of her everyday life and changes in values, to consciousness of young people and others like that. Importance of the outlined problem is predetermined, foremost by a necessity to have a clear idea about socio-economic reality of the Ukrainian village, during 1990–2000th. It is found out that rural young people continued to be in conservative and inert rural vital space. It had fades of estimation of sense of life.

Keywords: rural working young people, village, everyday life, consciousness, values, vital space, politics, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Повсякденне життя сільської трудящої молоді у вітчизняній історіографії лише набувало популярності. Методико теоретичним аспектом цієї теми присвячено ряд ґрунтовних досліджень О. Удода, О. Коляструк. Окремі аспекти повсякдення соціальних груп села розглядалися істориками-аграрниками, які досліджували увесь комплекс суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку українського села. Передусім це роботи – М. Ігнатенко, С. Падалки, С. Коломійця, С. Живори, І. Романюка, О. Кропивко, Т. Мельничук, Т. Совецької, О. Каденюка. Побутовий вимір повсякдення села досліджували економісти-аграрники – І. Прокопа, Л. Шепотько, Л. Якубою, П. Гайдуцьким. Проблеми життєвих цінностей молоді села широко розглядалися у працях соціологів: М. Підлісного, В. Шубіна, В. Чигрина тощо. Водночас, проаналізований масив літератури засвідчує відсутність в українській історіографії розвідок, де предметом окремого дослідження було б виділено основні складові повсякденного життя трудящої сільської молоді.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Специфічні умови життя на селі негативно позначалися на соціальних настроях молоді, а також призводили до небажаних наслідків у поведінці, викликаючи зростання девіантних проявів. Бажання «йти в ногу із часом» стимулювало частину сільської молоді вдаватися до атрибутів модного і стильного життя, ознакою якого, в уявленні багатьох, було вживання алкоголю, тютюнопаління, залучення до вживання

наркотичних речовин. Якщо в радянський час молодь значною мірою спиралася на досвід попередніх поколінь, то в досліджувані роки молодь все більше засвоювала і втрачала новий соціальний досвід, покладаючись переважно на себе.

Сільська молодь виявляючи відповідну соціальну мобільність постійно потребувала змін у способі життя. Особливі сподівання нею покладалися на здобуття освіти і місця роботи. Цей мотив супроводжувався і такими чинниками, як намагання «виїхати з дому», «жити різноманітним життям» тощо. В цілому у сільській молоді залишалося гіпертрофованим уявленням про міський спосіб життя, місто як середовище роботи та життя.

Значний прошарок сільської молоді орієнтувалася менше на власні сили як засіб поліпшення життєвого рівня. Як і раніше, з власних активних кроків найбільш привабливим залишалося розширення земельної ділянки і вирощування на ній сільськогосподарської продукції на продаж. Про таке бажання висловлювалися 19,8% опитаних молодих людей. Ще 15,5% мріяли знайти роботу за сумісництвом. Хотіли б організувати приватне підприємство і виробляти товари на продаж, займатись будівельною справою, перевезенням вантажів, іншою індивідуальною діяльністю – 12% опитаних. Сподівалися знайти високооплачувану роботу 20% молоді [5, с. 50].

У сільській молоді відбувалися поступові зміни оцінки сенсу життя. Соціологічні дослідження оцінок сенсу життя сільської молоді засвідчили: 53,9% опитаних вважали що власні інтереси це важливо, але не слід забувати про рідних і близьких, сім'ю, рідне село; 32,6% – сказали що своє життя потрібно будувати так, щоб приносити користь оточуючим людям, суспільству; 5,7% – вважали що життя дається людині, щоб вона прожила його так, як забажає, а інтереси решти – справа другорядна [6, с. 128].

Сільська молодь вихована у традиційній сільській родині, головною вимогою якої залишалась підпорядкованість, не була ініціативною у своїй основній масі. Найпопулярнішими методами боротьби за поліпшення матеріального становища вважалося вимагання підвищення заробітної плати (37%) [5, с. 83]. Більшості селянам здавалося, що їх важка повсякденна праця вже давала їм повне право очікувати на появу в їхніх кишнях коштів. Таким чином не роблячи ініціативу головним принципом життя, молодь села, хотіла мати високі прибутки.

З середини 1990-х років почали відбуватися істотні зсуви в орієнтирах та оцінках молоді. Загальна тенденція полягала в тому, що громадські ідеали, зокрема інтерес до громадського життя, політики тощо відходили на другий план. Робота, яку старші покоління розглядали здебільшого як служіння суспільству, набуває зовсім іншого сенсу в життєвих орієнтаціях молоді, поступаючись в оцінках сільської молоді таким цінностям, як сім'я, друзі тощо. Слід зауважити, що між сільською і міською молоддю в оцінках сенсу понять «сім'я», «друзі», «робота» спостерігалися певні відмінності. Сільська молодь залишалась більш приземленою, «матеріальною» у своїх позиціях. По-перше, цінності родини як найголовнішого в житті молодих людей поступалися місцем іншим аспектам життя. По-друге, усвідомлення того, що робота не може бути єдиним джерелом засобів існування, спонукало висунення до кола цінностей заробляння грошей на присадибних ділянках, яке майже половина респондентів із працею не ідентифікувало. По-третє, спілкування, традиційно цінне для молоді, подане у сільській молоді дещо скромніше, ніж у міській. Взагалі цінності сільської молоді вибудовувалися в межах менталітету, характерного для селянства. В орієнтаціях молоді відбувалася переорієнтація цінностей. На зміну міцному державному або колективному господарству яке вважалося гарантом стабільності й добробуту, поступово приходив «крутий» власник, який змушував працювати і водночас давав можливість заробити [6, с. 305].

Протягом досліджуваних років у самосвідомості сільської молоді відбувалося поступове формування історичної пам'яті. Соціологічні дослідження показували, що у незначній частині молоді сформувалась потреба у вивченні історії України, хоча 58%, зазначали, що цікавилися історією своєї країни. Самодостатньою цінністю у сприйнятті молоді виступала незалежна державність. Сільська молодь була однією з найбільш патріотично налаштованою групою громадян країни. В 2004 р. 78% молодим селянам пишалися що вони громадяни України [3, с. 118]. Більш високим був рівень патріотизму серед молоді західних регіонів. Важливою характеристикою сільської молоді було усвідомлення нею себе як невід'ємної частки українського народу і держави. У її середовищі переважало шанобливе ставлення до символів державності – Державного прапора, Державного герба, Державного гімну. Більшість опитаної соціологічними службами молоді висловилися, що без вагань готова захищати і віддавати життя за Батьківщину.

Національна свідомість сільської молоді об'єктивно пов'язувалася з етнічною основою. Українські народні традиції та обряди більшою мірою зберігалися традиція дотримання народних звичаїв, від покоління до покоління передавалися пісні, святкові обряди. Щоправда в деяких регіонах, особливо на Сході України падала їх престижність, поглиблювався процес постаріння фольклорних колективів. Сюди додавалися труднощі з їх матеріально-технічним забезпеченням. В 2004 р. майже 90% сільської молоді засвоїла тією чи іншою мірою національні обряди, звичаї та традиції. Серед молодих селян, 39% було тих хто вважав, що необхідно більше уваги приділяти традиціям, ніж новому [3, с. 113].

Особливо негативно впливав на сільську молодь ідейно-моральний нігілізм. Молодь переставала сприймати абстрактні ідеологічні схеми і словесні докази руху суспільства до моральних вершин, коли життя давало зворотні докази. Для масової свідомості сільської молоді властивою була утома від політики, ріст недовіри до політичних партій і рухів. Вона в багато чому виявилася «розколотою». Молодь з одного боку відійшла від виконання вимог традиційних систем політичних орієнтацій і ціннісних установок, з іншого боку –

кризовий стан економіки відвернув її від політичної і суспільної активності. В 2000-і роки намітились нові тенденції розвитку політичної свідомості направлені у бік демократії, орієнтації на ідеї громадянського суспільства, національної злагоди. У значної частини сільської молоді складалося уявлення про неправильність історичного шляху суспільства, про те, що минуле країни – це лише ланцюг трагічних злочинів і обману; невідповідність переходу до ринкових відносин ще збільшував такі настрої та уявлення, нескінченний «театр абсурду», подвійного життя й подвійного стандарту. Збройні сили України зберігали прихильне ставлення до них молоді села. Довіра зумовлювалася пропагованим ще за радянських часів іміджем армії як гаранту стабільності і порядку.

Наявності у сільської молоді таких рис як амбіційність, захищеність очікувань, прагнення знайти власний шлях і само реалізуватися було показником успішності суспільства. Серед причин протиправної поведінки сільської молоді – соціально-економічна та політична нестабільність у суспільстві, вплив криміногенних елементів, неблагополучне побутове оточення, умови виховання сім'ї, поширення наркоманії, алкоголізму, безробіття тощо.

У сільської молоді з'являлися ті цінності які не були властиві попереднім поколінням. Більшість сільської молоді демонструвала переконаність, що матеріальних успіхів та не інша людина мала досягти самотужки. Це свідчило передусім про початок руйнування колективістсько-патернального типу свідомості. На зміну йому в сучасне молодіжне середовище поступово приходила модель індивідуалістичної утилітарної свідомості західного типу. Наріжною основою цього типу свідомості виступала людина, яка «сама себе створює» [6, с. 137].

На середину 1990-х років ієрархія ціннісних орієнтацій сільської працюючої молоді виглядала наступним чином: на першому місці перебували цінності трудової діяльності, далі йшли цінності сім'ї, цінності освіти, цінності вільного часу, поселенські цінності, цінності суспільної діяльності [6, с. 127]. Головними життєвими цінностями сільської молоді виступали сім'я, друзі, здоров'я та робота, матеріальний добробут, дозвілля.

На селі зберігалася усталена структура цінностей, що свідчило про орієнтацію на стабільне життя у звичному плінні, яке старанно оберігалася від будь-яких зовнішніх несподіванок. Вона часто обмежувалась локальним сільським життєвим простором. Система цінностей сільської молоді визначалася розвитком українського суспільства, його актуальними проблемами та запитамі. Для молоді найважливішою цінністю залишалася власне здоров'я. Традиційно селяни привертали до нього підвищену увагу. Водночас, через занепад охорони здоров'я на селі, стан здоров'я молоді погіршувався.

Для більшості молоді українська мова виступала важливою цінністю, умовою збереження нації, основою соціальної свідомості. Протягом досліджуваних років суттєво зросла чисельність молоді села яка вважала українську мову – рідною. Якщо в 1997 р. такою назвали 76% молодих селян, то в 2004 р. – вже 84%. Серед сільської молоді західних областей таких було 99%, східних – 60% [3, с. 122–123].

Ціннісні орієнтації сільської молоді мали великий вплив на формування її способу життя. Вони мали дві тенденції: з одного боку, це вплив культури, національних традицій, з іншого – інтеграція у загальні процеси розвитку суспільства, які на особистісному рівні пов'язувалися з полегшенням умов праці, орієнтування на поширення споживання, збільшення вільного часу тощо. В досліджувані роки посилювалася роль церкви у формуванні моральних настанов та цінностей сільської молоді. Відбувалося активне залучення молоді до релігії. Протягом 1997–2004 рр. на селі особливо активно зростала частка віруючих серед молоді. Серед молоді опитаної соціологами – 75% висловилися про те, що вони були віруючими. Вищим був рівень релігійності в західних областях України. Там близько 90% молоді визнавали себе віруючими. Значна частина сільської молоді зазначала, що релігія для неї – передусім віра в Бога (41%). Для чверті релігія означала добро, совість, милосердя, моральний закон (24%). Кожного п'ятого молодого селянина, віра була швидше, традицією яку варто дотримуватися. Протягом 1994–2004 рр. чисельність сільської молоді що регулярно відвідувала церкву зросла з 4 до 12% [3, с. 120–121].

В досліджувані роки загострилася проблема професійного самовизначення сільської молоді. Сільська школа практично самоусунулася від важливої соціальної функції – забезпечення професійної орієнтації. В 2004 р. лише 1–1,5% випускників сільських шкіл вказали на те, що визначальний вплив на вибір професії справила профорієнтаційна робота в школі [6, с.143]. Окремо слід сказати про престижність сільськогосподарської праці серед молоді. Соціологічні дослідження довели, що в досліджувані роки знижувався потяг у сільської молоді до сільськогосподарської праці. Лише 13% опитаної сільської молоді відповіли, що вважали сільськогосподарську працю своїм покликанням, ще 32% – що люблять її, але не завжди, 22% – зазначили що працюють, бо так легше прожити; 23% – змушені працювати, хоча й без особливого бажання, 9% – Категорично висловлювалися, що не люблять сільськогосподарську працю [6, с. 134]. Причини такого явища зрозумілі і впливали перед усім з кризового стану аграрної економіки.

Специфічно сільська молодь інтегрувалася у економічні відносини. Змінювалася економічна поведінка. Молодь села раніше молоді міста починала трудову діяльність, тому її вікова категорія – 18–24 р. була більш економічно активною. У старші групи молоді села вже поступалися молоді міста за показниками економічної діяльності. Така тенденція пояснювалася кількома чинниками: вищою шлюбністю та народжуваністю, сезонністю сільгоспвиробництва, звуженістю сільського ринку зайнятості (дефіцит на селі робочих місць прийнятих для молоді).

Сільська молодь демонструвала значно вищий, ніж старші вікові категорії села економічну активність.

Хоча молодь залишалась значно залежною від матеріальної підтримки батьків. Це зумовлювалося як складною соціально-економічною ситуацією в країні, так і популярністю патерналістських настроїв у старших поколінь стосовно дітей, що в свою чергу, дістало відображення у поглядах молоді. Сільська молодь під впливом суспільних чинників сформувала відповідне власне ставлення до матеріального благополуччя (добробуту). Утім, власне благополуччя вона зазвичай оцінювала досить критично. 2004р. 3% оцінювали його як дуже погане, 15% – як погане, 31% – нижче середнього, загалом це 49% [6, с. 292].

Політичні уподобання сільської молоді мали свої особливості, відмінні від орієнтацій середньої та старшої вікових груп. Це було відображенням різниці у сприйнятті соціально-економічних і соціально-політичних процесів що протікали в Україні. Молодь підтримувала в основній своїй масі тих політичних лідерів, які виступали за незалежність України. При виборі векторів міжнародної інтервенції для молоді авторитетною вбачалася інтеграція України до Європейського союзу. Водночас для значної частини сільської молоді була властива «двовекторність» у поглядах на зовнішню політику; тобто не підтримували ані інтеграцію до ЄС, а ні до Митного Союзу. Політика, що виступала за ідею вступу до НАТО підтримувало 25% молоді села [6, с. 137]. Аполітичність молоді деякою мірою компенсувалася інтересом до політичних подій що протікали. За даними соціології 25,8% молодих жителів села стежили за подіями, через телевізор, Інтернет, 40,6% кілька разів на тиждень читали газети (зазвичай місцеві видання) [6, с. 268]. По мірі дорослішання, нагромадження соціального і життєвого досвіду інтерес до політики зростає.

Сільська молодь у політичних орієнтаціях залишалася розділеною на дві групи: тих хто переймався проблемами політичного життя, так і тих, кого політика не цікавила. Протягом досліджуваних років зростала молоді села, яка цікавилася падінням політичного життя. Протягом 1995–2004 рр. вона зросла з 19 до 30%. Відбувалося зменшення тих молодих людей, які «ситуативно» цікавилися політикою, з 53 до 32% [3, с. 130]. Порівняно з дорослим населенням, молодь села вирізнялася найменшою зацікавленістю політикою. Молодь села виявляла найбільшою мірою прихильність до таких ідеологічних течій як національно-демократична, екологічна, соціал-демократична. У 2004 р. 17% молоді виявляло підтримку націонал-демократичним цінностям. В Західній Україні її уподобало близько 40% сільської молоді [3, с. 131]. Молодь Південно-східного регіону поділяла екологічні ідеологічні настрої.

Специфічно ставилася сільська молодь до розуміння важливості освіти для досягнення головної мети власної самовизначеності. В 1990-х років серед молодих селян цю цінність визнавали першорядно важливою для себе лише 5–10% опитаних. Ймовірно, це було наслідком двох причин: з одного боку, дещо спрощене ставлення до здобуття повноцінної освіти, яке культивували в сільських навчальних закладах за років радянської влади. «Країні потрібні робочі руки» – це гасло перетворилося на сталий суспільний стереотип. З іншого боку, певна девальвація ролі освіти в орієнтаціях сільської молоді відбулася «завдяки» сучасній здеформованій системі суспільних відносин (зокрема економічних) за умов якої продовжувати освіту в навчальних закладах вищого рівня втратила можливість лівова частка сільської молоді. До того ж сформувався спотворений стереотип, буцімто рівень освіти майже не впливає на соціальний статус особистості [6, с. 121].

Ставлення сільської молоді до освіти та її значення в особистому житті у деякій мірі змінювалося. Протягом 1995 – 2005рр. число молоді, яка вважала, що суспільна роль освіти зростала збільшилась з 11 до 23% опитаних соціологами [6, с. 125]. В суспільстві зберігався низький престиж освіченості професіоналізму, духовності й моральності; талант й знання виявлялися не запитаними, що формувало розгубленість непевність у майбутньому призводило до відходу в «приватне життя». Ідейно-моральний вакуум вдавав у молоді віру у свої сили й можливості.

В цілому, сільська молодь споживала звужене коло культурних потреб. Вагоме місце в повсякденному житті займала періодична преса (газети). Сільська молодь найчастіше називали головною причиною невідвідування театрів або музеїв – відсутність неподалік відповідного культурного закладу. Далі вказувалася причина відсутності вільного часу. Крім того, 15–20% молоді висловлювалися про відсутність інтересу до театрів, класичної музики [2, с. 76]. Вкрай негативно впливала на психологію та плани на самореалізацію сільської молоді недостатня соціальна підтримка людей пенсійного віку, інвалідів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, з'ясовано, що протягом досліджуваних років в житті молоді зростала цінність інтелекту, попит на освіту, інформаційні технології. Водночас, сільська молодь відзначалася формуванням власних цінностей, засвоєння способів життя, форм самореалізації.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Культурні практики і культурна політика. Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні. [Аналітична доповідь] / Єрмолаєв А., Левцун О., Мельничук О., Щербина В. – К. : Центр соціальних досліджень «Софія», 2012. – 163 с.
2. Підлісний М. М. Молодь як об'єкт соціологічного аналізу: [монографія] / М. М. Підлісний, В. І. Шубін. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2011. – 269 с.
3. Сільська молодь України : стан, проблеми та шляхи їх вирішення: щорічна доповідь Президентів України,

Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.) / [Балакірева О. М., Білий А. І., Бородін, Є. І. та ін.] ; голова ред. кол. В. І. Довженко. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 264 с.

4. Сільська молодь : проблеми і перспективи : матеріали доп. і виступів учасників всеукр. конф., (30 жовтня – 1 листопада 2002 року, м. Черкаси) / ред. кол. М. П. Іщенко [та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – 111 с.
5. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України / [Комарова Н. М., Калачова, І. В., Кропивко, О. М. та ін.]; голова ред. кол. В. І. Довженко. – К. : Академпрес, 1998. – 152 с.
6. Чигрин В. О. Сільська молодь : досвід комплексного соціологічного аналізу / В. О. Чигрин. – Мелітополь : ЗІДМУ – ТДАТА, 2006. – 384 с.
7. Шатохін А. М. Аграрна реформа в Україні очима сільської молоді // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2005. – № 21.– С. 217–224.
8. Шибанін В. С. Державне регулювання становлення та розвитку сільської молоді в контексті антикризової політики України : [монографія] / В'ячеслав Шибанін, Інна Іртищева, Олександр Біліченко. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2012. – 246 с.

НАСЛІДКИ АКУЛЬТУРАЦІЇ ТА ЇЇ ПРОЯВІВ НА РУБЕЖІ 1980–1990-х рр. У ВИМІРІ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ КУЛЬТУР ЕТНОМЕНШИН (1990–2000-і рр.)

Пекарчук Володимир Михайлович
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, заступник начальника кафедри,
кандидат історичних наук (Україна)
e-mail: vladimirpkrk@rambler.ru

РЕЗЮМЕ

В статті на основі архівних, статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто наслідки акультурації для відродження та розвитку культур етноменшин і на цій основі активізації етнічної ідентифікації, забезпечення гармонізації міжетнічних стосунків. Наукова література яка включає проблеми культурної спадщини українського народу лише почасти розглядає проблему внутрішньополітичних чинників відродження та розвитку культури етноменшин.

Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про механізм розв'язання незалежною державою проблеми міжетнічних відносин. З'ясовано що в Україні склалася розгалужена система відродження і розвитку культур етноменшини та формування етнокультурного простору. Враховувався фактор наступності та перспективності у справі розвитку громадських форм самоорганізації етноменшини. Значна увага приділена з'ясуванню темпів відродження культур, інтеграційних процесів у етносів України.

Вперше в історіографії на основі специфічного методологічного інструментарію проаналізовано відповідність внутрішнього – політичних чинників – стратегічним цілями – визнання поліетнічного характеру українського суспільства, розбудові соціокультурного середовища і духовного розвитку етносів. Особлива увага приділена з'ясуванню впливів на рівень засвоєння культурних надбань розселення етнічних груп. Підкреслено, що етноси України в радянський час зазнавали акультурації а тому мали різну можливість вільно виявляти і демонструвати як власну етнічну, так і культурну самобутність. З'ясовано що етнокультурний простір України складався з кількох сегментів міноритарних культур, що утворилися внаслідок певних обставин і які репрезентували духовне багатство суспільства. Зазначається що в Україні склалася певна система принципів відродження культур, етноси вступили в добу незалежності з різним рівням травматичності. Темпи відродження і розвитку культур залежали від регіональної специфіки, наявних етносоціальних ніш, демографічних процесів, форм зв'язків етносів з етнічними Батьківщинами, характеру розвитку міждержавних відносин тощо.

Ключові слова: етнічні меншини, держава, відродження, розвиток, культура, регіон, розмаїття, асиміляція, акультурація, розселення.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе архивных, статистических материалов, аналитических работ предшественников рассмотрены последствия аккультурации для возрождения и развития культуры этнических меньшинств и на этой основе активизации этнической идентификации, гармонизации межэтнических отношений. Научная литература которая включает проблемы культурного наследия украинского народа отчасти рассматривает проблему внутривнутриполитических факторов возрождения и развития культуры этнических меньшинств.

Важность обозначенной проблемы обусловлена, прежде всего, необходимостью иметь четкое представление о механизме решения независимым государством проблемы межэтнических отношений. Выяснено что в Украине сложилась разветвленная система возрождения и развития культур этнических меньшинств и формирования этнокультурного пространства. Учитывался фактор преемственности и перспективности в деле развития общественных форм самоорганизации этнических меньшинств. Значительное внимание уделено выяснению темпов возрождения культур, интеграционных процессов в этносов Украины.

Впервые в историографии на основе специфического методологического инструментария проанализированы соответствие внутреннего - политических факторов - стратегическим целями - признание полиэтничного характера украинского общества, развитии социокультурной среды и духовного развития этносов. Особое внимание уделено выяснению влияния на уровень усвоения культурных достижений расселения этнических групп. Подчеркнуто, что этносы Украины в советское время подвергались аккультурации а потому имели разную возможность свободно проявлять и демонстрировать как собственную этническую, так и культурную самобутность. Выяснено что этнокультурное пространство Украины состояло из нескольких сегментов міноритарных культур, которые образовались в результате определенных обстоятельств и которые представляли духовное богатство общества. Отмечается, что в Украине сложилась определенная система принципов возрождения культур, этносы вступили в эпоху независимости с различным уровнем травматичности. Темпы возрождения и развития культур зависели от региональной специфике, имеющихся этносоциальных ниш, демографических процессов, форм связей этносов с этнической родиной, характера развития межгосударственных отношений и т.д.

Ключевые слова: этнические меньшинства, государство, возрождение, развитие, культура, регион, разнообразия, ассимиляция, аккультурация, расселения.

ABSTRACT

The article is based on archival, statistical and analytical developments predecessors examined the effects of acculturation for the revival and development of cultures ethnic minorities and on this basis intensification of ethnic identification, to ensure harmonization of interethnic relations. The literature which includes problems of cultural heritage of the Ukrainian people only partially considers the problem of domestic factors and the revival of culture ethnic minorities.

The importance of the described problem is determined, above all, the need to have a clear idea of how the solution of an independent state interethnic relations. It was shown that Ukraine has developed an extensive system of recovery and development of cultures ethnic minorities and the formation of ethnic and cultural space. Take into account the factor of continuity and perspective in the development of social forms of self ethnic minorities. Much attention is dedicated to the pace of revival of cultures, ethnicities integration processes in Ukraine.

For the first time in the historiography based on specific methodological tool analyzes internal correspondence - political factors - strategic objectives - recognition of the ethnic nature of Ukrainian society, the development of socio-cultural environment and cultural development of ethnic groups. Particular attention is dedicated to impact on the assimilation of cultural heritage resettlement of ethnic groups. Emphasized that ethnic groups in the Soviet era Ukraine experienced acculturation and therefore had a different opportunity to freely express and demonstrate how their own ethnic and cultural identity. It was shown that Ukraine ethno cultural space consisting of several segments of minority cultures that arose due to certain circumstances and which represented the spiritual wealth of society. It is noted that Ukraine has developed a system of principles revival of cultures, ethnic groups came into Independence day with varying levels of trauma. The pace of recovery and development of crops dependent on regional specificity available ethno-social niches, demographic processes and forms relationships with ethnic homeland, the nature of international relations and so on.

Keywords: ethnic minorities, state, revival, development, culture, region, variety, assimilation, acculturation, resettlement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

До початку 1990-х років процес формування етнокультурного простору України носив переважно фрагментарний характер. Із проголошенням незалежності етнічні меншин отримали можливість відроджуватися, внаслідок чого спостерігалось інтенсивне формування етнокультурного простору країни. Активізується підтримка національних культурних традицій. В 2009 р. в Україні проживало близько 132 етносів.

На сьогодні ця важлива проблематика в Україні перебуває на стадії початкового висвітлення. Мета і завдання цієї розвідки полягають у показі, узагальненні проблем культурної самоідентифікації. Деякі аспекти цієї проблеми одержали фрагментарне висвітлення в працях В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етноменшин, політиці в галузі культури, особливостям процесів етнічного відродження. Особливе значення мало розроблення українськими вченими концептуальних підходів до аналізу етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільш відчутно й інтенсивно етнічне відродження відбувалося у середовищі болгар, греків, німців, поляків, рома, румунів, угорців та деяких інших. Це виявлялося передусім у відродженні занедбаних (до чого спричинилася офіційна політика тодішньої держави) етнічних мов, традицій, інших ознак етнічності, у прагненні відбудувати й зміцнити державу. Відомо, що в радянський час багато рис культур меншин були нівельовані, або й переслідувані. Найтрагічнішим прикладом радянської „національної політики” стала примусова депортація кримських татар, греків та інших меншин з Криму в 1944 р. Вся культурна інфраструктура і значна частина культурної спадщини цих етносів була знищена. Менше відомими були факти знищення культурних інститутів інших етноменшин (поляків, німців, греків, євреїв тощо) у 1937–1939 рр. Їхні театри, газети і журнали були закриті, а багато письменників, митців, журналістів – представників етноменшин стали жертвами репресій.

Темпи відродження культур, інтеграційних процесів у етносів України були різними. Це значною мірою залежало від здатності етногруп самоорганізуватися, а також зусиль державних та громадських організацій. В Україні тривалий час зберігалася „ієрархія” як державної, так і громадської уваги до проблем етноменшин. Як результат, високими були темпи розвитку росіян і євреїв. Болгари, німці, вірмени, греки зберігали за собою репутацію розвинених та таких, які не створювали проблем в українському суспільстві. Особлива ніша, цілком щорічно і обґрунтовано, відводилась кримським татарам. „Аутсайдерами” почувалися роми. Їх громади мали негласний статус безперспективних, нездатних до інтеграції спільнот.

Рівень засвоєння культурних надбань залежав і від розселення етнічних груп. Етнічні групи, де був вищий відсоток сільського населення, а значить сприятливіша атмосфера для збереження своєї ідентичності,

дещо міцніше трималися національні мовні пріоритети. Дві третини молдавської групи, яка налічувала 324 тис. чоловік, проживала в сільській місцевості, мову свого етносу вважали рідною 253 тис. Приблизно такою ж була ситуація в румунській групі, близько четвертої частини якої (35 тис. чоловік) жило у містах, а решта (99,7 тис.) – у селі. З усієї кількості в 134,8 тис. чоловік 84 тис. вважали рідною національну мову. У складі угорської групи частка міських жителів трохи більша – 62,9 тис. із 163 тис. чоловік. Тим не менше, 155,7 тис. вважали угорську мову рідною. Однак у переважній кількості випадків із збільшенням у групі частки міського населення, відданість національній мові зменшувалась. Серед поляків, з яких у містах проживало понад дві третини (148,2 тис.), мову своєї національності вважали рідною лише 12,5% (27,5 тис. чоловік). Щоправда, коли у більшості груп денационалізація переходила у русифікацію, поляки виявляли більшу симпатію до українською мови, яку вважали рідною 146 тис., або 60,6%. Інші групи за аналогічних обставин віддавали перевагу російській мові. З 98,6 тис. греків, серед яких у містах проживало 68,4 тис., мовою своєї національної вважали рідною лише 18,5%. Решта – здебільшого російську. Переважна більшість німців – 26,8 тис. із загальної чисельності групи у 37,8 тис., проживали у містах і дві третини групи називали рідною мовою російську [11, с. 73–74].

Представники етноспільнот України демонстрували різні рівні прагнення до збереження власних культурних цінностей. Відомо, що для кожної етнічної групи існував лише їй притаманний спосіб збереження культурних традицій. А це означало, що окреслення таких найбільш прийнятних варіантів збереження етнокультурних цінностей, як, наприклад, спілкування рідною мовою, дотримання народних традицій або готування національних страв тощо, не виключало їхніх відмінностей за ступенем значущості для тієї чи іншої етнічної спільноти. Існували відмінності за ступенем значущості тієї чи іншої спільноти етнокультурних цінностей. Причому цей відрив був настільки суттєвим, що інші способи вже не виглядали такими ефективними, хоч, скажімо, кожен третій респондент-росіянин відзначав помітну роль у збереженні етнокультурних традицій, дотримання релігійних свят та відданість національній кухні. Утім, з-поміж опитуваних поляки найбільшої значущості надавали саме відзначенню релігійних свят (85%), хоч в етнокультурній спадкоємності, на їхній погляд, усталеною залишалася роль національної кухні (62%) та народних традицій, звичаїв (58%). Серед румунів кожен другий респондент віддавав перевагу необхідності дотримання релігійних свят (59%), спілкуванню рідною мовою (53%), національній кухні (51%), не забуваючи при цьому про роль в етнокультурній спадкоємності народних традицій, звичаїв (41%). Порівняно з ними молдовани виглядали більш невизначеними. Таке враження складалося внаслідок того, що практично жоден з культурних компонентів не мав чітко вираженого домінування, хіба що значущість для опитуваних рідної мови (38%), але такий відсоток не виводив її на рівень суттєвого превалювання [3, с. 45–46].

Етноси України мали різну можливість вільно виявляти і демонструвати як власну етнічну, так і культурну самобутність. Це, зокрема відтворювалося у формуванні своєрідного етнокультурного простору України, у якому більш чітко, принаймні, у порівнянні з радянським періодом, почали вирізнятися культури (чи елементи культур) різних компонентів етнонаціональної палітри суспільства. Пошуки свого етнічного „коріння” спонукали етноси до вироблення нових форм міжкультурної взаємодії. Відбувалася зміна статусів етнічних груп у суспільстві: одні, як, скажімо, росіяни трансформувалися з ідеологічно домінуючого етносу в етноменшину, інші – структувалися і конституювалися в реальні етноменшини; були й такі, зазвичай малочисельні, які, не володіючи достатніми внутрішніми ресурсами для свого самовідтворення, активізували діяльність зі збереження елементів своєї культурної самобутності [4, с. 4].

Темпи культурного відродження значною мірою залежали від релігійної орієнтації етнічних груп. Релігійна орієнтація кримських татар – ісламська. Інші перераховані етноси відносилися до православної, католицької, протестантської та інших християнських конфесій. Характер розселення росіян був переважно дисперсний, 88% проживало в містах, абсолютна більшість віруючих належала до православної конфесії. Дисперсно, переважно в містах розселились євреї, білоруси, поляки, татари, азербайджанці і вірмени. За віросповіданням більшість євреїв – прихильники іудаїзму, татари, азербайджанці сповідували іслам, серед віруючих-християн більшість білорусів – православні, поляків – католики. До православної конфесії належали греки. Вони розселилися здебільшого компактно і в селах, і в містах. Віруючі вірмени належали переважно до вірмено-григоріанської церкви. Компактно і переважно в сільській місцевості проживали німці. Їх релігійна орієнтація – протестантська.

За багатогове співжиття в українському середовищі всі етнічні групи, не дивлячись на складні фактори, зуміли створити свою самобутню культуру, яка виступала критерієм історичної зрілості народів, показником їх здатності розв'язувати найскладніші завдання суспільного прогресу, важливим засобом гуманізації людського буття. При цьому слід підкреслити, що справжнє відродження та функціонування національного життя етнічної групи неможливе без збереження самобутності її етнонаціональної культури і за рахунок взаємозбагачення культури одного етносу кращими духовними надбаннями тих етносів, які жили і творили поруч.

В 1990–2000-і роки культурний простір етносів України залишався доволі строкатим. Це зумовлювалося багатьма причинами – як історичними, соціополітичними, так і етнодемографічними. В той час як одні меншини у плані задоволення своїх культурних потреб досить успішно конкурували з титульним етносом (це, насамперед, стосується росіян), інші неспроможні без державної допомоги задовольнити свої найелементарніші культурні потреби. Свої специфічні можливості та умови етнокультурного розвитку мали компактні і достатньо чисельні меншини, як, наприклад, румуни, молдавани, угорці. Їхні проблеми культурного

розвитку істотно відрізнялися від аналогічних потреб та проблем кримськотатарської громади, що потерпіла внаслідок сталінської політики депортації.

Етнокультурний простір України склався у кілька сегментів міноритарних культур, що утворилися в ньому внаслідок історичних обставин. Крім культури титульного етносу, другий вагомий сегмент представляла російська етнічна громада та російськомовні українці, які у зв'язку з відродженням культури титульного етносу відчували певну загрозу щодо збереження та розвитку звичного для них мовного і культурного середовища. Третій сегмент етнокультурного простору стосувався решти етноменшин. Цей сегмент перебував у стані становлення, оскільки, відроджуючись, він лише формувався в етнополітично новій для себе ситуації – незалежній українській державі. І, нарешті, четвертий сегмент стосувався автохтонних народів, історична доля яких склалася досить драматично, а то й трагічно, оскільки деякі з них зазнали репресій та депортацій під час сталінського режиму. Специфіка ситуації полягала у тому, що територія України була для них історичною батьківщиною і за її межами у них не було умов та можливостей для повноцінного національного життя і розвитку. Разом з тим, перебуваючи, як правило, у значній меншості серед інших етнічних груп, вони знаходилися під тиском асиміляції, яка в окремих випадках зайшла так далеко, що загрожувала їм незворотними процесами. Деякі із них чинили опір асиміляційним тенденціям, які розпочалися ще в радянську добу, розглядаючи демократичну українську державність як історичний шанс зберегти й відродити національну ідентичність. Попри істотні відмінності, що склалися та існували у становищі різних етнічних груп, насамперед меншин та автохтонів, їх об'єднувало те, що і перші, і другі сподівалися на розвиток і зміцнення демократії в Україні як передумови реалізації їх етнокультурних потреб. Задля цього діяли десятки й сотні національно-культурних товариств, центрів та асоціацій, створених для етнокультурної самоорганізації меншин та автохтонів [9, с. 81–82]. Культурне розмаїття українського суспільства – позитивний чинник, що забезпечував його духовне багатство.

На темпах культурного відродження позначалися: чисельність, вікова структура, структура сімейних відносин, народжуваність етносів. Чисельність кримських татар на 2009 р. складала 264 тисячі осіб, це більше 80 тисяч сімей, що становило 13,5% від загальної чисельності населення АР Крим. Сформувалося близько 300 місць компактного проживання кримських татар. Питома вага щорічно народжуваних дітей кримських татар коливалася в межах 16–17% від усіх дітей, що народилися в АР Крим [1, с. 10]. Соціально-демографічний стан кримськотатарського етносу мав позитивний потенціал і сприяв відродженню культури.

Відродженню культури етносів сприяло дві групи чинників – об'єктивні і суб'єктивні. До перших відносимо: затребуваність на духовність суспільства, соціально-демографічний потенціал етносів, соціокультурне облаштування і матеріальна база культури; міжнародні зв'язки і відносини. Суб'єктивні чинники – це рівень самоорганізації етносів, інтелектуальний потенціал етногруп.

Одним з принципів відродження культури виступала спадкоємність. Вона створювала початкову базу у вигляді матеріальних та духовних цінностей, накопичених у попередні епохи, на основі якої тільки й могло відбутися відродження. Спадкоємність пропонувала індивідам, зайнятим конкретним видом мистецтва, зразки для наслідування. Завдяки спадкоємності у відроджувану культуру „вливалися” найкращі досягнення етносу в конкретні ділянки мистецтва.

Окремо слід сказати про те, що культурна „травматичність” окремих етнічних груп, пов'язаних з невідповідністю між чисельністю, соціально-культурними і феодално-правовим статусом, спричинила нерівні умови споживання культурного продукту.

Регіони України різнилися за рівнем поліетнічності громадян. Одещина, Закарпаття, Волинь, Житомирщина вирізнялися високим етнічним розмаїттям. З 2,6 мільйона жителів Одеської області більше 55% складали українці, 27,6% – росіяни, 6,3% – болгари, 5,6% – молдавани. Також значний відсоток євреїв та гагаузів. Причому для багатьох з них характерне компактно розселення і багатовакова укоріненість. Наприклад, у Болградському районі болгари і гагаузи разом складали 78% населення. Динамічно розвивались самоорганізовані процеси у середовищі меншин [10, арк. 152].

Зміни в культурній розмаїтості АР Крим залежали від етнодемографічної динаміки, що склалася в кінці 1980-х років. Масове повернення в Крим раніше депортованих кримських татар, а також вірмен, болгар, німців і греків істотно змінило етнічний склад його населення.

Поліетнічністю вирізнялася Луганщина. Тут мешкали представники 123 етносів, які складали майже половину населення області (42%) [6].

Угорці Закарпаття досить компактно проживали у Виноградівському районі, зокрема, у Виноградіві та селах Веробець, Чорний потік, Шаланки, Пийтерфолво, Тисобикень, Форголань, Неветленфолу, Ботар, Оклі, Гедь, Велика Паладь, Фертешолмаш, Дюла, Вилон, Гудя, Карачин, Перехрестя, Чорнотисів, Чепя, Гетеня, Фанчоково, Королево, Нове Село, Матієво, Затисівка, Теково.

В АР Крим протягом досліджуваних років в цілому успішно вдавалося вирішувати етнонаціональні проблеми. В регіоні третину населення складали етноменшини – тут проживали росіяни, євреї, татари, грузини, греки, караїми, німці, естонці і, навіть, переселенці зі Швейцарії. Це, звичайно, не могло не позначитися на культурному житті республіки. На 1993 р. в Крим повернулося 218 тис. кримських татар, вірмен, болгар, греків і німців [5, арк. 49].

На початку 1990-х років у Дніпропетровській області мешкали представники 97 етносів. Найчисельнішими з них були росіяни, євреї (50,1 тис.), вірмен (4,8 тис. чол.) [2]. В послідовні роки їх кількісна характеристика змінювалася внаслідок міграції. Представники цих етнічних груп вели найактивнішу роботу по

створенню культурних осередків.

В 2001 р. на території Харківської області мешкали представники 111 етносів (поти 80 за даними перепису 1989 р.), питома вага яких у загальній кількості населення становила 37,2% [7]. Районів компактного проживання меншин на території області не було. В той же час можна відмітити селищні та сільські ради, окремі населені пункти, де мешкала значна кількість представників російської меншини. Так, у с. Старовірівка Новоодоляського району близько 80% мешканців – росіяни. Аналогічний стан і в селах Зарожне, Тернова, Малинівка, Нова Покровка та Коробочкине Чугуївського району, Козача Лопань та Слатине Дергачівського району, Сотницький Козачок, Гур'їв Козачок та Уди Золочівського району [7, с. 84].

В Закарпатській області на 2001 р. проживало 151,5 тис. (12,1%) угорців (міста Ужгород, Берегове, Мукачеве, Виноградове та Тячів, Ужгородський, Берегівський, Виноградівський райони, с. Вишкове Хустського району, с. Солотвине Тячівського району); 32,1 тис. (2,6%) румунів (компактно проживали у дев'яти населених пунктах – Солотвине, Діброва, Глибокий потік, Топчило, Подішор, Бескеу, Корбунешти, Малий Боуц, Великий Боуц – Тячівського і чотирьох – Біла Церква, Середнє Водяне, Плауц, Добрик Рахівського районів); 31,0 тис. (2,5%) росіян (дисперсне розселення, але більшість із них розселена в містах Ужгород, Мукачеве та Берегове); 14,0 тис. (1,1%) циган (переважна більшість проживала в Ужгородському, Берегівському, Виноградівському районах та в містах Ужгород, Мукачеве і в основному компактно розселені на окраїнах населених пунктів); 5,6 тис. (0,5%) словаків (компактно проживали у м. Ужгород, смт. В. Березний, а також селах Сторожниця, Антонівка, Глибоке, Середнє Ужгородського, Тур'я-Ремета Перечинського, с. Рудникова Гута Свалявського районів, селищі Довге Іршавського району); 3,5 тис. (0,3%) німців, які компактно проживали у м. Мукачеве, селах Павшине, Нове Село, Синяк, Бородавка, Кучава, Великий Коропець, Лалове Мукачівського району, с. Усть-Чорна Тячівського, окремих селах Свалявського, Іршавського і Рахівського районів [8, с. 84].

За даними перепису 2001 р., чисельність болгар складала 204 тис. 600 осіб. Частка болгар в складі населення України склала 0,4%. Протягом 1989–2001 рр. чисельність болгарського населення скоротилося на 12,5%, або майже на 30 тис. чол. [8, с. 84]. Серед причин – тимчасова еміграція, природне скорочення. Змінювалося місце болгар у поділі праці. Якщо в радянські часи вважалося, що основою господарського життя болгар було сільське господарство і відповідно більшість представників етносу мешкали в селах, то у 2000-і роки майже 60 тис. болгар проживали у містах (трохи більше третини). В пошуках заробітків цілі родини переселялися до Одеси, Запоріжжя, Києва. В двох областях України – Одеській і Запорізькій, болгари впевнено займали третє місце по кількості населення, поступаючись лише українському і російському населенню. В Одеській області проживало 75% болгар України – більше 150 тисяч або 6,1% всього населення області. В Запорізькій – 27,7 тис. болгар, або 1,4%. Решта представників болгар України мешкали у Миколаївській, Донецькій, Кіровоградській областях. Порівняння даних останнього перепису з даними перепису 1989 р. засвідчив ще одну парадоксальну тенденцію. Відсоток зменшення чисельності болгар по окремих регіонах України був більшим, ніж загальний відсоток по Україні. Тільки Одеська і Запорізька області демонстрували: перша – відносно стабільність в порівнянні зі іншими групами, друга – незначний приріст за рахунок повернення кримських болгар з депортації. Болгари демонстрували високий ступінь збереження болгарської мови в якості рідної. Болгарську вказали 64,2% всієї групи, 30,3% – російську, 5% – українську мову. Російськомовність болгарської спільноти відповідала загальноукраїнській тенденції: 29,6% населення країни обрали російську мову в якості рідної. Ступінь мовної самосвідомості найвищим був серед болгар Одеської області – 77,8%. В інших областях проживання болгар вона складала близько 20,5% і вище. Виняток склали лише болгар Криму і Донецької області. Перші – як наслідок трагічних подій депортацій, а інші – прискороного процесу урбанізації регіону. Найбільш українізованими були болгар Кіровоградської (67,2%) і Київської (30,2%) областях [12].

ВИСНОВКИ

Таким чином, етноменшини України вступили в добу незалежності з різним рівнем етнічної ідентичності, здатністю інтегруватися в українське суспільство, а також культуротворчий потенціал. Умов було чимало: розселення, характер зв'язків з історичною батьківщиною, місце в етнічному поділі праці. Відповідно практично всі етноси України (у різній мірі) піддавалися окультураційним процесам, втрачаючи цим самим духовні цінності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вейсова В. Е. Відродження духовної культури кримських татар (на прикладі театрального і декоративно-прикладного мистецтва 1990-2010 рр.) : автореф. ... канд. культурології, спец. : 26.00.01 – теорія та історія культури / В. Е. Вейсова. – Сімферополь : МОН молоді та спорту України Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2011. – 20 с.
2. До історії культурних товариств національних меншин у Дніпропетровській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://museum.dp.ua>
3. Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навч. посібник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, Л. О. Аза. – К. : Вид.-полігр. центр „Київський університет”, 2003. – 58 с.

4. Євтух В. Б. Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств / В. Б. Євтух // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 14–25.
5. ЦДАВО Укр. – Ф. 2. – Оп. 15. – Спр. 3628. Листування. – Арк. 49.
6. Поточний архів Луганської обласної державної адміністрації. – Матеріали Луганської обласної державної адміністрації. Довідка про національний склад Луганської області. 2010 р.
7. Міжнаціональні відносини в Україні : стан, тенденції, перспективи / Д. В. Табачник, Г. Г. Москаль, В. М. Воронін та ін. – К. : Етнос, 2004. – С. 195.
8. Національний склад населення країни та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Держкомстат, 2003. – 277 с.
9. Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991–2000 років / [за ред. Кураса І. Ф., Майбороди О. М.]. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – 374 с.
10. АВР України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 6272. Протоколи № 96–99 засідання Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. 10 січня – 15 лютого 2001 р. – Арк. 1.
11. Ребкало В. А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. Досвід, проблеми, перспективи / В. А. Ребкало, М. І. Обушний, О. М. Майборода. – К. : Вид-во УАДУ, 1996. – 116 с.
12. Становище болгарської діаспори в Україні та діяльність болгарських товариств на сучасному етапі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.f.-mx.ru/sociologiya.i>

АДАПТИВНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ-ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Гращенко Ірина Семенівна
Київський національний університет технологій та дизайну, доцент кафедри менеджменту сфери послуг,
кандидат економічних наук (Україна)
e-mail: irylj@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Запропоновано науковий підхід та практичні рекомендації щодо формування адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємствах, спрямованої на активізацію інноваційно-інвестиційних процесів та оновлення продукції з метою підвищення її конкурентоспроможності.

Ключові слова: інновації, інноваційно-інвестиційна модель розвитку, інноваційно-інвестиційні процеси.

РЕЗЮМЕ

Предложен научный подход и практические рекомендации по формированию адаптивной системы управления инновационно-инвестиционной деятельностью на предприятиях, направленной на активизацию инновационно-инвестиционных процессов, обновления продукции с целью повышения ее конкурентоспособности.

Ключевые слова: инновации, инновационно-инвестиционная модель развития, инновационно-инвестиционные процессы.

ABSTRACT

We propose a scientific approach and practical advice on the formation of an adaptive control system of innovation and investment activity of enterprises aimed at enhancing innovation and investment processes, product updates, in order to increase its competitiveness.

Key words: innovation, innovation and investment model of development, innovation and investment processes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У системі регулювання розвитку національної економіки одним з найважливіших завдань науково-прикладного характеру є обґрунтування ряду заходів по забезпеченню науково-технічного прогресу, формування дієвої інноваційно-інвестиційної політики, яка б забезпечила інноваційно-спрямований розвиток виробничо-економічних систем як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. Фактор активізації розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності має першочергове значення для економічного зростання підприємств України, особливо враховуючи стрімке зростання технологічного розвитку інших країн. Результати перетворень у світовій і вітчизняній економіці, зумовлені досягненнями науково-технічного прогресу, широким впровадженням прогресивних технологій та високотехнологічної продукції, потребують постійного вдосконалення методів і моделей управління інноваційно-інвестиційними процесами на вітчизняних підприємствах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У системі управління економікою України сьогодні пріоритетним напрямом є розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності. Активізація розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності має першочергове значення для розвитку економіки нашої країни, зважаючи на стрімке зростання технологічного розриву між Україною та країнами-лідерами. Результати перетворень у світовій і вітчизняній економіці, зумовлені досягненнями науково-технічного прогресу та широким впровадженням прогресивних технологій і високотехнологічної продукції, потребують експрес-реагування, постійного вдосконалення методів і моделей управління інноваційно-інвестиційної діяльності на різних рівнях управління. Невирішеність проблеми управління інноваційно-інвестиційної діяльністю, відсутність комплексної оцінки та прогнозування ефективності функціонування підприємства в цілому, ресурсномісткий характер всіх без винятку підприємств та зношеність їх основних виробничих засобів зумовлюють надзвичайну актуальність запропонованих результатів та пропозицій. Зазначимо, що в Україні вже визнано важливість реалізації політики активізації розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності, ухвалено низку відповідних законів, але відчутних результатів не досягнуто. Факторами погіршення ситуації виявилися:

- 1) різке зниження обсягів виробництва соціально спрямованої продукції;
- 2) порушення технологічних режимів на підприємствах переробної галузі;
- 3) значна зношеність обладнання та основних виробничих засобів;
- 4) малоактивна інноваційна політика;

5) недосконалість економічного механізму реалізації заходів щодо активізації й розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності як на окремих підприємствах, так і у вітчизняній промисловості в цілому.

Оперативне управління інноваційно-інвестиційної діяльністю неможливе без застосування єдиних критеріїв оцінки кінцевих результатів. Тому для оцінки ефективності управління інноваційно-інвестиційної процесами підприємства необхідно використовувати єдиний показник ефективності управління інноваційно-інвестиційної процесами, який свідчить про здатність підприємства ефективно асимілювати і застосовувати ідеї, знання, пристрої, техніку та технології, що є (інструментарієм) сутністю інноваційно-інвестиційної діяльності, у найоптимальніший термін у межах наявних ресурсних обмежень. Величина даного показника пропорційна рівню опору впровадження нововведення, а, отже, визначається факторами індивідуального і системного опору. Показник повинен враховувати такі фактори: рівень та ймовірність існуючих ризиків, ефективність використання інвестицій; кількість впроваджених інновацій; динаміку оновлення продукції [1]; ефективність управління; кількість прогресивних технологій; відносну тривалість впровадження інновацій на підприємстві. Таким чином, управління інноваційно-інвестиційними процесами припускає вирішення двох важливих завдань:

1) підвищення ступеня впливу факторів, що зумовлюють високий рівень готовності до здійснення управління інноваційно-інвестиційними процесами і сприяють підвищенню його ефективності;

2) зниження ступеня впливу факторів, що спричинюють опір під час управління інноваційно-інвестиційними процесами, і отже, знижують рівень його ефективності.

Зазначені завдання засновані на обліку найважливішої організаційної характеристики, спрямовані на досягнення стійкого стану реалізації людських потреб і недопущення порушення рівноваги, що базується на властивостях механізму вирівнювання. Цей метод ґрунтується на науковій гіпотезі, що будь-яка ситуація у будь-який момент не є статичною, а перебуває у динамічній рівновазі під впливом двох груп взаємозалежних і протилежних факторів, котрі можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. Тобто постійно на підприємстві існує динамічна рівновага сил, котрі підтримують і гальмують впровадження та адаптацію будь-якого нововведення.

Таким чином, ситуація, пов'язана з управлінням інноваційно-інвестиційними процесами, розглядається як сукупність полярних сил. Здійснення інноваційно-інвестиційних процесів, означає зміну рівноваги і припускає застосування, принаймні, одного з наступних способів (застосування кількох підвищує ймовірність успіху): посилення дії хоча б одного з підтримуючих факторів та/або введення нових підтримуючих факторів; ослаблення дії хоча б одного з гальмівних факторів та/або усунення гальмівних факторів; перетворення гальмівного фактору на підтримуючий.

Використання зазначеного підходу зумовлює необхідність оцінки відносної потужності сприятливих і обмежуючих щодо здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності факторів з метою визначення інтенсивності їх впливу на інноваційно-інвестиційний процес. Тому є необхідність в побудові системи управління інноваційно-інвестиційними процесами на підприємствах, що залучає оптимальні механізми управління індивідуальним і системним опором, на основі діагностичного аналізу комплексу факторів готовності підприємства до інноваційних процесів з метою виявлення потенційних джерел тимчасових і фінансових втрат. За результатами діагностичного аналізу факторів індивідуального і системного опору здійснюються коригуючі впливи на процес здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності: планування заходів щодо розробки та реалізації нововведень, організація процесу впровадження, мотивація персоналу, контроль за процесом впровадження [2].

Здійснений аналіз допоміг визначити рівень готовності підприємства до ефективного управління інноваційно-інвестиційної діяльністю, що визначається досить значною кількістю факторів індивідуального і системного опору, котрі є різними за своєю природою й кількісно виміряти їх проблематично. Це створює додаткові труднощі у визначенні інтенсивності напрямів впливу кожного конкретного фактору, зумовлює необхідність виділення в системі управління окремого виду діагностики рівня готовності підприємства до ефективної інноваційно-інвестиційної діяльності, а також визначення механізмів управління індивідуальним і системним опором. При цьому, чим складнішим є об'єкт управління, чим з більшої кількості елементів він складається, тим складнішими виявляються зв'язки між цими елементами. Тому слід використовувати якомога більше факторів індивідуального і системного опору та значень їх параметрів. Кількість врахованих факторів визначається також шляхом їх ранжирування щодо ступеню впливу на рівень готовності підприємства до інноваційно-інвестиційної діяльності.

Таким чином, завдання ефективного функціонування адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційної діяльністю зазначається в наступному: у розробці методів оцінки рівня готовності; в одержанні достовірної інформації; розробленні керуючих заходів з урахуванням результатів оцінки. Для вирішення зазначених завдань необхідно: визначити оптимальні показники факторів готовності підприємства до інноваційно-інвестиційної діяльності щодо впливу на результативність і ефективність інноваційно-інвестиційного процесу «еталонний стан» готовності; оцінити реальний рівень готовності підприємства до інноваційно-інвестиційної діяльності; визначити величину можливих ресурсних і сировинних втрат у результаті опору організації, а також вартість переходу від реального рівня готовності до «еталонного стану»; розробити управлінські заходи, спрямовані на керування індивідуальним і системним опором з метою переходу підприємства до «еталонного стану» готовності до інноваційно-інвестиційної діяльності з урахуванням економічної ефективності даних впливів.

Зазначимо також, що загальний обсяг ресурсних втрат від опору інноваційно-інвестиційній діяльності

складається з суми втрат від: зниження продуктивності праці як управлінського, так і виробничого персоналу; зниження якості продукції/надання послуг; втрат робочого часу внаслідок додаткових тимчасових витрат на розробку та реалізацію окремих етапів інновацій; непродуктивних простоїв устаткування; збільшення прогулів, запізнень, лікарняних листків тощо; підвищення показників плинності кадрів, а, отже, зростання витрат на підбір, навчання і перенавчання персоналу; додаткових (незапланованих) витрат у процесі реалізації інновацій чи впровадженні прогресивних технологічних систем.

Тому кількісна оцінка розміру збитку від опору змінам, зумовленого зазначеними джерелами ресурсних втрат, можлива переважно після закінчення процесу розробки та впровадження інновації. При цьому, у випадку ігнорування проблеми опору, ресурсні втрати зростатимуть, при цьому знижуючи ефективність розробки та впровадження наступної інновації. У такий спосіб процес вироблення керуючих заходів у системі управління інноваційно-інвестиційною діяльністю потребує процедури діагностики готовності підприємства до її здійснення, а також механізми управління індивідуальним і системним опором.

Запропоновану до впровадження адаптивну систему управління інноваційно-інвестиційною діяльністю з урахування загальних та специфічних функцій її цільових підсистем схематично зображено на рис. 1. Загальні та спеціальні функції цільових підсистем адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю мають п'ять рівнів.

Розглянемо багатocільові функції та завдання цільових підсистем адаптивної систему управління інноваційно-інвестиційною діяльністю:

1 рівень. 01.1 – перспективне і поточне забезпечення ресурсами, сировиною, матеріалами; 01.2 – техніко-економічне планування операційних витрат; 01.3 – управління технічною підготовкою виробництва до запровадження нових технологій, впровадження нової продукції, стандартизації та оновлення асортименту; 01.4 – перманентна експрес-діагностика технологічних процесів та аналіз діяльності; 01.5 – технічний та організаційний контроль виробничих, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин, контролінг фінансової діяльності підприємства.

2 рівень. 02.1 – побудова системи пов'язаних між собою за змістом, термінами, ресурсами, місцем проведення інноваційно-інвестиційних заходів і впровадження засобів, спрямованих на досягнення інноваційного розвитку, активізацію прогресивних змін та вирішення загальної проблеми максимізації прибутку на підприємстві; 02.2 – погодження суперечностей між учасниками виробничо-збутової діяльності на підприємстві, що досягається в процесі перманентної перевірки вихідної та вхідної інформаційної баз даних; 02.3 – побудова прикладного й кваліметричного інструментарію для вибору, трансферу та адаптації найкращих зразків продукції; 02.4 – розробка конкретизованої на основі загально-конкурентної стратегії концепції техніко-організаційної підготовки виробництва; 02.5 – моделювання напрямів розвитку підприємства та об'єктів прикладання зусиль для стрімкого інноваційного зростання з обґрунтуванням обсягу необхідних ресурсів для реалізації генеральної стратегії.

3 рівень. 03.1 – організація логістичної діяльності щодо проведення заходів з модернізації та оновлення виробництва і продукції; 03.2 – розробка методів нелінійної динаміки для дослідження й оптимізації процесу оновлення асортименту продукції підприємства і номенклатури товарів; 03.3 – аналіз критеріальних показників ефективності функціонування підприємства за умов реалізації визначеної інноваційної моделі розвитку; 03.4 – прийняття рішень щодо реалізації комплексної програми забезпечення високого рівня техніко-організаційної підготовки виробництва; 03.5 – формування моделі поведінки трудового колективу підприємства для підвищення ефективності прийняття рішень з управління інноваційно-інвестиційними процесами.

4 рівень. 04.1 – обґрунтування та розробка відповідних заходів щодо підвищення ефективності управління інноваційно-інвестиційними процесами та їх організаційне забезпечення за результатами експрес-діагностика технологічних процесів; 04.2 – реалізація концепції техніко-організаційної підготовки виробництва; 04.3 – аргументація необхідності забезпечення високого рівня техніко-організаційної підготовки виробництва; 04.4 – обґрунтування необхідності впровадження інноваційних технологій, техніко-економічне обґрунтування нововведень у виробництво та розробка моделей зростання технологічного рівня виробництва; 04.5 – забезпечення реалізації концепції управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємствах, аргументація заходів щодо підвищення ефективності інноваційно-інвестиційних процесів.

5 рівень. 05.1 – комплексний аналіз часових рядів основних економічних, енергоекономічних та техніко-економічних показників; 05.2 – узагальнене логістичне відтворення властивостей адаптивної системи та її підсистем; 05.3 – побудова модельних вирішень динаміки підсистеми оновлення продукції та моделі управління капіталом підприємства; 05.4 – обґрунтування та розробка моделі економічного зростання на засадах реалізації концепції управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємствах; 05.5 – прогноз результатів запровадження організаційних та техніко-технологічних рішень на підприємстві з урахуванням моделі ринкової взаємодії із зовнішнім середовищем прямого та опосередкованого впливу.

Розглянемо спеціальні функції та завдання цільових підсистем адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві, узгоджені з підсистемою прогнозу і контролю.

05.01.1 – розробка складу і структури нового інформаційно-методичного забезпечення та підготовка оснащення технічними засобами відповідно до вимог соціально-економічного розвитку підприємства поступово оновлюючого програмного забезпечення;

05.01.2 – забезпечення реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку підприємства;

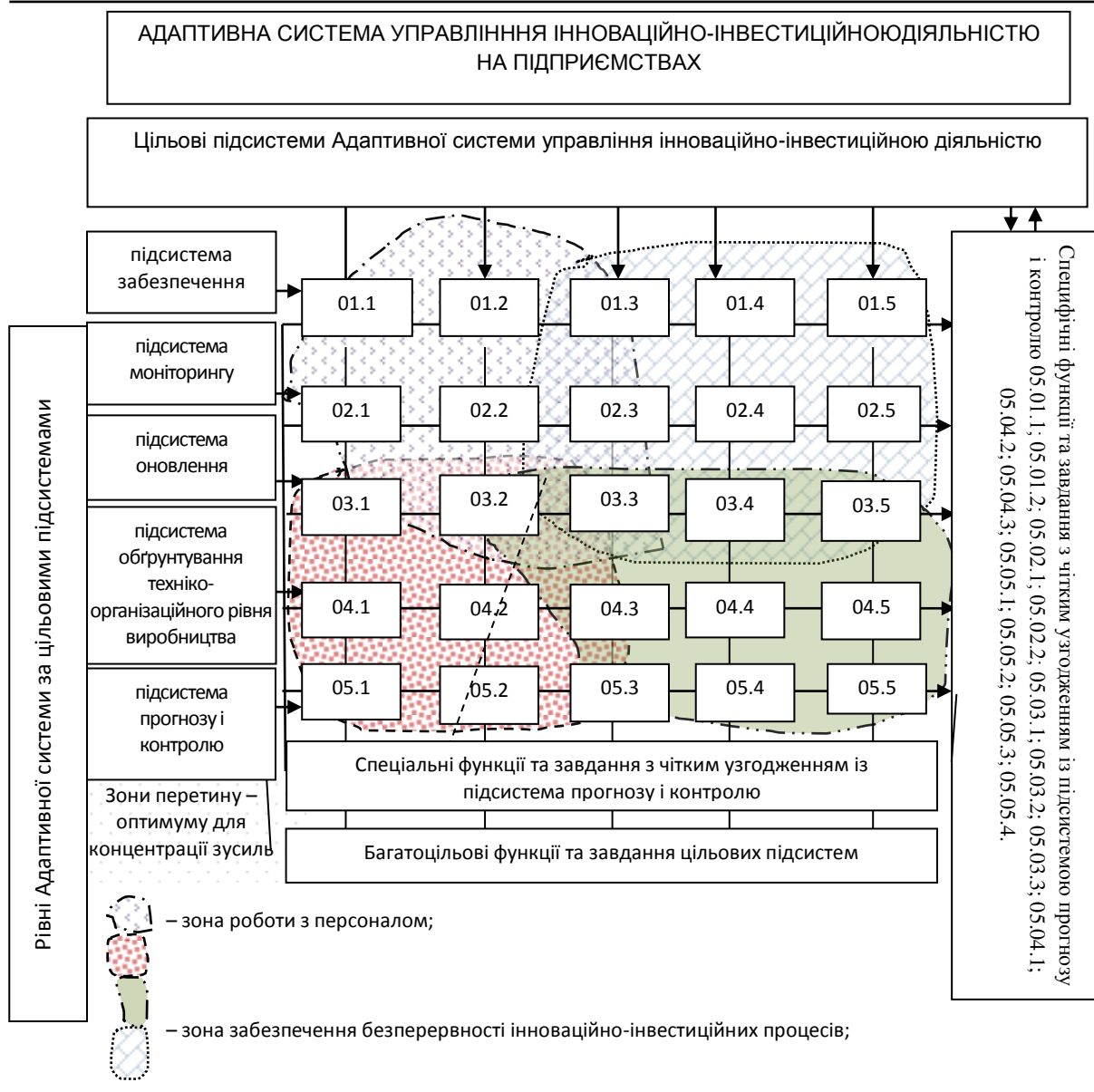

Рис. 1. Блок-схема побудови адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві

- 05.02.1 – формування комунікаційної структури з обґрунтуванням достовірності як процесу обміну інформацією між цільовими підсистемами;
- 05.02.2 – управління за відхиленнями на основі критеріальних показників ефективності управління інноваційно-інвестиційними процесами;
- 05.03.1 – підготовка засобів сполучення і зв'язку для забезпечення безперервності системи моніторингу та прогнозування наслідків прийняття інноваційних управлінських рішень та впровадження новацій;
- 05.03.2 – безперервний комплексний аналіз споживчих вимог та оперативне врахування результатів аналізу при прийнятті управлінських рішень щодо вибору здійснення інноваційно-інвестиційних процесів;
- 05.03.3 – забезпечення безперервного процесу оновлення продукції підприємства;
- 05.04.1 – забезпечення безперервного процесу підвищення ефективності управління інноваційно-інвестиційними процесами підприємства;
- 05.04.2 – забезпечення оптимального використання наявних ресурсів, можливостей та потреб;
- 05.04.3 – забезпечення високого рівня технічної та організаційної підготовки виробництва до запровадження новацій;
- 05.05.1 – оцінка ефективності управління інноваційно-інвестиційними процесами за запропонованою

методикою;

05.05.2 – обґрунтування доцільності інформаційних контактів;

05.05.3 – забезпечення прозорості та доступності наявної інформації;

05.05.4 – формування довгострокової стратегії управління інноваційно-інвестиційними процесами з концентрацією зусиль на найпріоритетніших напрямках інноваційної діяльності.

Зони оптимуму (перетину) зазначених областей є зонами концентрації зусиль у запропонованій адаптивній системі управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві. На особливу увагу заслуговує перетин зони забезпечення безперервності інноваційно-інвестиційних процесів, зона впливу техніко-технологічних факторів та забезпечення ресурсами та зона впливу інноваційно-інвестиційних ризиків, оскільки саме в цих зонах концентруються багатоцільові та спеціальні функції підвищення рівня групи потенціалів системного, універсального забезпечення та моделі інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства. Пошук методів та напрямів дослідження ефективності інноваційно-інвестиційних процесів визначив необхідність побудови адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємствах, до складу якої входять: підсистема забезпечення, підсистема моніторингу, підсистема оновлення продукції, підсистема обґрунтування техніко-організаційного рівня виробництва та підсистема прогнозу і контролю.

Фактично запропонована адаптивна система управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві містить у собі три основні структурно-функціональні складові:

- 1) підсистему забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності;
- 2) підсистему моніторингу визначення та аналізу ефективності управління інноваційно-інвестиційними процесами;
- 3) підсистему прогнозу і контролю.

Автор вважає, що доцільно розглядати їх як три взаємопов'язані підсистеми цілісної адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві, що мають самостійні ознаки. З поданого випливає й можливість розробки самої схеми функціонування адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві, про що йдеться у наукових публікаціях [3–5].

ВИСНОВКИ

Відтак, система активізації інноваційно-інвестиційної діяльності формується запропонованою адаптивною системою управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві в процесі трансформації ресурсів та сировини, а також взаємодії підприємств промисловості, освоєння і розвитку власного інноваційно-інвестиційного потенціалу. Вдосконалення інформаційно-методичної бази набуває складного характеру, що обумовлює необхідність визначення та оцінювання значної кількості різноманітних показників, що створюють вихідну інформаційну базу.

Зазначене дає можливість запропонувати адаптовану до сучасних вимог і реальних соціально-економічних процесів, що відбуваються у промисловості України, модель адаптивної системи управління інноваційно-інвестиційною діяльністю на підприємстві та логічну схему функціонування й взаємозв'язку її цільових підсистем: забезпечення, моніторингу, оновлення продукції, обґрунтування техніко-організаційного рівня виробництва, прогнозу і контролю. Розв'язання актуальних проблем розвитку промисловості України з огляду на обмеженість наявних ресурсів потребує їх концентрації на найактуальніших напрямках реалізації та активізації інноваційно-інвестиційної діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гращенко І. С. Оновлення продукції підприємства в сучасних умовах господарювання / І. С. Гращенко, М. М. Мартиненко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну Зб. наук. праць (Спецвипуск). – 2005. – № 4. – С. 98–100.
2. Гращенко І. С. Адаптивна система управління інноваційними процесами на підприємствах / І. С. Гращенко, В. В. Микитенко // Проблеми науки. – 2008. – № 4. – С. 32–37.
3. Гращенко І. С. Інноваційні фактори розвитку та активізації діяльності підприємств сфери послуг / І. С. Гращенко // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 9. – С. 21–27.
4. Формування потенціалу соціально-економічних та організаційних змін / [за заг. ред. д.е.н. І. А. Ігнат'євої, д.е.н. В. В. Микитенко]. – К. : РВПС України НАН України і КНУТД МОН України, Вид-во ПП Вишнемирський В. С., 2010. – С. 437–468.
5. Грищенко І. М. Формування адаптивної системи забезпечення енергоефективності функціонування суб'єктів господарювання реального сектору економіки України / І. М. Грищенко, І. А. Ігнат'єва. – К. : «Кафедра», 2012. – 304 с.

THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF VARIOUS METHODS OF BUSINESS VALUATION FOR INVESTMENT PURPOSES

Yuliia Sivitska¹, Lyudmila Svistun²
Consulting company "Forex", appraiser, Poltava (**Ukraine**)¹,
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ph.D., Associate Professor of Finance and Banking
department, Poltava (**Ukraine**)²
E-mail: ijosjo@ukr.net¹; milapoltava@rambler.ru²

ABSTRACT

This article examines the valuation of the business for investment purposes, the advantages and disadvantages of the different methodological approaches and methods, revealed the best methodological approaches and methods for the calculation of the investment value of the business. Calculated investment business value by the example of satellite company SES S.A.

Keywords: investment value, business estimation, approaches of estimation, methods of estimation, the multipliers method, discounted cash flow method, investment attractiveness.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены особенности оценки бизнеса в инвестиционных целях, преимущества и недостатки различных методических подходов и методов оценки, что позволило выявить наиболее рациональные методологические подходы и методы для расчета инвестиционной стоимости бизнеса. На примере спутниковой компании SES S.A. рассчитана инвестиционная стоимость бизнеса с учетом выявленных нюансов.

Ключевые слова: инвестиционная стоимость, оценка бизнеса, оценочные подходы, методы оценки, метод мультипликаторов, метод дисконтированных денежных потоков, инвестиционная привлекательность бизнеса.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто особливості оцінки бізнесу в інвестиційних цілях, зокрема переваги та недоліки різних методичних підходів і методів оцінки, що дозволило виявити найбільш раціональні методологічні підходи та методи для розрахунку інвестиційної вартості бізнесу. На прикладі супутникової компанії SES S.A. розрахована інвестиційна вартість бізнесу з урахуванням виявлених нюансів.

Ключові слова: інвестиційна вартість, оцінка бізнесу, оціночні підходи, методи оцінки, метод мультиплікаторів, метод дисконтування грошових потоків, інвестиційна привабливість бізнесу.

PROBLEM STATEMENT

Under conditions of development market relations acquires particular importance the study of problems of investment attractiveness of business entities, ensuring transition to higher quality investment and innovative type of growth, which is based on large-scale investments. In the short term, the role of investment has increased dramatically, as they are the basis for a stable and sustainable economic development. At the same time when making decisions about investment of funds in enterprises, investors face the challenge realistic assessment of the value of the business that is the object of the investment.

Problems of assessing of various methods of business valuation for investment purposes were engaged primarily by foreign scientists such as: J.Akerlof, A. Atkinson, T. Copeland, J. Friedman, A. Rappaport, J. Murray [1-3]. National scientists was not conducted valuable researches in this area, but some achievement were made by Y. Markus, A.G. Hriaznova, M.A. Fedotova, V.A. Shcherbakov, A. Mendrul, O.Tereschenko.

Despite the above researches remains a large circle of problematic issues that remain unsolved in the field of investment business appraisal. In particular, the problems faced the different enterprises and investors on the basis of their peculiarities. Thus, the purpose and objectives of the article, is to determine which of the methods of valuation are the most suitable for the investment business valuation, considering all the nuances.

THE MAIN MATERIAL RESEARCH

For the calculation of the investment value of the business could be used: the fair market value of the business and the market value of the business. The fair market value of the business is the price which the buyers will be willing to pay and the sellers willing to accept in an open market of all possible buyers and sellers, and in which both parties know all the facts about the business [1].

Investment value - the value determined under specific conditions, requirements and purpose of investing in the object assessment. The investment value of the business is the subjective category, which is based on a particular investor perceptions about the value of the object at a certain date in a specific market, and the other - an objective category, calculated on the basis of internal factors of its formation, that is so minimal value, which allows in

case of adverse conditions return the money spent to cover the investor and investment risks recipient.

The investment value of the business reflects the value of an asset to its owner, depending on his or her expectations and requirements. Thus, the essence of the investment value of the business is that it actually depends on the investor's expectations and requirements.

The basic problem of business valuation for investment purposes is how to set a value on all the assets of a business, including the intangibles. How much, for example, is goodwill, a business logo, a trademark, or a client list worth? There is no one way to establish what a business is worth. There are a number of factors to consider when it comes to business valuation: how to take into account all these factors correctly? Those and other issues are solved by different methods of business estimating.

There are three fundamental ways to measure of the investment value of the business in the appraisal practice:

- Asset Approach is a general way of determining a value indication of a business, business ownership interest, or security using one or more methods based on the value of the assets net of liabilities. The approach uses the books of the company to identify the fair value of the assets, both tangible and intangible, and the liabilities to determine a net value for the company.

- Market Approach uses value measures which are based upon the prices of publicly traded stocks and prices of actual transactions for the purchase and sale of companies in the target company's industry or similar industries. The prices are prospective because both the purchasers and vendors are motivated to value and transact on the basis of expected future benefits associated with share ownership.

- Income Approach is a real estate appraisal method that allows investors to estimate the value of the property based on the income produced. The income approach is computed by taking the net operating income of the rent collected and dividing it by the capitalization rate (the investor's rate of return). This approach seeks to identify the future economic benefits to be generated by an entity and to compare them with a required rate of return [4].

Advantages and disadvantages of certain approaches are given in Table 1.

Table 1

Advantages and disadvantages of different approaches to business valuation

Approach 1	Advantages 2	Disadvantages 3
Income Approach	<ul style="list-style-type: none"> - Consider future expectations; - Takes into account market aspect through the discount rate; - Takes into account economic obsolescence; - Is universal. 	<ul style="list-style-type: none"> - The complexity of forecasting; - The results are probabilistic in nature; - The difficulty of obtaining information for the calculation; - A subjectivity that is caused by the probabilistic nature of anticipated profits.
Market Approach	<ul style="list-style-type: none"> - Quite a market method; - Shows the actual supply and demand, practice agreements; - To take into account when assessing the uniqueness of each object. 	<ul style="list-style-type: none"> - Based on the past, without future expectations; - Requires a large number of corrections; - Difficulties in gathering information.
Asset Approach	<ul style="list-style-type: none"> - Based on actually existing assets; - Is the only possible for certain types of businesses; - Allows to reflect actual expenditures made 	<ul style="list-style-type: none"> - Does not include certain intangible assets; - Does not include future expectations; - Ignores the efficiency of use of assets; - Estimate, that obtained by using of this method rarely corresponds to the actual value of the assets in the market.

In our opinion, the most appropriate approaches to determine the investment value of the business are income and market methodological approaches, because:

- income approach, including the discounted cash flow method, based on the dynamics of the company, taking into account the stage of the life cycle of the company, but the discount rate reflects the real risks that accompany the process of investing;

- market approach, including multipliers method takes into account the demand, supply and price dynamics of the shares of similar companies (under condition of developed stock market).

Using the income and market methods of valuation of the investment value of the business we show an example of calculating the cost of an international satellite company SES S.A., Luxembourg. SES S.A. is a world-leading satellite operator, providing reliable and secure satellite communications solutions to broadcast, telecom, corporate and government customers worldwide. Own and operate a fleet of 54 geostationary satellites that are complemented by a network of teleports and offices located around the globe. This far-reaching infrastructure enables customers to reach 99% of the world's population and places SES at the heart of the global communications chain.

Headquartered in Luxembourg and operate worldwide through dedicated regional teams. SES S.A. listed on Euronext Paris and on the Luxembourg Stock Exchange (SESG) [7]. Company is financially successful, its revenues and profits are constantly growing, and profitability is high. Financial highlights of the company (years 2011 -2013) are given in figure 1.

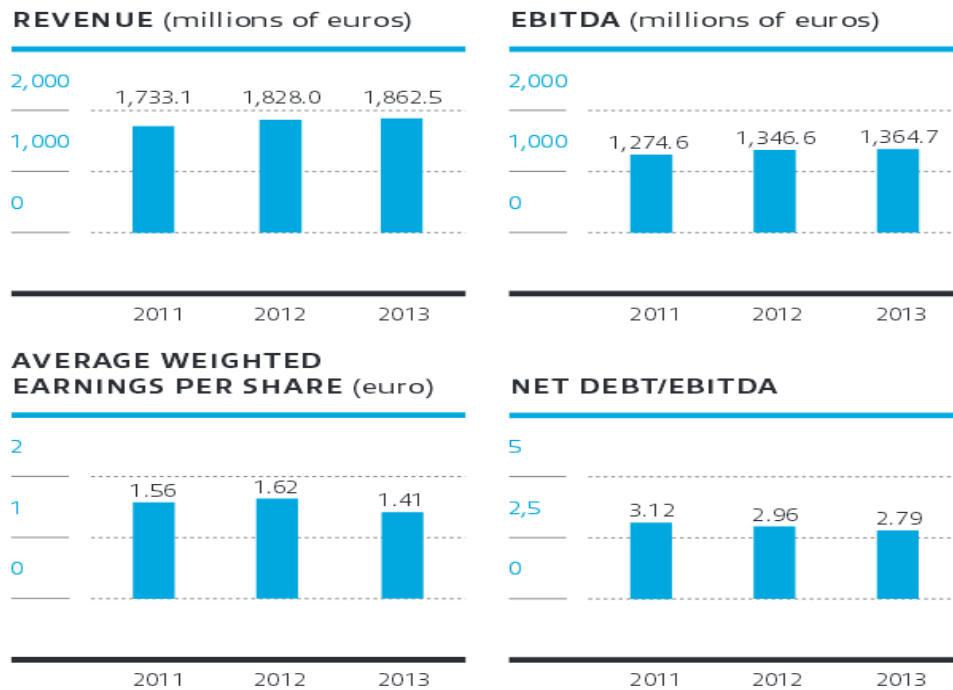

Fig. 1. Financial highlights of the company SES S.A. [8]

Profitability ratios of the company (years 2011 -2013) are given in figure 2.

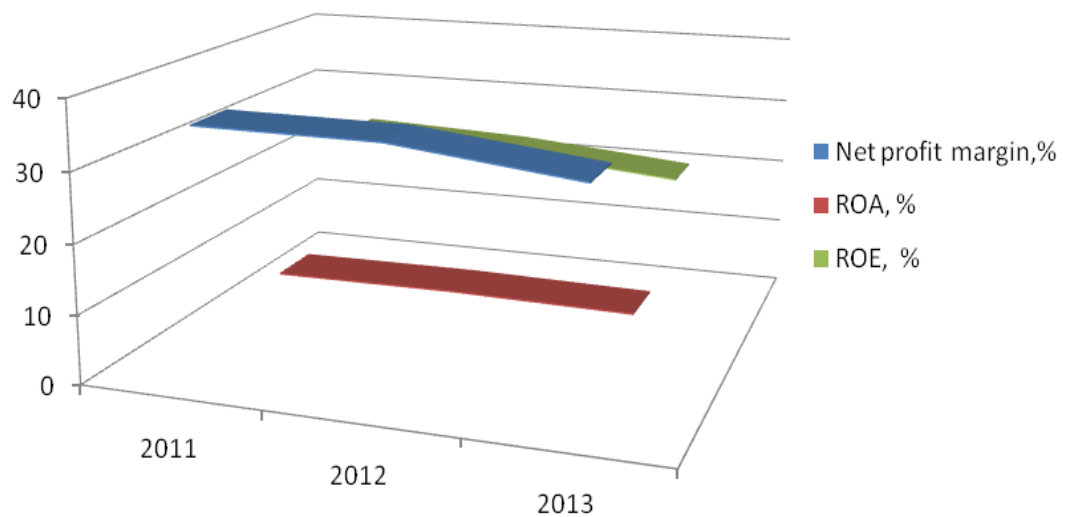

Fig. 2. Profitability ratios of the company SES S.A.

To calculate the value of SES S.A. with the multipliers method we used data reporting company for 2008 - 2013 years, the value multiples: P / E, EV / EBITDA researched the company and its major competitors. In particular, the multiplier P / E indicates a stock's market capitalization divided by its after-tax earnings over a 12-month period, usually the trailing period but occasionally the current or forward period and EV / EBITDA - compares the value of a company, inclusive of debt and other liabilities, to the actual cash earnings exclusive of the non-cash expenses.

As companies analogues chosen companies - world leaders of satellite and media industry: Intelsat,

Eutelsat, Inmarsat, Zon optimus, Bouygues, Echostar Satellite Service, World Wrestling Entertainment, Global Mediacom, GMA Network. Data of a companies-analogs obtained from financial statements are posted on the websites of the mentioned companies.

Table 2

The value multiples by major competitors of SES S.A. [6]

COMPANY	P/E (TTM)	EV/EBITDA (TTM)
Selected Europe Media		
Intelsat	NEG	6,0
Eutelsat	15,1	8,0
Inmarsat	14,4	7,9
Zon optimus	23,5	6,2
Bouygues	12,1	6,8
Selected North America Media		
Echostar Satellite Service	177,65	18,15
World Wrestling Entertainment	56,4	24,6
Selected International Media		
Global Mediacom	23,56	14,8
GMA Network	30,04	24,6

Most closely comparable to SES market multipliers (Eutelsat, Intelsat) are given in Table 3.

Table 3

Most closely comparable to SES market multipliers

P/E	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eutelsat	20,5	17,5	19,4	17,5	15,1	16,5	16,7	16,2
Intelsat	32,6	20,8	20,8	11,5	14,4	20,3	19,8	18,6
Median P/E for each year	22,2	17,5	17,6	13,6	13,9	17,3	17,2	16,7
SES P/E	15,6	11,6	14,1	11,8	12,1			
Discount to peers	-29,73%	-33,59%	-19,73%	-13,02%	-12,74%			
MEDIAN of historical discount (2008-2012)	29,42%							

Continuation of table 3

EV/EBITDA	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eutelsat	8,8	8,4	9,3	9,0	8,0	8,4	8,2	8,0
Intelsat	11,3	8,3	9,1	6,5	7,9	9,8	9,7	9,5
Median EV/EBITDA for each year	9,1	7,7	8,4	7,4	7,6	8,4	8,4	8,2
SES EV/EBITDA	8,7	7,7	7,9	8,8	8,8			
Discount to peers	-4,40%	-0,43%	-5,95%	18,92%	16,30%			
MEDIAN of historical discount (2008-2012)	11,92%							

Calculation of the cost of the company SES S.A. are given in Table 4.

Proceeding from calculations with comparative approach the share price is equal 25,11 euro. Market value of the company is equal to 13,7 billion euros.

To estimate the cost of the company with the discounted cash flow method, we use a discount rate equal to 7,4%, calculated using WACC method. Which takes into account the cost of equity capital and value of borrowed funds (table 5).

The forecast period used for cash flows equal to 4 years. Expected cash flows takes into account the trends in indicators of the past few years and the prospects for its development. The calculation presented in Table 6.

Based on the calculations with the income approach stock price equals 22,57 euro. On the basis of calculations, we can see that the company's share price, obtained with the comparative and with the income approach is the same.

Table 4

Multipliers method of valuation (Market approach), SES S.A.

	2013	2014	2015		2013	2014	2015
P/E peers median	18,4	18,3	17,4	EV/EBITDA peers	9,1	9,0	8,8
Applied discount	14,71%	14,71%	14,71%	Applied discount	5,96%	5,96%	5,96%
Target P/E	15,5	15,3	14,9	Target EV/EBITDA	8,6	8,4	8,2
EPS	1,60	1,85	2,00	EBITDA	1412,89	1501,05	1594,81
				Cash	258,42	522,84	805,23
				Net Debt	3987,7	3987,7	3987,7
				Shares Outstanding	400	400	400
Price from P/E	24,4	27,8	29,7	Price from EV/EBITDA	20,9	22,9	24,9
Weights for years	50%	50%	50%		50%	50%	50%
Weights for multipliers	50%						
Price from relative valuation	25,11						
Price per share end of 2013	23,84						

Table 5

Calculation of discount rate in valuation

CAPITAL COST COMPONENTS	
Risk free rate	3,80%
Equity risk premium	5,19%
Market cost of equity	8,99%
Beta	0,72
Cost of equity	10,27%
3,80%	12,00%
Cost of debt (post tax)	3,80%
Debt/Capiital ratio	44,30%
Equity/Capital ratio	55,70%
WACC (calculated)	7,40%

Due to the practice of assessment and of the calculations, we can provide the following recommendations for investors and appraisers. Here are some of the most significant of them:

- Be careful not to overly rely on a "rule of thumb." This method of business valuation uses a simple formula to estimate the value of a business through a set of established, general business pricing guidelines. This can result in a valuation that is much too high or too low depending on the specifics of a particular business.
- Understand the difference between "cash flow" and "income." Cash flow is the amount of money that a business receives and spends during a particular period of time. Income is what remains from sales revenue after all expenses are subtracted. While both reflect the economic benefit of owning the business, a potential buyer generally focuses on cash flow when considering buying a business. To help to understand the difference, one might view income as analogous to "scoring" and cash flow as analogous to "winning."
- Don't forget to make appropriate adjustments to the historical financial statements for things such as discretionary expenses and nonrecurring items. In order to correctly estimate the value of a business, it is crucial to determine the "normalized" economic benefit that the business can be expected to generate in the future. Therefore, anything that is not representative of the normal operations of the business should be removed from the financial statements. This generally includes legal expenses for non-recurring lawsuits, expenses related to disaster cleanup and rent paid in excess of fair market rents.
- Don't ignore intangible assets. Brand recognition, customer / client base, talent, proprietary processes and years in business are non-financial assets that won't show up on a balance sheet, but they are extremely important when performing a business valuation. This is particularly the case for service businesses which rely heavily on

customer relationships and brand value.

Table 6

Discounted cash flows method of valuation (Income approach), SES S.A.					
	2013	2014	2015	2016	2017
Net income	641,57	741,81	800,99	856,39	914,32
Interest expenses (1-marginal tax rate)	142,56	139,92	135,52	132,00	130,24
D&A	549,85	536,21	537,10	519,20	499,55
Change in NWC	-23,62	-47,99	-60,77	-58,30	-29,09
CAPEX	670	450	450	450	450
FCFF	661,03	985,74	1095,24	1115,89	1123,20
Present value	615,47	854,55	884,04	838,64	785,95
Enterprise value					
Terminal growth	1%				
Present value of Free Cash Flow	4,981				
Terminal Value	17,720				
Discount Factor	0,7				
Present Value of Terminal Value	12,399				
% of Enterprise Value	95%				
Enterprise value	13,015				
Net Debt	3,988				
Implied Equity Value	9,027				
Outstanding shares	400				
Implied share price	22,57				

CONCLUSIONS

So, given the fact that calculations made by the asset approach does not take into an account the market situation and future expectations, ignore some of the intangible assets and the cost calculated with this approach almost never corresponds neither the fair market value no the investment value of the company, it is not possible to calculate an investment business value with this approach.

On the contrary, the market and income approaches take into an account supply and demand in the market, the discount rate, future expectations of the investor, and the calculations made with these approaches are the same. Given this, we consider that the most appropriate for the calculation of the investment value of the business is market and income methodological approaches.

REFERENCES

1. Jean Murray. Fair Market Value. / [Electronic resource]. - Mode of access: <http://biztaxlaw.about.com/od/glossary/f/a/fairmarketvalue.htm>
2. Copeland Tom. Valuation: measuring and managing the value of companies. / Tom Copeland Time Coller.- 2-nd. ed.- John Wiley&Sons, Inc., 1995- 425 p.
3. Friedman Jack P., Nicholas Ordway. Income Property Appraisal and Analysis. / Reston, Va.: Reston, 1981, pp. 37-116.
4. ValuAdder Business Valuation Glossary. / [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.valuadder.com/glossary/investment-business-value.html>
5. Kevin R. Yeanoplos. Best Practices to use When Valuing a Business to Sale or to Buy./ [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.bjcvalue.com/>
6. Financial ratios for various industries and services: [Electronic resource]. - Mode of access: <http://csimarket.com/Industry>
7. The dynamics of stock prices of the company SES: [Electronic resource]. - Mode of access: <http://investing.businessweek.com/research/stocks/charts/charts.asp?ticker=SES>
8. Annual Reports of SES S.A. 2008-2013 years [Electronic resource]. - Mode of access: www.ses.com
9. Holton Glin A. History of value- at- risk. Working paper. / Glin A. Holton. - July, 2007 . - 141 p.

ВНЕСОК О. М. БАКЄЄВОЇ У ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАВЛЕННЯ СВИНЕЙ ЗА РІЗНИХ ТИПІВ ГОДІВЛІ

Юдіна Ксенія Євгеніївна
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека Національної академії аграрних наук, здобувач
наукового ступеня кандидата наук (Україна)
e-mail: ksenia-yudina@ukr.net

РЕЗЮМЕ

В статті висвітлюється внесок О. М. Бакєєвої у вирішенні проблем дослідження процесів травлення свиней за різних типів годівлі. Доводиться значущість проведених дослідів для подальшого розвитку фізіології.

Ключові слова: внесок, дослідження, фізіологія, травлення, свині, Бакєєва.

РЕЗЮМЕ

В статье описывается вклад Е. Н. Бакеевой в решение проблем исследований процессов пищеварения свиней при различных типах кормления. Обосновывается значимость проведенных исследований для дальнейшего развития физиологии.

Ключевые слова: вклад, исследования, физиология, пищеварение, свиньи, Бакеева.

ABSTRACT

In the article it is lit up the contribution of E. N. Bakeieva in solving problems of the research of processes of digestion in pigs at different types of feeding. It is proved the importance of carried out experiments for further development of the physiology.

Key words: contribution, investment, research, physiology, digestion, pigs, Bakeieva.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основи сучасної науки з фізіології травлення свиней закладено творчою та науковою працею видатних вчених, наукова спадщина яких мала суттєвий вплив на розвиток галузі фізіології та сприяла прогресу в ній.

Фізіологія травлення свиней у ХХ ст. спрямовувалася на вивчення особливостей обмінних процесів шлунково-кишкового тракту свиней (обмін білків, жирів, вуглеводів, мінеральних речовин, води) при згодовуванні кормів різних видів і різної їх кількості [6].

Аналіз історичних джерел свідчить, що з часу інтенсифікації свинарства в нашій країні підвищилися вимоги до виробленої продукції змінилися процеси ведення тваринництва: якість та техніка годівлі тварин, застосування біологічно-активних добавок, умов утримання та ін. але, науково-прикладний аспект розвитку фізіології травлення свиней є малодослідженим в історіографії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Корифеї зоотехнічної науки – академік М. Ф. Іванов, проф. П. М. Кулешов тощо – давно відмічали недоцільність одноманітної концентратної годівлі свиней, надаючи велике значення використанню зелених кормів і коренебульбоплодів.

Фізіологічна дія на організм тварин різних раціонів різниться і визначається не лише вмістом у них поживних речовин, але також і механічною структурою, здатністю зв'язувати певну кількість соляної кислоти шлункового соку кількістю зв'язаної води та ін.

При дослідженні впливу заміни частини концентрованого корму грубим і соковитим на травний апарат свиней О. М. Бакєєва встановила, що чим більша кількість цих кормів в раціоні, тим сильніший вплив вони здійснюють на діяльність травного апарату свиней.

Вона зазначає, що білки зернових кормів легше перетравлюються під впливом шлункового соку, ніж зеленої маси. Легше піддаються перетравленню білки люцерни і конюшини, а також рослини зібрані до цвітіння, важче – листки кукурудзи і рослини при повному цвітінні. Пригнічувальну дію на активність пепсину справляють розчини цукри у вигляді цукрового буряку. При заміні в раціоні 65% (за поживністю) цукрового буряку перетравлення білку знизилося на 2–3%. Але, якщо в кормовому раціоні поряд з цукровим буряком додавати білкові корми, такі як м'ясо-кісткове борошно, сіно бобових культур, які значно посилюють шлункову секрецію, то можна досягти високих показників перетравлення білку в шлунку тварин (30–35%) [5].

Досліджуючи шлункову секрецію у свиней О. М. Бакєєва зазначила, що перша, складнорефлекторна, її фаза протікає з різною інтенсивністю залежно від типу годівлі. На зернову суміш свині виділяють менше шлункового соку ніж на кормосуміш з грубими і соковитими кормами.

Найвищою пептичною активністю відрізняється шлунковий сік, який виділяється на кормосуміш з травою, найменший – за згодовування дерті.

Таким чином, ферментативна активність шлункового соку, який виділяється в першу рефлекторну

фазу виділення соку, за згодовування грубих і соковитих кормів значно збільшується.

Вченою встановлено, що у другу нервово-гуморальну фазу рівень секреції шлункових залоз за введення в раціон зеленої маси або буряку кормового вищій на 70% порівняно з зерновою сумішшю [3].

При вивченні процесів травлення і всмоктування поживних речовин О. М. Бакєєва відмічає, що загальна кількість хімусу, яка проходить через травний канал тварини за різних типів годівлі відрізняється. Це залежить від об'єму кормових раціонів (за однієї і тієї ж поживності) і від інтенсивності секреції травних залоз. За згодовування свиням великої кількості грубих і соковитих кормів через травний тракт протягом доби проходить більше хімусу, що безперечно пов'язано з напруженою діяльністю всього травного апарату і перш за все його евакуаторних функцій [10].

Евакуація кормових мас із шлунку свині незалежно від типу раціону розпочинається майже відразу після годівлі. Найбільша інтенсивність евакуації буває в перші години після кожної годівлі. Проходження кормових мас через тонкий відділ кишечника відбувається (1 год.30 хв. – 3 год.), товстий – 18–24 год. Сумарна секреція головних травних залоз різна і залежить від виду корму, який згодовують. Найбільша кількість соків виділяється за ведення в раціон зеленої маси або буряку з додаванням сінного борошна. При порівнянні хімічного складу кормів і дуоденального хімусу вчена прийшла до висновку, що в процесі травлення відбувається різке зниження концентрації всіх поживних речовин завдяки багаторазовому розведенню їх травними соками: зернового корму – в 3,9, з картоплею – 4,1, зерново-бурякового – 4,8, зерново-трав'яного – 5,9 рази.

Дослідниця зазначає, що найвищий вміст розчинних вуглеводів спостерігається в дуоденальному хімусі свиней за згодовування їм буряку і зеленої маси: він становить 79,9–68,8% (відносно всіх вуглеводів корму), тоді як у зерновому і зерново-картопляному раціонах цей показник не перевищує 40,6–59,0% [4].

Аналізуючи результати дослідів, О. М. Бакєєва прийшла до висновку, що за згодовування зерново-бурякової і зерново-трав'яної кормосумішей, процеси гідролітичного розщеплення крохмалю в шлунку свині відбуваються найінтенсивніше.

За зернового і зерново-картопляного типу годівлі, навпаки, більша частина крохмалю перетравлюється в кишечнику.

Зазначено, що білки зеленої маси перетравлюються в шлунку свиней важче, ніж ті, що знаходяться в зернових кормах. У результаті чого збільшення вмісту трави в раціоні тварини завжди викликає зниження кількості білка, який підлягає шлунковому травленню; при цьому функціональне навантаження кишечнику відповідно збільшується [2].

Процеси всмоктування в шлунково-кишковому тракті свиней знаходяться також у взаємодії від типу кормового раціону. Згодовування зелених і соковитих кормів, які викликають велику кількість соку, що виділяється травними залозами, обумовлює надходження в травний тракт тварини великої кількості води, яка підлягає енергетичному всмоктуванню. Так, за введення в раціон свиней трави конюшини в кількості 25–27% (за поживністю) загальна маса води, яка всмоктується у всьому кишечнику, збільшується (порівняно з концентрованим) в 2 рази [5].

Вчена наголошує, що більше половини всієї води (від 61 до 69%), яка підлягає всмоктуванню в травному апараті тварини, являє собою воду травних соків. Рівень водного обміну за згодовування свиням великої кількості соковитих кормів різко збільшується.

Вуглеводи всмоктуються в основному в кишечнику і в невеликій кількості у шлунку. За згодовування ж буряку ці процеси відбуваються інтенсивно і в шлунку тварин.

Проводячи дані дослідів О. М. Бакєєва встановила, що відбувається надходження великої кількості ендогенного азоту в травний канал і всмоктування його назад через стінку кишечника. Найінтенсивніше цей процес відбувається за згодовування зерново-бурякового раціону [8].

Отже, згодовування в складі раціонів великої кількості зелених, соковитих і грубих кормів різко підвищує напругу всіх функцій травного апарату – секреторних, обмінних, евакуаторних, травних, які знаходяться в тісному зв'язку з усією життєдіяльністю організму.

Виділення і всмоктування тваринами великої кількості травних соків за малокоцентратного типу годівлі свідчить про залучення в обмін великої кількості води, білків і мінеральних речовин і цим самим впливає на перебіг проміжного і загального обміну речовин в організмі.

Наступні дослідів О. М. Бакєєвої були пов'язані із згодовуванням кукурудзи свиням. Вона зазначає, що загальна кількість шлункового соку, який виділяється на кукурудзяну дерть у 1,5 рази менша ніж на ячмінь. У той же час протеолітична активність його на 20% вища.

Аналіз проб вмісту шлунку, взятого за допомогою полізонду, через три години після годівлі показав, що в раціоні, який складається з кукурудзяної дерті, вміст вільної соляної кислоти в шлунковому хімусі вищій ніж при ячмінній дерті.

На ячмінну дерть піддослідні свині виділяли з шлунковим соком більшу кількість соляної кислоти ніж на кукурудзяну. Але внаслідок високої кислотопоглинаючої здатності ячмінної дерті значна її частина зв'язується в шлунку тварин. Тому вміст вільної соляної кислоти в шлунковому хімусі за згодовування ячмінної дерті завжди був нижчий ніж за годівлі кукурудзою.

Дослідниця виявила, що сумарна кількість травних соків – слини, соку шлункового та підшлункової залози і жовчі – за згодовування ячмінної дерті вища ніж при годівлі кукурудзою.

Посилення секреторної і обмінної діяльності травного апарату тварин сприяє підвищенню

використання ними азоту раціону. Тому фізіологічно доцільно є згодовування кукурудзяного зерна разом з іншими кормами (трава, коренебульбоплоди і баштанні культури), які посилюють соковиділення.

Оскільки зерно кукурудзи зазвичай згодовують свиням разом з грубими і соковитими кормами: в літній період – з зеленою масою, зимовий – з картоплею і буряком, то О. М. Бакєєвою було проведено дослідження травлення у тварин за згодовування кукурудзи з грубими і соковитими кормами. Нею встановлено, що заміна в чисто кукурудзяному раціоні 30% (за поживністю) вареною картоплею і 5% сінним борошном із люцерни підвищує його ферментну активність. Сумарна кількість травних соків зросла в 1,5–2 рази. Але показники травного гідролізу в шлунку тварин не змінилися. Таким чином, раціон з картоплею і сінним борошном є більш важкоперетравним ніж кукурудзяна дерть.

Комбінування в кормовому раціоні кукурудзяної дерті з травою люцерни значно підвищує секрецію травних залоз, дещо знижуючи показники травного гідролізу білкових речовин, що пояснюється специфічними особливостями білка зеленої маси. Разом з тим спостерігається підвищене використання азоту організмом тварин [4].

Дослідження О. М. Бакєєвою особливостей процесів травлення у свиней за згодовування їм кукурудзяного силосу показало, що силосована маса, яка приготована із недозрілих початків кукурудзи являє собою соковитий корм, який містить в собі значну кількість легкоперетравних поживних речовин.

Згодовування різної кількості силосу створює специфічний режим в шлунку тварини, який характеризується перш за все підвищеною кислотністю.

Досліди показали, що введення в раціон тварини 18% силосної маси підвищує вміст вільної соляної кислоти в шлунковому хімусі від 26 до 51 титриметричної одиниці, а загальну кислотність – від 80 до 137. Разом з тим збільшується і пептична активність вмісту шлунку від 3,9 до 5,5 мл (по Метту). Подальше збільшення кількості силосу в раціоні до 27% супроводжується збільшенням вказаних показників кислотності і перетравною здатністю вмісту шлунку. Результатом цього є прискорення процесів травного гідролізу основних поживних речовин в шлунку свиней.

За наявності в раціоні 25% (за поживністю) силосу із кукурудзяних початків в стадії молочно-воскової стиглості спостерігається значне прискорення секреції головних травних залоз.

Однією з актуальних проблем є забезпечення зростаючого народонаселення планети безпечним продовольством. Обговорюються і розробляються різні підходи виходу з кризи продовольчої проблеми світу, однієї із них є застосування біологічно активних речовин у годівлі тварин, зокрема, антибіотиків [6].

Дослідження, проведені О. М. Бакєєвою, показали, що застосування антибіотиків, як стимуляторів росту протягом всього періоду вирощування молодняку свиней, недоцільне і повинне здійснюватися до періоду найбільш інтенсивного росту (4–5 міс.). Тривале використання антибіотиків та підвищене дозування є недоцільним, оскільки ефективність їх дії знижується, і навіть з'являються негативні результати. Вивчення особливостей травлення у свиней у різні періоди статевого циклу дало можливість встановити те, що під час охоти у свиней спостерігається різке зниження секреції травних залоз, скорочення процесів ферментативного гідролізу поживних речовин у шлунку і затримка евакуації кормових мас у кишечник. Ззовні це проявляється у повній відмові від корму, або поганому його поїданні в дні охоти. Однак, у поросних свиней, що утримуються на раціонах з великою кількістю грубих і соковитих кормів, спостерігається підвищений рівень секреції травних залоз [7].

Таким чином, згодовування тваринам силосу з кукурудзяних початків дало кращий зоотехнічний ефект, середньодобові прирости збільшилися на 11,5%, а затрати корму на одиницю приросту на 14,3%.

Оскільки на фермах з розведення свиней поширене запарювання як концентрованих, так і грубих і соковитих кормів, то О. М. Бакєєвою були проведені такі дослідження.

Вона встановила, що на запарену кормову суміш свині виділяли менше травних соків (слини, соків шлункового і підшлункової залози та жовчі), ніж на не запарену. Прискорений гідроліз крохмалю запареного корму обумовлює підвищену інтенсивність процесів всмоктування в шлунку тварин.

Запарювання кормової суміші супроводжується клейстеризацією крохмалю, значно прискорює його гідроліз в шлунку тварин.

Отже, запарювання вуглеводних кормів (в першу чергу це картопля) справляє позитивний вплив на їх перетравлювання, прискорюючи процеси гідролізу крохмалю в шлунку свині.

Запарювання ж кормів, багатих білковими речовинами (м'ясо-кісткове борошно, макуха та ін.), недоцільне, оскільки воно викликає уповільнене гідролітичне розщеплення білків у шлунку і 12-палій кишці тварин.

Важливе місце в годівлі тварин займає проблема білкового харчування. Їх роль в організмі тварини багатостороння: вона не лише визначає структуру протоплазми, але бере участь в каталітичних функціях білкової молекули, її здатності каталізувати і регулювати перебіг і послідовність тієї кількості біохімічних реакцій, сукупність яких складає обмін речовин.

Забезпечення тварин повноцінним за білком раціоном при створенні оптимальних умов для його засвоєння є важливою умовою подальшого збільшення продуктивності тваринництва. Тому, О. М. Бакєєвою було досліджено питання шлункової секреції на різні білкові корми. Вона визначила, що серед різноманітних білкових кормів – гороху, макухи соняшникової, м'ясо-кісткового борошна – найсильнішим збудником є м'ясо-кісткове борошно.

Згодовування кормової суміші із 86% (за поживністю) ячмінної дерті і 14% м'ясо-кісткового борошна

збільшує шлункову секрецію (порівняно з чисто ячмінним раціоном) більше ніж в 2,5 рази. Якщо замінити м'ясо-кісткове борошно еквівалентним за азотом кількістю соняшникової макухи, секреторний ефект значно нижчий. При цьому загальна кількість виділеного твариною шлункового соку на 24% більша, ніж на ячмінний раціон.

При згодовуванні горохової дерті в кількості 20% від поживності всього раціону викликає збільшення шлункового соку, який виділяє тварина на 15,5%.

За збільшення гороху в раціоні з 20 до 40% (за поживністю) спостерігається зниження інтенсивності секреції шлункових залоз свиней. Кількість виділеного шлункового соку зменшилася майже на 10% (порівняно з виділенням соку на кормосуміш з 20% горохової дерті).

Вчена звертає увагу на те, що найсильніший сокогінний білковий корм – м'ясо-кісткове борошно має високу кислотопоглинаючу здатність. Загальна кількість соляної кислоти, яка виділяється разом з шлунковим соком на раціон з м'ясо-кісткового борошна за 10-годинний дослідний період, становила 3,06 г, тоді як за згодовування ячмінно-горохової суміші – 1,31 г.

Найвища здатність до перетравлення спостерігалася у шлункового соку, який виділявся на раціон з соняшниковою макухою і горохом (20%) – 10,0–10,3 мм.

Найменшу кількість ферментних одиниць містить шлунковий сік свиней, виділений на ячмінний і ячмінно-молочний раціон (15595–18215), а найбільше – сік, отриманий за згодовування кормосуміші з м'ясо-кістковим борошном (45082 одиниці)

Отже, до числа найменш сокогінних кормів відноситься ячмінна дерть в чистому вигляді. Раціони з соняшниковою макухою і м'ясо-кістковим борошном вимагають для свого перетравлення значно більших зусиль секреторних функцій організму.

Роль підшлункової залози в загальній життєдіяльності організму тварини багатогранна і вивчення її за впливу дії факторів зовнішнього середовища є дуже важливим.

Досліджуючи це питання, О. М. Бакєєва визначила, що найбільшу кількість соку, який виділяється підшлунковою залозою спостерігали за згодовування 97,4% (за поживністю) кукурудзяної дерті і 2,6% соняшникової макухи, дещо нижчу – на суміш кукурудзи з 2,2% м'ясо-кісткового борошна і найменше – на кукурудзяно-горохову суміш з 20% гороху.

Висока кислотопоглинаюча здатність м'ясо-кісткового борошна значною мірою обумовлює нейтралізацію шлункового хімусу, понижуючи його збуджуючу дію на зовнішньосекреторні функції панкреатичної залози.

Соняшникова макуха, яка зв'язує велику кількість вільної соляної кислоти, містить в собі деяку кількість жиру, який є самостійним збудником секреції підшлункової залози. Внаслідок цього панкреатичне соковиділення на соняшкову макуху виявилось найсильнішим.

При збільшенні вмісту м'ясо-кісткового борошна в раціоні свиней від 2,2 до 20% спостерігається спочатку різке збільшення інтенсивності панкреатичної секреції, а потім зниження її рівня. Учена пояснює це високою вологопоглинаючою здатністю м'ясо-кісткового борошна, яке при високому вмісту його в раціоні зв'язує велику кількість соляної кислоти шлункового соку, який збуджує панкреатичну секрецію.

Загальна кількість ферментних одиниць соку була найбільшою за вмісту в раціоні 5% м'ясо-кісткового борошна, коли секреція підшлункової залози досягла найвищого рівня (906 мл).

Порівнявши вміст протеїну в згодовуваному раціоні з загальною кількістю ферментних одиниць (трипсину) підшлункового соку О. М. Бакєєва прийшла до висновку, що оптимальним для згодовування можна вважати: кількість м'ясо-кісткового борошна – 5–10% (за поживністю).

Вивчивши вплив на панкреатичну секрецію згодовування сумішей з різним вмістом гороху дослідниця зазначила, що за підвищення вмісту гороху в кормосуміші з 18 до 38% (за поживністю) секреція підшлункової залози зменшилася на 25%. При згодовуванні 38% гороху в раціоні загальна кількість ферментних одиниць зменшилася на 39% [11].

Таким чином, великі даванки гороху в раціоні молодняка свиней (3840% за поживністю) не доцільні.

Спостереження зроблені О. М. Бакєєвой дали підстави вважати, що найбільший розвиток амілолітичних процесів у шлунку свиней відбувається за згодовування їм кукурудзяної дерті, найменший – при комбінуванні кукурудзи з соняшниковою макухою і м'ясо-кістковим борошном.

Перетравлювання крохмалю в шлунку свині здійснюється головним чином за рахунок амілази слини, яка діє в лужному і слабкокисломому середовищі, яка створюється в результаті нейтралізації соляної кислоти шлункового соку кормовими масами [1].

Встановлено, що найлегше гідролізуються в шлунку свиней білкові речовини кукурудзяної дерті (48,5%); важче перетравлюються білки кормових сумішей з горохом і соняшниковою макухою (36%).

Визначення оптимального поєднання різних білкових компонентів в раціоні є дуже важливим фактором у годівлі сільськогосподарських тварин. Досліджуючи дані питання О. М. Бакєєва зазначила, що перетравна здатність шлункового соку і загальний вміст в ньому ферментних одиниць були найбільшими за згодовування (соняшникової макухи і м'ясо-кісткового борошна) і найменшими – з кукурудзи і ячменю [9].

Отже, за згодовування свиням кормової суміші, яка містить білковий комплекс кормів (м'ясо-кісткове борошно і соняшкову макуху), які важко піддаються пептичного перетравлюванню, велике функціональне навантаження падає на кишечник.

У період інтенсивного росту свиней недоцільно згодовування великої кількості таких кормів, як м'ясо-

кісткове борошно і соняшникова макуха, які мають високу вологопоглинаючу здатність і викликають посилений проміжний обмін азоту.

Введення в раціон молодняку свиней до 4-х місячного віку м'ясо-кісткового борошна і макухи соняшникової потрібно обмежити до 5–10% (за поживністю), поєднуючи їх з іншими білковими компонентами у вигляді гороху.

ВИСНОВКИ

О. М. Бакєєвою було комплексно досліджено питання секреції головних травних залоз, перетравлення і всмоктування основних поживних речовин різних кормів в шлунку і кишечнику свиней, а також процесів обміну в організмі, дано фізіологічну характеристику найбільш розповсюджених кормів і раціонів, які застосовують в свинарстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакєєва Е. Н. Влияние дрожжеванных кормов на слюноотделение из околоушных желез свиньи / Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – 1940. – Т. XV. – 175 с.
2. Бакєєва Е. Н. Пищеварение и обмен веществ у молодняка свиней при качественно различном протеиновом питании / Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – 1962. – Т. XXIII. – С. 18–35.
3. Бакєєва Е. Н. Роль функционального состояния желудочных желез в их секреторной деятельности у свиней / Е. Н. Бакєєва, Б. П. Утехин // Физиологический журнал СССР им. И.М. Сеченова. – 1958. – Т. 44. – С. 1077–1081.
4. Бакєєва Е. Н. Деятельность пищеварительного аппарата свиней при скармливании кукурузы в сочетании с различными сочными и белковыми кормами / Е. Н. Бакєєва, Б. П. Утехин // Всесоюзное совещание по физиологии и биохимии сельскохозяйственных животных : 29 января – 3 февраля 1959 г. : тез. докл. – М.-Л., 1959. – С. 57–58.
5. Бакєєва Е. Н. Процессы пищеварения у свиноматок при кормлении их грубыми и сочными кормами / Е. Н. Бакєєва, Б. П. Утехин // Труды НИИС. – 1953. – Т. XIX. – 138 с.
6. Бакєєва Е. Н. Физиологические основы кормления свиней / Е. Н. Бакєєва. – К. : Государственное издательство сельскохозяйственной литературы Украинской ССР, 1963. – 113 с.
7. Квасницкий А. В. О желудочной секреции и пищеварении в поросят у подсосный период / А. В. Квасницкий, Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – X., 1940. – Вып. XV. – С. 3–4.
8. Квасницкий А. В. Переваримость кормов и обмен азота у поросят в подсосный период / А. В. Квасницкий, Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – Полтава, 1940. – №15. – С. 3–42.
9. Поливода Д. І. Всмоктування амінокислот в шлунку свиней / Д. І. Поливода, О. М. Бакєєва, Н. М. Гриценко // Физиология і біохімія тварин : республ. міжвід. темат. наук. зб. – К., 1966. – Вип. 4. – С. 86–90.
10. Утехин Б. П. Переваривание и всасывание питательных веществ в различных участках пищеварительного аппарата свиней / Б. П. Утехин, Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – 1953. – Т. XVII-XVIII. – 160 с.
11. Утехин Б. П. Роль пищеварительного аппарата в обменных функциях организма у свиней / Б. П. Утехин, Е. Н. Бакєєва // Труды НИИС. – 1960. – Т. XXI. – 254 с.

ЛЕЧЕНИЕ РАСПРОСТРАНЕННОГО ПЕРИТОНИТА МЕТОДОМ ПРОГРАММИРОВАННЫХ РЕЛАПАРОТОМИЙ С ИНТРАОПЕРАЦИОННЫМ ПРОГНОЗИРОВАНИЕМ

Гаврильев Семен Николаевич¹, Игнатьев Виктор Георгиевич², Михайлова Валентина Михайловна³,
Матвеев Афанасий Семенович⁴, Потапов Александр Филиппович⁵, Дягилева Татьяна Семеновна⁶,
Семенов Дмитрий Николаевич⁷, Алиев Амир Вугарович⁸
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, к.м.н., старший преподаватель
кафедры общей хирургии, Якутск (Россия)¹
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, д.м.н., профессор, заведующий
кафедрой общей хирургии, Якутск (Россия)²,
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, к.м.н., доцент кафедры общей
хирургии, Якутск (Россия)³,
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, к.м.н., старший преподаватель
кафедры общей хирургии, Якутск (Россия)⁴,
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, д.м.н., профессор, заведующий
кафедрой анестезиологии, реаниматологии и интенсивной терапии с курсом скорой медицинской помощи,
Якутск (Россия)⁵,
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, к.м.н., доцент кафедры общей
хирургии, Якутск (Россия)⁶,
Медицинский институт Северо-Восточного федерального университета, к.м.н., доцент кафедры общей
хирургии, Якутск (Россия)⁷,
Губинская Центральная Больница, к.м.н., заведующий отделением легочных заболеваний,
Губа (Азербайджан)⁸

РЕЗЮМЕ

Проведен статистический анализ интраоперационных признаков у 254 больных с распространенным перитонитом, за последние 10 лет, которым проводились программированные релапаротомии в отделениях хирургии РБ№2-ЦЭМП РС(Я). Создана шкала интраоперационного прогнозирования релапаротомий с алгоритмом показаний к программированным релапаротомиям.

Ключевые слова: релапаротомия, перитонит.

ABSTRACT

A statistical analysis of intraoperative characteristics in 254 patients with generalized peritonitis, in the last 10 years, who underwent programmed relaparotomy in the departments of surgery DHN#2 in Sakha (Yakutia). Established range of intraoperative prediction relaparotomies with the algorithm programmed indications for relaparotomy.

Key words: relaparotomy, peritonitis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Лечение распространенного перитонита (РП) одна из наиболее сложных проблем в хирургии. Демонстрацией актуальности является широкий разброс летальности, который в разных клиниках колеблется от 16,7 до 71,6% [1; 2; 7].

Во многом течение и исход РП определяется санацией брюшной полости не только во время операции, но и в послеоперационном периоде. В последние годы, в целях улучшения результатов лечения и снижения уровня летальности, большое внимание уделяется методу программированных релапаротомий (ПРЛ) [1,6,7], который должен использоваться в строгом соответствии с тяжестью наносимой травмы и ожидаемой пользой [3; 5; 7].

До настоящего времени показания для продолжения либо завершения ПРЛ разноречивы и в большинстве случаев опираются на опыт, знание и интуицию оперирующего хирурга. Этот субъективный момент свидетельствует о проблемах связанных с отсутствием четко определенных критериев окончания цикла санаций [4; 5; 7]. Преждевременное окончание этапного хирургического лечения, либо выполнение необоснованных, «лишних» релапаротомий (РЛ) влечет за собой прогрессирование перитонита и абдоминального сепсиса (АС). При этом выполняются вынужденные релапаротомии «по требованию», которые приводят к увеличению летальности в 2–3 раза [7; 8].

В последние годы перспективным направлением признана разработка критериев продолжения, либо завершения цикла ПРЛ при РП на основе математического моделирования [1; 4–7]. Вопросы не только объективизации показаний ПРЛ, но и выбора адекватной и эффективной антибактериальной терапии (АБТ) неоднозначны [2].

У больных с многократными РЛ в 70–100% случаев развиваются инфекционно-воспалительные осложнения (ИВО) лапаротомной раны, в 35–70% инфицирование нозокомиальной флорой, в 3–11% эвентрацией внутренних органов [1; 3–8].

Таким образом, высокие показатели послеоперационных осложнений и летальности диктуют

необходимость поиска новых путей объективизации показаний к ПРЛ, а также выработки рекомендаций по предупреждению ИВО лапаротомной раны.

Целью нашего исследования явилось улучшение результатов лечения больных с РП.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Настоящая работа основана на результатах лечения 254 больных с РП, которым проведены ПРЛ. В зависимости от применявшейся в различные годы хирургической тактики, больные распределены на 2 периода исследования. В первом периоде пролечено 116 человек с ПРЛ. Клинический материал этого периода явился основой для определения основных направлений, позволяющих улучшить тактику и исход лечения. Во втором периоде проведен проспективный анализ 138 больных, которым применена усовершенствованная хирургическая тактика с использованием разработанной шкалы интраоперационного прогнозирования релапаротомий (ИПР) и алгоритма показаний к ПРЛ.

Возраст больных в обоих периодах исследования, составил от 16 до 86 лет (средний возраст $45 \pm 15,7$ лет), мужчин было 174(68,5%), женщин 80(31,5%). Все больные поступили в экстренном порядке в различные сроки от начала заболевания или травмы. 163(64,2%) больных поступили позже 24 часов с начала заболевания. Основными причинами РП являлись: заболевания поджелудочной железы 61 (24,0%), открытые и закрытые травмы брюшной полости – 48 (18,9%), различные формы кишечной непроходимости – 30 (11,8%), деструктивный аппендицит – 25 (9,8%), перфоративные язвы желудка и двенадцатиперстной кишки – 25 (9,8%), воспалительные заболевания желчевыводящих путей – 23 (9,1%), тромбоз мезентеральных сосудов – 15 (5,9%), ущемленная грыжа – 11 (4,3%), гинекологические – 11 (4,3%) и онкологические заболевания брюшной полости – 5 (2,0%).

С целью оценки тяжести состояния больных и вероятного прогноза развития заболевания, непосредственно перед первой ПРЛ использовали шкалу APACHE II используемую в нашей клинике. Больные без признаков сепсиса (до 19 баллов) составили 26 (10,2%), с АС (20 – 29 баллов) – 144 (56,7%) больных, с тяжелым АС и шоком (30 баллов и выше) – 84 (33,1%). Сопутствующие заболевания выявлены у 142 (55,9%) больных.

Всем больным проводились стандартные физикальные, лабораторные и инструментальные методы исследования. При проведении микробиологических исследований (МКБИ) использованы унифицированные методы. Исследованию подвергали экссудат брюшной полости и содержимое операционной раны. Основной забор материала производили во время операции и в послеоперационном периоде через каждые 3, 6 дня. Для объективной оценки эффективности хирургических методов лечения необходимо отметить, что общие принципы диагностики, предоперационной подготовки, а также интенсивной терапии послеоперационного периода были едиными для всех 254 больных.

Статистическую обработку результатов проводили при помощи программ «Microsoft Excel XP» и «StatSoft – Statistica 6.0» в среде Windows XP.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Хирургическая тактика РП в первом периоде исследования предусматривала: ликвидацию или ограничение источника перитонита, ревизию и санацию брюшной полости, выполнялась назоинтестинальная интубация, пассивное или активное дренирование брюшной полости и/или забрюшинной клетчатки после операции. Вопрос продолжения либо отказа от этапного лечения решался на основе опыта и знаний оперирующего хирурга. 77 (66,4%) больным из 116 после основной операции были проведены многократные ПРЛ, остальным 39 (33,6%) ПРЛ выполнена однократно.

Из 77 больных с многократными ПРЛ у 39 (50,6%) были проведены релапаротомии «по требованию» из-за возникающих ПО на фоне РП или после завершения цикла санаций. Общее количество проведенных программных санаций брюшной полости у 77 больных составило 258 (в среднем 3,3). Каждому пациенту выполнялось от 1 до 7 ПРЛ. В первом периоде исследования ПО возникли у 75 (64,6%) больных. Выявлено до 269 различных осложнений, которые нередко носили сочетанный характер (в среднем 3,5). Среди ПО преобладали связанные с перитонитом и лапаротомной раной: прогрессирование перитонита 25 (9,3 \pm 1,8%), абсцессы брюшной полости 29 (10,8 \pm 1,9%), несостоятельность швов анастомозов 25(9,3 \pm 1,8%), нагноение раны 37(13,8 \pm 2,1%), эвентрация 30(11,2 \pm 1,9%). Летальность в первом периоде наблюдений у 77 больных с многократными ПРЛ составила 51,9%(40 пациентов), а общая 34,5%.

Из 220 штаммов результатов МКБИ грамотрицательные составили 80 (36,3%), неферментирующие грамотрицательные 82 (37,3%), грамположительные 46 (20,9%), грибки 12 (5,5%). Изучение видового состава показало, что преобладала грамотрицательная флора, составившая 73,6%. В 36 (31,0%) исследованиях выделена монокультура, в 80 (69,0%) – микробные ассоциации (МКА). Двухкомпонентные МКА выделены в 41 (51,3%), трехкомпонентные – в 36 (45,0%) и четырехкомпонентные – в 3 (3,7%) пробах.

До получения результатов МКБИ проводилась эмпирическая АБТ. Выбор антибиотика (комбинации антибиотиков) зависел от предполагаемого возбудителя, предшествовавшей АБТ и тяжести абдоминальной инфекции. Эмпирическая АБТ в виде монотерапии проводилась у 15(11,4%) больных, комбинированная терапия у 117(88,6%) больных. При этом адекватными признаны 79(59,8%) наблюдений, а в остальных 53(40,2%) клинических наблюдениях АБТ расценена как неадекватная. В подавляющем большинстве случаев

неадекватной терапии (86,8%) наблюдалась полирезистентность микрофлоры.

Таким образом, в первом периоде исследования выявлено, что субъективный подход в решении вопроса продолжения либо отказа от ПРЛ приводит к высоким показателям послеоперационных осложнений (64,6%) и летальности (34,5%) у больных с РП.

Полученные результаты первого периода наблюдений и сделанные выводы послужили основанием для разработки усовершенствованной лечебной тактики. Главным в лечении больных с РП является принцип объективной динамической оценки интраоперационных данных при этапном хирургическом лечении. Исходя из этого изучено влияние интраоперационных признаков (ИОП) на продолжение релапаротомии «по программе» или завершения его. Использовали признаки, описывающие статистически значимую сопряженность двух параметров (интраоперационный признак – вариант релапаротомии).

Методом экспертных оценок, для оценки бинарной переменной, были выделены 6 признаков – это: характер экссудата брюшной полости, диаметр тонкого кишечника, фибринные наложения, перистальтика кишечника, инфильтрация брюшной полости, площадь поражения брюшной полости. Исследуемая бинарная переменная имеет два значения: завершение РЛ, либо продолжение РЛ «по программе». Согласно этому больные первого периода наблюдений (116) распределены на две группы: первая группа – больные с однократными ПРЛ; вторая группа – больные с многократными ПРЛ. Дальнейшему анализу были подвергнуты ИОП с высокой корреляцией к количеству РЛ (корреляционная связь была достоверна ($p < 0,05$) и не менее 0,7 (табл. 1).

Таблица 1

Прогностическая оценка значимости интраоперационных признаков

Интраоперационные признаки	Коэффициент корреляции	Доверительный интервал
	r	p
Характер экссудата	0,79	0,05
Диаметр тонкого кишечника	0,83	0,05
Перистальтика кишечника	0,83	0,05
Инфильтрация кишечника и его брыжейки	0,79	0,05
Площадь поражения брюшной полости	0,82	0,05
Фибриновые наложения	0,83	0,05

Однако на принятие решения о продолжении либо завершении ПРЛ влияет *совокупность* всех ИОП. Для решения поставленной задачи использован статистический метод множественной регрессии, описывающих анализ связи между несколькими независимыми переменными (предикторами) и зависимой переменной (откликом). Массив значений для регрессионного анализа и получения уравнения множественной линейной регрессии ранжированы по тяжести ИОП, которые приведены в таблице 2.

Таблица 2

Ранги по тяжести интраоперационных признаков

Интраоперационный признак	Тяжесть признака	Ранг
Характер экссудата (x1)	серозное или/и фибрин.	1
	гнойное и/или геморр.	2
	гн.-фибрин. и/или каловое	3
Диаметр кишечника (x2)	до 3см	1
	от 3–5см	2
	больше 5см	3
Фибриновые наложения (x3)	единичные либо нет	1
	до двух областей	2
	больше двух областей	3
Моторная функция кишечника (x4)	есть	1
	вялая	2
	единичная либо нет	3
Инфильтрация брюшной полости (x5)	нет;	1
	умеренная	2
	выраженная	3
Площадь поражения бр. полости (x6)	до 20%,	1
	от 20–60%,	2
	от 60–100%	3

Уравнение для расчета баллов прогноза выхода на ПРЛ будет иметь следующий вид:

$$Y = (0,09 \cdot x_1 + 0,16 \cdot x_2 + 0,15 \cdot x_3 + 0,17 \cdot x_4 + 0,12 \cdot x_5 + 0,07 \cdot x_6) \cdot 10$$

Таким образом, создана индивидуальная прогностическая шкала интраоперационного прогнозирования релапаротомий (ИГП). Шкала ИГП позволяет рассчитать баллы выхода на

ПРЛ либо его завершение. Для удобства подсчёта уравнение введено в среду MS Excel 2003. Программа автоматически высчитывает балл, по которому хирург и ориентируется при определении показаний к ПРЛ.

Выделены 3 интервала шкалы ИПР:

1. ИПР до 10 баллов – всем больным выполнены однократные ПРЛ;
2. ИПР 10,1–18 баллов – применялись как одно- так и многократные ПРЛ;
3. ИПР более 18,1 баллов – выполнены только многократные ПРЛ.

При анализе 39 больных первой группы (**ИПР до 10 баллов**), которым выполнены однократные ПРЛ, установлено, что ПО развились только у 3(7,7%) больных, такие как пиелостит в 2-х случаях и пневмония, летальных исходов не было. Низкий процент ПО и отсутствие летальных исходов указывают о правильном выборе показаний к ПРЛ.

Больным второй группы (**ИПР 10,1–18 баллов**) были проведены как однократные 12(41,4%) больных, так и многократные 17(58,6%) больных ПРЛ. Всего в группе 29(25,0%) больных. ПО наблюдались у 24(82,7%) больных, умерло 9(31,0%). Рассматривая результаты лечения установлено, что у 12(41,4%) больных выбор показаний к завершению ПРЛ был неадекватным. Поскольку в дальнейшем у 10(34,5%) из них проведены РЛ «по требованию». У 2(6,9%) больных, которым были выставлены показания к ПРЛ, выполненная РЛ оказалась «лишней». В то же время выявлена группа из 8(27,6%) больных с однократными ПРЛ, у которых в позднем послеоперационном периоде были проведены малоинвазивные методы в лечении последствий РП – выполнены пункционные дренирования абсцессов, без многократного вмешательства.

Всем больным с баллами **ИПР более 18** были проведены многократные ПРЛ. Всего 48(41,4%) больных. Данная категория была самой тяжелой по состоянию, с клиникой тяжелого АС. ПО наблюдались у всех больных (100%), умерли 31(64,5%). Анализируя данную категорию, отметим, что 29(60,4%) больным были выполнены РЛ «по требованию» в разные промежутки между санациями, в большинстве случаев 19(39,6%) свыше 48 часов. В некоторых случаях задержка была вследствие тяжелого состояния больного, в других наблюдениях задержка связана с недооценкой тяжести РП и запоздалой диагностикой ПО.

Для предупреждения ПО со стороны лапаротомной раны (в первом периоде – нагноение раны 37 (13,8±2,1%), эвентрация 30 (11,2±1,9%), у больных с ПРЛ применили способ временного закрытия лапаротомной раны, наложением брюшно-апоневротических швов [3], не только между ПРЛ, но и при высоком риске развития перитонита.

Во **втором периоде** (2007 – 2010 гг.) исследования у 138 больных применена хирургическая тактика с использованием разработанной шкалы ИПР, усовершенствованных схем АБТ и алгоритма показаний при выборе или отказе от этапного лечения:

– ИПР меньше или равен 10,0 баллам – ПРЛ не показана. Лапаротомная рана закрывается окончательно с ушиванием кожи.

– ИПР от 10,1 до 18,0 баллов является относительным показанием к ПРЛ. Лапаротомная рана закрывается временно с наложением брюшино-апоневротических швов. В послеоперационном периоде интенсивная терапия с динамическим наблюдением не более 48 часов. При положительной динамике общего состояния пациента проводится окончательное закрытие лапаротомной раны (наложение вторичных швов). Отсутствие динамики или отрицательная динамика состояния больного является абсолютным показанием к ПРЛ.

– ИПР равен или более 18,1 балла и является абсолютным показанием к ПРЛ. Обязательно временное закрытие лапаротомной раны.

– В дальнейшем во время ПРЛ проводится оценка состояния брюшной полости в динамике с подсчётом балла шкалы ИПР и выставляются показания для завершения или продления ПРЛ.

Во втором периоде послеоперационный период осложнился у 64 (46,4%) больных, при этом отмечено до 107 случаев. У 54 (39,1%) больных второго периода первая РЛ по поводу РП была проведена единожды без этапных санаций, ввиду интраоперационной оценки брюшной полости по шкале ИПР менее 10 баллов. В послеоперационном периоде у 3(5,5%) больных развились ПО: у 2 пневмония и у 1 кровотечение с острых язв желудка, купированное медикаментозными препаратами. Летальных исходов в этой группе не было.

52 (37,7%) больных со значением ИПР от 10,1 до 18,0 баллов проведены ПРЛ однократно у 18 (34,6%) и многократные – у 34 (65,4%) больных. У данной категории больных стихание или прогрессирование инфекционно-воспалительного процесса брюшной полости оценивалось по шкале ИПР только в сравнении с предыдущим значением. Послеоперационный период осложнился у 29 (55,8%) больных. Наиболее часто встречающимися ПО у больных этой группы были спаечная кишечная непроходимость, различные формы пневмоний и прочие осложнения, такие как инфекция мочевыводящих путей. У 6 больных, послеоперационный период которых осложнился образованием абсцессов брюшной полости, в лечении применялись миниинвазивные методы. РЛ «по требованию» проведены у 7 (13,5%) больных – из них у 4 больных с эвентрациями вследствие расхождения или прорезывания брюшино-апоневротических швов и у 3 из-за ранней спаечной непроходимости. Летальность – 10 (68,7%) больных.

32 (23,2%) больных с баллами ИПР более 18,1 являются наиболее тяжелой по тяжести состояния и трагичной по исходам лечения. Согласно усовершенствованной тактике применялись многократные ПРЛ, из них проведено «по требованию» у 9 (28,1%) больных. У всех 100% осложненный послеоперационный период.

Умерло 22 (68,8%) больных.

Для оценки эффективности разработанного алгоритма усовершенствованной хирургической тактики при РП проведен сравнительный анализ периодов исследования. Так, сравнительная оценка результатов лечения в зависимости от степени ИПР и исходов лечения представлена в таблице 3.

Отмечается достоверное снижение общей летальности. Благодаря разработанному алгоритму прогнозирования РЛ, во втором периоде нам удалось снизить РЛ «по требованию» с 39 (33,6%) до 16 (11,6%) и полностью отказаться от «лишних» ПРЛ.

Таким образом, применение усовершенствованной хирургической тактики, основанной на прогнозировании ПРЛ и дифференцированной АБТ, позволило снизить летальность на 11,3% (34,5% в первом периоде до 23,2% во втором периоде).

Таблица 3

Сравнительная оценка результатов лечения в зависимости от степени ИПР и исходов лечения

степень ИПР	Первый период		Второй период	
	Больные n	Умершие M±m, %	Больные n	Умершие M±m, %
≤ 10 баллов	39	-	54	-
10,1 – 18 баллов	29	9(31,0±8,6)	52	10(19,2±5,5)
≥ 18,1 баллов	48	31(64,6±6,9)	32	22(68,8±8,2)
ВСЕГО	116	40(34,5±4,4)	138	32(23,2±2,6)*

* - различие статистически значимо при сравнении летальности с первым периодом (p < 0,01)

ВЫВОДЫ

1. Анализ результатов лечения больных с РП первого периода исследования выявил, что субъективный подход в решении показаний к ПРЛ приводит к РЛ «по требованию» в 33,6% случаев, наиболее частые осложнения – нагноение раны (13,8%), эвентрация (11,2%). Всё вышеперечисленное привело к высоким показателям ПО (64,6%) и летальности (34,5%).

2. Методом статистической обработки с использованием корреляционного анализа определены 6 значимых ИОП РП влияющих на продолжение этапных санаций: характер экссудата брюшной полости (r=0,79), диаметр тонкого кишечника (r=0,83), фибринные наложения (r=0,83), перистальтика кишечника (r=0,83), инфильтрация кишечника с брыжейкой (r=0,79) и площадь поражения брюшной полости (r=0,82).

3. На основании установленных значимых ИОП РП разработана шкала ИПР и алгоритм показаний к ПРЛ, что позволило снизить количество РЛ «по требованию» с 39(33,6%) до 16(11,6%) и полностью воздержаться от «лишних» ПРЛ во втором периоде.

4. Использование усовершенствованной хирургической тактики на основе разработанной шкалы ИПР и применение схем этиотропной АБТ привело к достоверному снижению числа ПО с 64,6% до 46,4% и уровня летальности с 34,5% до 23,2%.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аскерханов Г. Р. Применение алгоритма в определении показаний к повторным операциям при перитоните / Г. Р. Аскерханов, А. Г. Гусейнов, У. З. Загиров и др. // Ю-Росс. медицинский журнал. – 2000. – № 3–4. – С. 32–36.
2. Брискин Б. С. Антибактериальная терапия у больных с тяжелыми формами распространенного перитонита / Б. С. Брискин, М. Д. Дибиров, Н. Н. Хачатрян // Consilium medicum. – 2008. – № 1. – С. 23–26.
3. Григорьев Е. Г. Релапаротомия в лечении послеоперационного перитонита / Е. Г. Григорьев, С. Л. Колмаков, Е. В. Нечаев и др. // Бюллетень ВСНЦ СО РАМН. – 2005. – № 3 (41). – С. 218–219.
4. Костюченко К. В. Прогнозирование исходов хирургического лечения распространенного перитонита : диссертация докт. мед. наук : 14.00.27 / К. В. Костюченко. – Ярославль, 2009. – 226 с.
5. Луммер К. Б. Обоснование критериев завершения программированных санационных вмешательств при лечении распространенного перитонита : диссертация ... канд. мед. наук : 14.00.27 / К. Б. Луммер. – М., 2010. – 139 с.
6. Мустафин Р. Д. Программированная релапаротомия при распространенном гнойном перитоните / Р. Д. Мустафин, Ю. В. Кучин, В. Е. Кутуров // Хирургия. Жур. им. Н.И. Пирогова. – 2004. – № 10. – С. 27–30.
7. Савельев В. С. Программируемые релапаротомии в лечении распространенного перитонита. Варианты тактических решений В. С. Савельев, М. И. Филимонов, П. В. Подачин и др. // Инфекции в хирургии. – 2009. – №4. – С. 13–19.
8. Шуркалин Б. К. Хирургические аспекты лечения распространенного перитонита / Б. К. Шуркалин, А. П. Фаллер, В. А. Горский // Хирургия. – 2007. – № 2. – С. 24–28.

ЗАЩИТА ЗДОРОВЬЯ РАБОЧЕГО ПЕРСОНАЛА И НАСЕЛЕНИЯ, СОХРАНЕНИЕ БЛАГОПРИЯТНОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ

Намиг Исаев

Грузинский технический университет, докторант (Азербайджан)

e-mail: engineer_namik@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается система управления нефтяной компании, промышленной безопасностью, охраной труда и окружающей среды является необходимым элементом эффективного управления производством.

Нефтяная компания имеет большой ответственности за успешное управление профессиональными рисками, связанными с воздействием на жизнь и здоровье работников, оборудование, имущество и окружающую среду.

Никакие соображения экономического, технического или иного характера не могут быть приняты во внимание, если они противоречат необходимости обеспечения безопасности работающих на производстве, населения и окружающей природной среды.

Ключевые слова: безопасность в работе, промышленная безопасность.

ABSTRACT

In this article discusses the management system of the oil company, industrial safety, occupational safety, and the environment is an essential element of effective management. In the oil of the control system of industrial health, safety and the environment is an essential element of effective management.

The oil company has a great deal of responsibility for the successful management of occupational risks associated with exposure to the life and health of employees, equipment, property and the environment.

No consideration of economic, technical or otherwise, cannot be taken into account if they are contrary to the need to ensure the safety of workers at work, the public and the environment.

Keywords: safety work, industrial safety.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Приоритетными задачами Компании является обеспечение безопасных условий труда работников, защиты здоровья персонала организаций нефтяной компании SOCAR и населения, проживающего в районах деятельности организаций нефтяной компании SOCAR, а также сохранение благоприятной окружающей среды.

Для решения этих задач в Компании необходима создать и успешно функционировать Систему управления промышленной безопасностью, охраной труда и окружающей среды. Она должна быть построена в полном соответствии с действующим международным законодательством, и сертифицирована на соответствие требованиям международных стандартов ISO 14001 и OHSAS 18001.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Повышение эффективности. Повышение эффективности управления местными предприятиями с использованием технологий анализа и оптимизации бизнес-процессов стоит достаточно острой проблемой. В настоящее время в области информационных технологий управления бизнесом представлено множество течений, провозглашающих своей целью совершенствование бизнеса.

Изменение бизнес процессов зависит от проведенного проекта по улучшению бизнес-процессов. Существуют два противоположных подхода к решению данной проблемы.

Первый подход - реинжиниринг бизнес-процессов - Business Process Reengineering (BPR) который представляет собой технологии проведения «сильных» революционных изменений в деятельности организаций. Этот подход был разработан М. Хаммером и Д. Чампи [1], которые считают, что изменение бизнес-процессов является наиболее эффективным методом, позволяющим компании повысить конкурентоспособность. Реинжиниринг бизнес-процесса - это фундаментальное переосмысление и радикальное перепроектирование бизнес-процессов для достижения существенных улучшений в таких ключевых для современного бизнеса показателях результативности, как затраты, качество, уровень обслуживания и оперативность. Имеется четыре ключевых оснований, характеризующих реинжиниринг и позволяющих отличить его от других программ совершенствования бизнеса [2]:

1. Фундаментальность. Она означает, что при реинжиниринге бизнес-процессов затрагиваются и меняются не только бизнес-процессы, но и фундамент или основы бизнеса, т. е. стратегия организации.

2. Радикальность. Она означает, что после реинжиниринга схемы бизнес-процессов «как есть» и «как

надо» сильно различаются и не имеют ничего общего.

3. Существенность. Реинжиниринг не имеет ничего общего с небольшими частичными или природными улучшениями, он призван обеспечить общий мощный рост результативности. Реинжиниринг нужен, когда ощущается потребность осуществить серьезный прорыв. Поэтому можно считать, что границами реинжиниринга являются следующие величины улучшений: в 2, 4, 10 и более раз или 50, 75, 90 % и более, отсчитываемые от начала процесса реинжиниринга.

4. Бизнес-процессы. Объектом изменений при реинжиниринге являются бизнес-процессы. Именно в этом состоит основное отличие реинжиниринга от реструктуризации, в которой объектом изменений является организационная структура. Технологии реинжиниринга базируются на том, что бизнес-процессы первичны, а организационная структура компании вторична и является лишь средством выполнения процессов. Поэтому совершенствование деятельности предприятия нужно начинать с совершенствования именно бизнес-процессов, а не организационной структуры. После реинжиниринга работа компании должна ориентироваться на процессы, в модели управления компанией должен использоваться процессный подход, что должно найти отражение в организационной структуре компании. В данной статье мы рассматриваем социальные и природные направления во время проведения реинжиниринга.

Компания осознает свою ответственность перед обществом по защите здоровья персонала и населения, сохранению благоприятной окружающей среды, рациональному использованию природных ресурсов. Компания рассчитывает на понимание обществом сложности и масштабности, стоящих перед ней задач.

Политика, которую должна провести Компания в области промышленной безопасности, охраны труда и окружающей среды, должна устанавливать следующие цели:

- увеличение коэффициента использования нефтяного газа за счет роста газоперерабатывающих и электрогенерирующих мощностей;
- применение принципа «нулевого сброса» при разработке шельфовых месторождений;
- реализация положений Киотского протокола по сокращению выбросов парниковых газов;
- постоянное улучшение состояния промышленной безопасности, охраны труда, окружающей среды;
- рациональное использование природных ресурсов как вовлекаемых в производство, так и находящихся в регионах деятельности производственных объектов Компании;
- достижение уровня промышленной и экологической безопасности, соответствующего наилучшим показателям ведущих нефтяных компаний мира;
- повышение промышленной и экологической безопасности производственных объектов Компании, снижение негативного воздействия на окружающую среду за счет повышения надежности технологического оборудования, обеспечения его безопасной и безаварийной работы;
- стабилизация и последующее сокращение количества разливов нефти и нефтепродуктов, утечек газа, а также снижение токсичности выбросов, сбросов загрязняющих веществ и отходов при увеличении объемов производства за счет внедрения новых прогрессивных технологий, оборудования, материалов и повышения уровня автоматизации управления технологическими процессами;
- снижение техногенной нагрузки на окружающую среду от вновь вводимых объектов посредством улучшения качества подготовки предпроектной и проектной документации, проведения ведомственных экспертиз;
- повышение эффективности производственного контроля за соблюдением требований промышленной безопасности и экологического мониторинга на объектах Компании на основе внедрения современных информационных технологий, использования современного аналитического оборудования, а также методов технической диагностики и дистанционного зондирования;
- совершенствование процедур подготовки и реализации программ в области промышленной безопасности, охраны труда и охраны окружающей среды, обеспечивающие постоянное выявление и решение наиболее важных задач промышленной и экологической безопасности, возникающих перед Компанией.

Для достижения поставленных целей Компания принимает на себя обязательства:

- осуществлять весь доступный и практически реализуемый комплекс мер по предупреждению аварий и смягчению их последствий;
- соблюдать приоритетность планируемых и реализуемых действий и мер, связанных с предупреждением воздействия на окружающую среду, персонал и население перед мерами по ликвидации последствий такого воздействия;
- добиваться последовательного непрерывного улучшения характеристик и показателей воздействия осуществляемой деятельности на окружающую среду, персонал и население, а также потребление природных ресурсов в полном соответствии с современным уровнем развития науки, техники и общества;
- проводить постоянную, целенаправленную работу по снижению потерь нефти, нефтепродуктов и газа и предотвращению поступления их в окружающую природную среду;
- внедрять передовые научные разработки и технологии с целью поэтапного сокращения удельного потребления природных ресурсов, материалов и энергии при максимально возможной добыче нефти и газа;
- обеспечивать соблюдение требований международного, федерального, регионального и местного

законодательства, международных соглашений, регламентирующих деятельность нефтяных компаний в области промышленной безопасности, охраны труда, окружающей среды и здоровья;

- принимать и реализовывать любые управленческие и производственные решения с обязательным учетом экологических аспектов намечаемой деятельности, производимой продукции и оказываемых услуг;
- разрабатывать и реализовывать программы снижения внеплановых потерь при осуществлении деятельности производственных объектов Компании;
- осуществлять оценку промышленных, профессиональных рисков и экологических аспектов, разработку и реализацию мер по их снижению, компенсации обусловленных ими потерь;
- добиваться постоянного улучшения качества окружающей среды в районах деятельности производственных объектов Компании;
- требовать от подрядчиков, выполняющих работы в интересах Компании и/или его Управляемых предприятий, применения тех же стандартов и норм в области промышленной и экологической безопасности, охраны труда и здоровья, которые приняты в Компании;
- привлекать весь персонал Компании к активному участию в работах по промышленной и экологической безопасности, охране труда и здоровья, ресурсосберегающей деятельности. В этих целях осуществлять соответствующие меры стимулирования и повышения квалификации сотрудников Компании и персонала на его производственных объектах;
- осуществлять периодическое информирование всех заинтересованных сторон (общественность, органы исполнительной власти и др.) о деятельности Компании в области промышленной и экологической безопасности;
- пересматривать, корректировать и совершенствовать, по мере необходимости, политику Компании в области промышленной безопасности, охраны труда и окружающей среды;
- доводить все изменения в Политике в области промышленной безопасности и охраны здоровья до всего персонала Компании, общественности, органов исполнительной власти, контролирующих органов, партнеров и других заинтересованных сторон;
- публично отчитываться перед акционерами, персоналом Компании, а также общественностью о своей деятельности в области охраны здоровья, безопасности труда и охраны окружающей среды;
- требовать от всего персонала Компании осуществления работ в соответствии с действующими правилами и нормами техники безопасности, охраны труда и окружающей среды;
- осуществлять непрерывное совершенствование Системы промышленной безопасности, охраны труда и окружающей среды, в соответствии с требованиями стандартов ISO 14001 и OHSAS 18001;
- обеспечить контроль за выполнением обязательств, принятых в рамках Политики.

Риски в области охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды (ОТ, ТБ и ООС). Несмотря на то, что в текущем году данный риск впервые представлен на диаграмме «Эрнст энд Янг», он в числе прочих непосредственно связан с рисками, занявшими седьмую и восьмую позиции в рейтинге. Указанный риск находится на пятом месте. Обобщая мнения, высказанные респондентами, можно отметить, что в течение ближайших трех лет влияние рисков в области охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды (ОТ, ТБ и ООС) на нефтегазовую отрасль практически не изменится.

По данным проведенного нами международного исследования, инвестирование в развитие корпоративной социальной ответственности является наиболее популярной мерой, направленной на минимизацию рисков в области ОТ, ТБ и ООС. За последние годы для предприятий нефтегазовой отрасли возросла актуальность проблем охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды. Это является следствием более пристального внимания, которое стали уделять руководители нефтегазовых компаний стабильной и устойчивой модели деятельности, а также свидетельствует об усложнении задач операционного характера, стоящих перед участниками отрасли.

Это также указывает на возросшее влияние общественности. Один из представителей группы экспертов подчеркнул: «В будущем освоение нефтегазовых ресурсов в экологически уязвимых районах, таких как Арктика, встретит еще более ожесточенное сопротивление со стороны общественных экологических организаций».

Согласно результатам международного многоотраслевого исследования, 32% респондентов из нефтегазовых компаний отметили трудности, связанные с удовлетворением растущих требований общества. При этом 9% опрошенных указали на то, что сталкиваются с трудностями, вызванными негативным имиджем отрасли в глазах общественности.

Повышенное внимание к вопросам охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды может повлиять на способность предприятий нефтегазовой отрасли вести работы по разведке и добыче в отдельных районах, в особенности характеризующихся повышенной экологической чувствительностью.

Технология гидравлического разрыва пласта, при которой в скважину под высоким давлением закачивается вода и химический реагент с целью разрыва пласта и увеличения дебита скважины, несет в себе потенциальную опасность для окружающей среды. Осуществление таких работ может привести к разливу реагента, загрязнению подземных и поверхностных вод. Также такие технологии требуют использования значительных объемов воды, что может привести к дефициту водных ресурсов в районе выполнения работ.

Один из респондентов отметил: «Дальнейшее распространение технологий добычи газа из нетрадиционных источников во многом будет зависеть от отношения к данным рискам и подходам к их регулированию». Экологическая катастрофа в Мексиканском заливе заставила участников отрасли и регулирующие органы пересмотреть существующие требования к промышленной безопасности и оценить эффективность соответствующих мер, принимаемых операторами и поставщиками.

Риски, связанные с социальной приемлемостью бизнеса. Обзор 10 основных рисков и возможностей для компаний нефтегазовой отрасли. По словам одного из представителей группы экспертов, обеспокоенность общественности экологическими последствиями процесса производства энергоносителей заставила правительства «серьезно заняться этой проблемой, что на практике выразилось в выдвигании новых требований или принятии более строгих мер по обеспечению соблюдения существующего законодательства.

В любом случае это неизбежно приводит к росту затрат на разведку и добычу». Ужесточение законодательства в целом ряде стран приведет к удорожанию работ по разведке и добыче на шельфе. Как уже отмечалось выше, больше всего от этого пострадают небольшие игроки. «Компании еще только приступают к решению вопросов, связанных с соблюдением дополнительных требований», — заявил один из опрошенных нами экспертов.

Несомненно, указанные риски заставляют участников отрасли не ограничиваться лишь выявлением, пониманием и отслеживанием рисков, а принимать действенные меры по их минимизации. В отсутствие таких мер даже самый полный список рисков не считается ценным. В любой момент компаниям необходимо иметь четкое представление о собственном положении и степени надежности системы предотвращения крупных промышленных аварий как с точки зрения снижения зависимости от человеческого фактора, так и в плане эффективности существующих процессов.

Возрастающее значение вопросов охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды, скорее всего, заставит компании изменить свой подход к ведению деятельности, уделяя внимание четырем аспектам.

Во-первых, они должны обеспечить более строгий контроль со стороны руководства за рисками. Во-вторых, компании должны гарантировать соответствие целей и стратегии деятельности организации уровню риска в области ОТ, ТБ и ООС. В-третьих, они должны осуществить полную интеграцию аспектов ОТ, ТБ и ООС в модель корпоративного управления. В-четвертых, компании обязаны постоянно отслеживать эффективность мер по минимизации рисков, которые были выявлены и надлежащим образом зарегистрированы в ходе управления ими.

Несмотря на то что адаптация к новым системам – процесс дорогостоящий, в долгосрочной перспективе достигнутая экономия окупит понесенные затраты. Как отметил один из опрошенных экспертов, дальнейшее усиление тенденции повышения внимания государства к вопросам охраны труда, техники безопасности и охраны окружающей среды может иметь определенные плюсы: «В отдельных случаях предпочтение при выдаче лицензий или заключении контрактов на производство работ на конкурсной основе будет отдаваться компаниям, располагающим соответствующими возможностями в сфере охраны труда.

Корпоративная социальная ответственность (обзор опыта международных нефтяных компаний). Компания ПАКК провела исследование, направленное на изучение и сравнение опыта корпоративной социальной ответственности международных и российских нефтяных компаний.

Международный опыт социальной ответственности в нефтяной отрасли. Приоритеты корпоративной социальной ответственности (КСО). В международном понимании КСО трактуется как добровольный вклад бизнеса в развитие общества в социальной, экономической и экологической сферах, связанный напрямую с основной деятельностью компании и выходящий за рамки определенного законом минимума.

При этом западные компании отнюдь не воспринимают КСО как благотворительную деятельность. В мировой практике деятельность в области КСО воспринимается как прагматичное направление бизнеса и является одним из инструментов, который позволяет:

- повышать деловую репутацию бизнеса, капитализацию компании, устанавливать эффективные и сбалансированные отношения со всеми стейк холдерами компании – государством, акционерами, потребителями, персоналом, партнерами, местными сообществами;
- эффективно управлять непроизводственными рисками, возникающими в процессе взаимодействия со стейк холдерами.

Таким образом, сфера КСО включает управление деятельностью компании в области экологии, промышленной безопасности и охраны труда, развития персонала, внешней социальной деятельностью, взаимоотношений компании со всеми группами стейк холдеров.

Любая успешная компания опирается в своей деятельности, прежде всего на единую стратегию развития бизнеса. Бизнес-стратегии определяют бизнес-цели верхнего уровня, к которым стремится компания в своем развитии.

Примерами таких целей могут служить:

- Рост рыночной капитализации компании;
- Лидерство в одной или нескольких сферах деятельности;
- Захват новых рынков и диверсификация;
- Повышение доходности бизнеса;

- Выход из кризисной ситуации / улучшение положения компании.

Выбор одной или нескольких целей в качестве приоритетных фактически определяет основные направления развития компании, а также механизмы и действия, обеспечивающие достижение этих целей.

Практика ведущих зарубежных компаний показывает, что корпоративная социальная ответственность также рассматривается через призму стратегических бизнес-целей.

Прежде всего, это выражается в выборе тех стейк холдеров, отношения с которыми являются для компании приоритетными. Этот выбор определяет, какими конкретно методами будет пользоваться компания в процессе управления КСО. Ведь, каждая группа стейк холдеров имеет собственные ожидания относительно деятельности компании. И именно на этих ожиданиях базируется их отношение к компании.

Связь стратегических целей нефтяных компаний и их стратегии в области КСО. Опыт западных компаний показывает, что все исследуемые компании достаточно серьезно относятся к деятельности в области КСО и воспринимают его как стратегическое направление деятельности.

Компании фиксируют свои стратегические намерения в области КСО в программных документах и публично их предъявляют. Большинство исследуемых западных компаний имеет такие документы стратегического уровня, в том числе Политики в области здоровья, безопасности и экологии (BP, ENIS.P.A., ConocoPhillips, ExxonMobil).

Среди зарубежных компаний также получила распространение практика создания Комитетов по социальной ответственности при Совете Директоров, либо в Совете Директоров вводится должность вице-президента по КСО. Такие комитеты составляют ядро системы управления КСО и имеются в компаниях RoyalDutch/Shell, BP, PetroChina. В компаниях ConocoPhillips и ENIS.P.A введена должность вице-президента по КСО. Таким образом, деятельность в сфере КСО выводится на уровень ответственности топ-менеджмента.

В некоторых компаниях для непосредственной реализации социальных проектов и программ создаются также специализированные департаменты по КСО. Такие подразделения есть, например, в ExxonMobil, ENIS.P.A., ChevronTexaco, ConocoPhillips, Petrobras.

Для организации деятельности по управлению рисками обычно вводится должность риск-менеджера компании, либо создается департамент по управлению рисками. При этом некоторые компании формируют механизмы управления именно непроизводственными рисками. Так, например, в BP разработано "Руководство по управлению рисками в области HSE" для руководителей бизнес-единиц.

- В мире устойчивой тенденцией является формирование управления КСО как самостоятельного и важного направления деятельности компаний. Приоритеты в сфере КСО зависят от системы стратегических целей компании.

- Повышение влияния Корпоративной социальной ответственности компаний на рост их рыночной стоимости (капитализации) является устойчивой тенденцией.

- Это подтверждается появлением в последнее время сразу нескольких фондовых индексов социальной ответственности. А также растущим стремлением компаний войти в эти индексы.

- Отсутствие стратегических (публично заявленных) приоритетов в области КСО может приводить к снижению эффективности социальной деятельности компаний.

Информационная открытость в области КСО и ее связь со стратегическими целями компаний. Информационная открытость как фактор прозрачности и стабильности компаний. Компании не только публично освещают стратегические намерения, но и публикуют отчеты в области КСО, что позволяет им быть информационно открытыми и прозрачными для международного сообщества.

Результаты исследования информационной прозрачности PricewaterhouseCoopers показывают, что добровольное раскрытие информации сверх законодательных требований к отчетности приводит к росту капитализации на 20-30%. Конечно, информационная открытость в области КСО оказывает менее значительное влияние на капитализацию компании, чем информационная открытость в области корпоративного управления, однако она также является существенным фактором формирования деловой репутации компании.

Степень информационной открытости компаний зависит от полноты предоставляемой публичной информации об их социальной деятельности:

1. Наличие публичных заверений о социально-ответственной деятельности (не объединенных в единые программные документы по КСО).
2. Наличие программного документа, закрепляющего стратегические намерения компании в области КСО.
3. Наличие отчетов в области HSE (промышленная безопасность, охрана труда и экология).
4. Наличие отчетов в области КСО.
5. Проведение аудита деятельности по КСО.
6. Наличие биржевого индекса, подтверждающего стабильность и прозрачность деятельности в области КСО.

Достижение информационной открытости компании – это достаточно длительный процесс последовательного предъявления результатов деятельности и их подтверждения независимыми экспертами. Все этапы этого процесса взаимосвязаны друг с другом.

Информационная открытость компании в области КСО фактически является подтверждением того, что компания проводит реальную и эффективную социальную деятельность.

Зависимость степени информационной открытости от направления стратегии.

Несмотря на то, что компании в области КСО ведут деятельность по широкому спектру направлений, не вся информация об этой деятельности ими публично предъясняется.

Анализ информационной открытости (информация, публично предъясняемая обществу и отражающая деятельность компании в данной области) международных нефтяных компаний показал, что выбор областей деятельности в сфере КСО, в которых компания стремится быть открытой, зависит от:

- Направленности стратегических целей компании (вовне или внутрь);
- Приоритетной группы стейк холдеров, максимально оказывающей влияние на достижение целей.

Как показал анализ зарубежной практики, среди стратегических ориентиров нефтяных компаний можно выделить два типа целей:

Цели, направленные вовне - например, стремление стать лидером отрасли.

С этой точки зрения деятельность в области КСО является конкурентным преимуществом компании.

Цели, направленные внутрь компании - например, соблюдение интересов акционеров, повышение эффективности деятельности. При таком подходе КСО является средством минимизации рисков от воздействия внешней среды - производственных рисков. Как правило, в стратегиях компаний в том или ином виде присутствуют цели обоих видов - как "внешние", так и "внутренние". Поэтому социальная деятельность компаний также рассматривается в обоих указанных аспектах. Тем не менее, конкретные компании могут принимать ту или иную ориентацию в качестве основной. Исходя из этого выбора, компании рассматривают деятельность в области КСО как дополнительное конкурентное преимущество или средство минимизации производственных рисков, и открывают для стейк холдеров ту информацию, которая наиболее значима для достижения основных целей.

Если компания стремится стать лидером в отрасли, как, например, RD/Shell и British Petroleum (BP), то для них ведение социально ответственного бизнеса становится конкурентным преимуществом.

В этом случае компании демонстрируют информационную открытость и прозрачность для всех заинтересованных сторон по всему спектру деятельности в области КСО, что позволяет им укрепить лидерские позиции в отрасли.

Если же приоритеты компании направлены на улучшение взаимоотношений с государственными органами тех стран, в которых компания ведет свою деятельность, то центральной сферой КСО, по которой предъясняется открытая информация является безопасность, охрана труда, экология и внешние социальные мероприятия. Примером таких компаний являются ExxonMobil и E.N.I. S.P.A.

Характерной особенностью исследуемых западных компаний нефтяной отрасли является то, что общими приоритетными направлениями деятельности в области КСО для рассматриваемых компаний являются:

- развитие регионов;
- образование.

Это подтверждается значительным размером средств, выделяемых компаниями на реализацию мероприятий по этим направлениям. Например, в 2001 году расходы ExxonMobil на развитие регионов составили 43,3 млн. долларов, на образование 24,6 млн. долларов, в то время как на экологию компания за этой же период потратила 8 млн. долларов.

Такая расстановка приоритетов связана с тем, что компании стремятся обеспечить стабильность ситуации в регионах экономической деятельности и максимально снизить риски для бизнеса, связанные с внешней средой государств и регионов.

Приоритеты в сфере КСО Государственной Нефтяной Компании Азербайджана.

Цели социальной деятельности нефтяной компании.

Социальная деятельность государственной нефтяной компании пока носит скорее популистский характер, направлена на укрепление имиджа и не воспринимается как стратегическое направление деятельности.

– Несмотря на то, что нефтяная компания осознают необходимость социальной активности, и многие из них готовы вкладывать в это дополнительные средства, в настоящий момент КСО не рассматривается как одно из важнейших направлений, напрямую связанное с единой стратегией бизнеса.

– Как правило, нефтяная компания воспринимают социальную деятельность как источник информационных поводов для повышения собственного имиджа и формирования общественного мнения в регионах деятельности. В некоторых случаях выбор приоритетов при определении сфер социальной деятельности зависит от того, насколько это привлечет внимание общественности, а также от личных предпочтений руководителей компании.

- Необходима информационная открытость.

– В нефтяной компании деятельность в области КСО во многих случаях не имеет высокого статуса и осуществляется как побочная, на уровне начальников управлений и отделов.

ВЫВОДЫ

Несмотря на перечисленные недостатки организации социальной деятельности отечественной нефтяной компаний, в последнее время произошли важные изменения и наметилось несколько позитивных

тенденций в этой области.

В частности, приход на азербайджанский рынок ВР - одного из лидеров в области КСО может привести к тому, что наиболее прогрессивной с точки зрения КСО отраслью в ближайшее время станет нефтяная. Имидж социально ответственной компании приобретает все большую популярность. Нефтяная компания осознает, что КСО – это не только имидж, но еще и вложения, которые окупятся в долгосрочной перспективе или в будущем, но не в плане. Приход иностранных компаний в Азербайджан, а также выход азербайджанских компаний на западные рынки фактически будет означать привнесение в отечественную экономику общепринятых.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Интернет ресурсы нефтяных компаний.
2. Вебсайты нефтяных компаний.

ЄВРЕЙСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Доценко Віктор Олегович

Національний університет Державної податкової служби України, доцент кафедри теорії та історії держави і права, кандидат історичних наук, доцент (Україна)
dozenkov@ukr.net

РЕЗЮМЕ

В статті робиться спроба встановити основні напрямки формування єврейського кооперативного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст., визначити причини та форми діяльності перших національних єврейських кооперативних товариств зазначеного історичного періоду.

Ключові слова: євреї, кооперація, філантропія, Російська імперія, товариства взаємного кредиту.

РЕЗЮМЕ

В статье делается попытка установить основные направления формирования еврейского кооперативного движения конца ХІХ – начала ХХ в., определить причины и формы деятельности первых еврейских кооперативных обществ данного исторического периода.

Ключевые слова: евреи, кооперація, филантропія, Российская империя, общества взаимного кредита.

ABSTRACT

In the article given it a shoot to set basic directions of forming of Jewish cooperative motion of end of ХІХ – ХХ of century began, to define reasons and forms activity of the first Jewish co-operative societies of this historical period.

Keywords: Jewries, co-operation, philanthropy, Russian empire, societies of mutual credit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Увагу дослідників привертають різні аспекти історії національних меншин України. Складовою частиною етнічної історії України є історія єврейського етносу, який проживає на території України близько двох тисяч років. Вітчизняні та закордонні дослідники протягом останніх десятиліть активно розробляли різні питання історії єврейської громади України. Серед малодосліджених тем є розвиток єврейської національної громадської ініціативи кінця ХІХ – початку ХХ ст. Формування в Російській імперії системи національних громадських організацій та добровільних товариств в цілому, і становлення єврейських національних кооперативних товариств, зокрема, не були предметом спеціальних історичних досліджень.

Даній проблемі присвячувались окремі роботи Я.А.Бойчука, А.В. Гедьо, А. Мучника [1; 5; 6; 14; 15]. Зокрема, дослідження А. Мучника стосувалися етно-політичного аналізу місця єврейських кооперативів у розвитку єврейської громади України початку ХХ ст. [15]. Однак, повноцінного дослідження присвяченого історії зародження єврейської національної кооперації українських губерній Російської імперії на даний час немає.

Метою нашої статті є спроба проаналізувати особливості створення в українських губерніях Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. перших єврейських кооперативних товариств, встановити основні напрямки діяльності і визначити їх взаємостосунки з російським чиновництвом.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Єврейський національний кооперативний рух починає свою історію в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. з формування перших організацій єврейської взаємодопомоги, товариств взаємного кредиту та сільськогосподарських товариств.

Першими єврейськими кооперативними громадськими об'єднаннями в Російській імперії були благодійні каси взаємодопомоги – гмиліс-хесед. Вони створювались в єврейських містечках Правобережної України в другій половині ХІХ ст. Каси працювали на принципах взаємодопомоги і самокредитування, виділяючи позики активним членам кас під малі відсотки або безвідсотково. Основними джерелами фінансування кас були пожертви місцевого єврейства, кошти отримані від заповітів. Частину прибутку складали кошти отримані від організації благодійних вечорів та членські внески. Прикладом створення гмиліс-хесед в Судилковій Заславського повіту Волинської губернії є каса взаємодопомоги, яка виникла на пожертвування 200 жителів містечка. Засновники одночасно внесли по 5 крб. до уставного фонду каси. Крім, того кожен вносив по 8 коп. щотижня. Позики надавалися без відсотків і повинні були погашатися протягом року [17, с. 325].

Перші єврейські національні кооперативи в основному були ощадно-позичкові товариствами та пайовими кредитними спілками. В 1862 р. на базі молитовного будинку «Поалей Ціон» Єврейське

кооперативне товариство ремісників організувало Товариство взаємного кредиту. Новостворене громадське об'єднання протягом 1863–1883 рр. завдяки правильній організації позичкової справи зуміло сформувати основний капітал у сумі 50386 крб., згодом він збільшився до 70 тис. крб. [15, с. 110].

У жовтні 1863 р. одним з перших розпочало свою діяльність Єврейське товариство взаємодопомоги «Праця», відкрите на кошти міського Єврейського товариства. Капітал «Праці» складав 22400 крб., його формували 15 тис. крб. з суми коробочного збору, 2,5 тис. крб. допомоги та пожертви співчуваючих і 2 тис. крб. членських внесків [4, с. 137]. Товариство мало свої майстерні, ремісничі училища. Метою його діяльності було поширення між членами єврейської громади міста ремісничих знань, а також надання дітям та сиротам технічного приладдя. Членами товариства «Праця» могли бути особи будь-якого звання і стану, що вносили одноразово до каси не менше 1 крб. сріблом та погоджувалися щомісяця вносити по 25 коп. Кошти на потреби брали з членських внесків, пожертвувань, оплати учнями за навчання в училищі, міської допомоги.

Товариство спільно з Одеським єврейським сирітським будинком у 1872 р. відкрило ремісничі училища, де вчилися єврейські діти, причому 12 з них спілка навчала за свій рахунок. Училища мало свої майстерні: слюсарну, ковальську, столярну. Після закінчення училища учні складали іспити. Якщо юнак отримував звання майстра, товариство надавало йому грошову допомогу на відкриття в Одесі своєї майстерні [7, с. 159].

В березні 1863 р. відбулося відкриття єврейського корпоративного Товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв м. Одеси. Ліквідація порто-франко і пов'язана з цим криза, яку переживала торгівля, призвела до того, що багато прикажчиків позбулися своїх робочих місць, що змушувало їх шукати допомоги в своїх же колег. Багато років об'єднуючим центром для прикажчиків-євреїв був молитовний будинок «Поеле Емуна». В березні 1863 р. 62 прикажчика-єврея зібрались на установчі збори нового товариства, яке мало на меті організацію фінансової, медичної допомоги євреям-прикажчикам які втратили роботу. Збори сформували склад правління нового об'єднання, обрали скарбника та бухгалтера правління. Головою товариства став С. Берг [5, с. 216].

Керівники товариства сповідували принцип прибутковості, який полягав в акумулюванні доходів товариства і направленням щомісячних внесків до фонду основного капіталу. Це дозволило за два десятиліття збільшити основний капітал організації більш ніж в 135 разів, до 372 крб. у 1863 р., до 50386 крб. у 1883 р. В той же час загальний капітал товариства зріз більш ніж у 100 разів з 701 крб. до 70687 крб. [16, с. 170].

Товариство за перші 25 років діяльності активно кредитувало єврейських прикажчиків, які прагнули відкрити власну справу. Загалом на організацію безвідсоткових позик товариство витратило 51193 крб. [16, с. 72].

У 1880-ті роки товариство поступово перетворюється на впливову в місті організацію, яка захищала економічні та культурно-освітні інтереси одеського єврейства. Громадська ефективність організації була пов'язана і з залученням до його складу інтелектуальної єврейської еліти міста. До 1882 р. членами товариства стали письменник Г. Богров, відомі одеські адвокати І. Окса та М. Моргуліс, хірург і терапевт І. Дрея. В кінці XIX ст. серед почесних членів товариства були барон Г. Гінзбург, підприємець Л. Бродський, керівник одеського відділення Товариства з поширення освіти серед євреїв Г. Вейнштейн, банкіри Р. Харі та О. Хаїс.

Модель одеського товариства взаємної допомоги прикажчиків-євреїв стала зразком для організації єврейських товариств взаємодопомоги створених за професійною ознакою в Бердичеві, Ананьєві, Катеринославі. Херсоні та інших містах Російської імперії. Так, у 1877 р. в Єлизаветграді за ініціативою Я. Когона було створено Товариство взаємодопомоги прикажчиків «Опора». Основним напрямком діяльності «Опори» стала організація кредитування єврейських прикажчиків міста [16, с. 180].

Законодавчою основою діяльності єврейських кооперативних товариств стало видане в 1895 р. «Положення про товариства дрібного кредиту» [13]. Положення регулювало діяльність єврейських товариств взаємного безпроцентного кредитування [18, с. 5]. Створення національних кооперативів, до яких відносились і єврейські, супроводжувалось рядом обмежень та приписів, які постійно видавались та скасовувались російськими урядовими установами. Однією з умов діяльності єврейських кредитових товариств у 1902 р. було введення до їх керівних органів осіб православного віросповідання. У 1905 р. дана умова була знята.

У квітні 1913 р. Міністерство фінансів запропонували відділенню Держбанку при відкритті кредитних і ощадно-позичкових товариств віддавати перевагу сільським, а не міським чи містечковим кооперативам. До статутів товариств Міністерство вимагало включати умови обмеження щодо придбання євреями нерухомості [1, с. 18].

Деякі єврейські добровільні товариства спрямовували свою діяльність на виділення нужденним євреям грошових позик. Дані товариства виникли внаслідок оприлюднення царським урядом «Тимчасових правил про євреїв». Правила посилювали контроль за єврейським населенням українських губерній, вводились додаткові обмеження щодо прав євреїв на вибір місця проживання, прав ведення торгівлі та купівлі нерухомості. Дане узаконення вдарило по найбільшій групі єврейського населення. У великих містах на початку XX ст. проживало багато безпритульних та бідних євреїв. Традиційні благодійні товариства не могли зарадити даним категоріям населення, тому на початку XX ст. набувають поширення позичкові товариства.

Як приклад, можна навести «Миколаївське єврейське людинолюбне товариство». Його діяльність припадала на важкі в економічному плані роки. У 1910–1912 рр. Російська імперія переживала торгово-промислову кризу. Це негативно впливало на діяльність об'єднання: зменшувалася кількість членських

внесків. Так, у 1912 р. членські внески склали 991 крб., а вже у 1913 р. – 740 крб. від 370 членів. Але вже у 1913 р. надійшло більше пожертвувань – 86 крб. 80 коп. (проти 47 крб. 50 коп. у 1912 р.). Діяльність товариства полягала головним чином у наданні грошових позик нужденним. У 1913 р. таких позик було надано 358 особам на загальну суму 4103 крб. 50 коп. Разом же прохань про отримання допомоги до товариства надійшло від 508 чоловік, але 150 особам правління змушене було відмовити з різних причин. Правління при наданні позик зіткнулося із суттєвою проблемою – дуже повільним поверненням виданих грошей. Боротьба з цим явищем велася різними засобами: від письмових звернень членів правління до боржників до подання судових позовів [7, с. 167].

Швидке поширення кооперативного руху серед українського єврейства пов'язана з національною релігією та традиціями взаємодопомоги. Центральну роль в єврейських кооперативах відігравали ремісники та дрібні гондлярі, які зазнавали найбільших утисків від царської адміністрації та місцевого населення. Так, у зв'язку з посиленням конкуренції на місцевому ринку (появою дешевого варшавського і петербурзького фабричного взуття), приходять об'єднання дрібних єврейських ремісників Вінниці у Вінницьке ощадно-позичкове товариство. Перше засідання товариства відбулось 12 листопада 1906 р. Основними складовими фінансових надходжень товариства рада визначила непрямі податки, які запроваджувались серед єврейських ремісників міста та околиць, доходи від наданих позик та кредитів. На 1 грудня 1912 р. посередницький капітал Вінницького ощадно-позичкового товариства складав 13.476 крб. 08 коп. Крім кредитування єврейського населення товариство організувало закупівлю для місцевих ремісників сировини та організувало і утримувало власним коштом складські приміщення. Взяти за приклад Вінницьке товариство, єврейські кустарі та ремісники містечка Тальне у 1911 р. організували власне ощадно-позичкове товариство [11, с. 104]. Подібні товариства у 1911–12 рр. запрацювали в Бердичеві та Звягелі.

В 1898–1908 рр. Російська імперія переживала економічну кризу, яка поклати початок створення ремісничих та кустарних артелей. Більшість спроб організації артелей припадає на 1900–1902 роки, коли масове безробіття на Півдні Росії потягло за собою різке погіршення економічного становища місцевого єврейства. Засновниками кооперативів виступали єврейські «позичкові каси», «каси взаємодопомоги», «товариства взаємного кредиту». Перші громадські позичкові каси працювали за принципом разового безвідсоткового кредитування і переважно були збитковими. На видачу позик витрачалися кошти, які надходили до кас товариств від членів-підприємців. Каси направляли зібрані суми на створення кооперативних об'єднань. В Бессарабії на кошти, зібрані касами на користь євреїв постраждалих від неврожаю, були сформовані капітали для товариств шорників, чоботарів, бондарів та капелюшників.

Яскравим прикладом діяльності єврейських ощадно-кредитових товариств є Катеринославське ощадно-кредитне Товариство єврейських ремісників і малих торговців (Перше єврейське ремісниче і дрібно-гуртове ощадне товариство). Товариство було створене в 1902 р. і проіснувало до 1921 р. [3, с. 29].

Метою діяльності товариства було надання місцевому єврейству взаємодопомоги та грошових позик на виробничі цілі. В перші роки діяльності товариство поширило свій вплив, не тільки на єврейську громаду Катеринослава, а й на єврейське населення навколишніх сіл і містечок. У своїй діяльності товариство використовувало принципи єврейської взаємодопомоги та допомоги ближньому. Товариство активно допомагало єврейським сім'ям, які втратили годувальника, кредитувало навчальні ремісничі майстерні, фінансувало єврейські освітні та дитячі установи. В 1905 р. товариство надало допомогу постраждалим від погромів євреям міста на 30 тис. крб. До 1917 р. об'єднання створило фонд допомоги сім'ям померлих членів товариства, навчальну майстерню, медичну амбулаторію, дитячий садочок та єврейську гімназію [2, с. 25].

В 1909 р. в Одесі розпочало свою діяльність позичкове товариство Гмілус Хесед – під керівництвом Гедалії Гедалевича. Товариство надавало євреям міста позики під заставу рухомого майна. Позики видавалися в розмірі від 50 коп. до 10 крб. на більш як чотири місяці. В 1912 р. євреї-бідняки Одеси отримали від товариства безпроцентні позики на суму 23634 крб. 40 коп. [8, с. 120].

Чернігівське товариство взаємного кредиту на початку ХХ ст. об'єднувало переважно єврейських купців (в 1910 р. – 354 члена). Оборотний капітал товариства в 1913 р. був більше мільйона карбованців. Газета «Чернігівське слово» відмічала, що переважно, його учасниками є єврейські купці, трошки менше було євреїв власників будинків, а в «дуже незначній кількості російські чиновники, власники будинків і купці. Останні по відношенню до перших перебували майже в такому відношенні, як один на сто. Що пояснює таке явище ми не знаємо» [12, с. 5].

Особливо швидко розвиваються кредитні товариства. Так, в Полтавській губернії на початку ХХ ст. існували 7 єврейських кредитних кас та 14 товариств допомоги бідним [19, с. 34]. В 1900 р. їх кількість не перевищувала 20, а вже в 1914 р. їх було 678 з 400 тис. членів, що з членами сімей складало 1,5 млн. осіб тобто третину всього єврейського населення Російської імперії. Кредитові товариства проводили страхування життя та майна учасників, організували видачу безвідсоткових і довгострокових позик, а також допомагали єврейським школам та лікарням [14, с. 8].

Паралельно з кредитовим рухом виникають «будинки працелюбства» і товариства взаємодопомоги, які пропонували «чесну оплачувану працю тим нужденним, котрі марно шукають собі заробітку і притулку». Будинки створювались з метою надання роботи, матеріалу, засобів виробництва євреям містечок, які бажали працювати, але через певні обставини залишились без заробітку. Перші товариства взаємодопомоги в Україні з'явилися на початку 80-х років ХІХ ст.

В 1880 р. в Петербурзі було створено «Товариство ремісничої та землеробської праці євреїв Росії» (ТРП). Одним із засновників товариства був єврейський громадський діяч С. Поляков. ТРП працювало у двох напрямках: видача безвідсоткових позик і фінансової допомоги євреям, які почали займатися землеробством, і ремісникам, що обслуговували землеробів, а також просвітницька робота (створення та утримання сільськогосподарських і ремісничих шкіл тощо). Тобто організація мала сприяти розвитку кустарної промисловості і сільського господарства серед євреїв імперії. ТРП допомагало ремісникам переселятися із смуги осілости в сільськогосподарські повіти Півдня України та Криму. В губерніях діяли професійні школи, що фінансувались товариством, де єврейська молодь отримувала професійні знання і навички. ТРП також фінансувало купівлю станків і обладнання для єврейських майстерень. Окремо товариство допомагало організованим на початку ХХ ст. єврейським ремісничим кооперативам [10, с. 191]. За 26 років Товариство лише в українських губерніях заснувало 150 навчальних закладів та надало їм понад 200 тис. крб. допомоги [20, с. 130].

Найбільшого успіху Єврейське колонізаційне товариство в Російській імперії досягло в розвитку єврейської кооперації та організації кас взаємодопомоги для торгівців, ремісників. До початку 1914 р. ЄКТ організувало 635 ощадно-позичкових кас у межі осілости та 16 поза межею, які були розраховані на 400 тис. чоловік та обслуговували 2,5 млн. осіб [9, с. 439].

Єврейська кооперація розвивалась і в єврейських сільськогосподарських колоніях Півдня України, де при синагогах створювались різноманітні благодійні товариства (херес) для допомоги нужденним. Основою їх діяльності були каси благодійності (купат цдака). Керували збором коштів старости, які призначалися з найбільш шанованих і доброчесних жителів колоній. Гроші до каси надходили від коробкового збору та постійного збирання пожертв з усіх колоністів. Кошти збирались в спеціальні коробки та кружки, що встановлювались в синагогах та під час організованого обходу будинків колоністів касирами. У колоніях було створено товариства гмілут хесед (каса взаємодопомоги, яка видавала безвідсоткові позики нужденним), бікурім холім (оплата медичної допомоги, відвідування хворих, догляд за ними і надання матеріальної підтримки), севра кадіша (похоронні братства). На чолі товариств стояли найбільш заможні мешканці колонії, які жертвували на благодійність чималі суми. Їх голос був вирішальним при організації благодійних кампаній [5, с. 220].

ВИСНОВКИ

В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. серед українського єврейства набуває поширення національний кооперативний рух, який існував у формі кредитно-позичкових товариств, товариств взаємодопомоги, кустарно-ремісничих кооперативів. Єврейська тогочасна кооперація була тісно переплетена з благодійним, філантропічним рухом та людинолюбними товариствами, які функціонували в єврейських громадах України. Російський уряд втручався в розвиток єврейського кооперативного громадського руху, законодавчо обмежуючи сферу діяльності товариств, контролюючи їх склад та фінансові надходження. Однак, це не завадило формуванню в регіоні мережі національно орієнтованих об'єднань та представництв загальноімперських товариств. Причому відомих не тільки своєю соціально-економічною діяльністю, але і розбудовою національно-культурного життя єврейських громад. Учасники кооперативних товариств брали активну участь у розвитку системи освіти, діяльності комітетів і комісій з налагодження культурного життя регіону.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойчук Я. А. Кооперативний рух етнотеншин в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Я. А. Бойчук // Вісник аграрної історії. – 2013. – №4–5. – С.16–23.
2. Быстряков А. Евреи Екатеринослага-Днепропетровска (XX век) / А. Быстряков. – Днепропетровск : «АРТ-ПРЕСС», 2002. – 198 с.
3. Быстряков А. Г. Евреи Екатеринослага-Днепропетровска (XVIII – начало XX вв.) / А. Г. Быстряков. – Днепропетровск : «АРТ-ПРЕСС», 2001. – 142 с.
4. Гветадзе І. Г. Благодійна діяльність іноземців в Одесі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Г. Гветадзе // Історичні та політичні дослідження. Науковий журнал. – Листопад 2010. – №3–4 / 45–46. – С. 135–140.
5. Гедьо А. В. Соціокультурні ініціативи юдейських громад Півдня України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / А. В. Гедьо // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. Випуск ІІІ. Том. 1. / Голов. ред. Шитюк М. М. – Миколаїв : Типографія Шамрай, 2014. – С. 215–229.
6. Гедьо А. В. Діяльність благодійних товариств Херсонської губернії в боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю (ХІХ – початок ХХ ст.) / А. В. Гедьо, Ю. Р. Остроушко // Історичні і політологічні дослідження. – 2013. – №1 (51). – С.80–86.
7. Гузенко Ю. І. Становлення та діяльність громадських благодійних організацій на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю. І. Гузенко. – Миколаїв : Іларіон, 2006. – 232 с.
8. Котлер И. Из истории еврейской благотворительности в Одессе / И. Котлер // Еврейская

- благотворительность на территории бывшего СССР. Страницы истории : Сб. научных трудов. – СПб., 1998. – С. 115–122.
9. Краткая еврейская энциклопедия. Т. 2. – Иерусалим, 1992.
 10. Краткая еврейская энциклопедия. Т. 6. – Иерусалим, 1992.
 11. Кредитная кооперация среди евреев (за данными 1911 и 1912 годов) / Сост.-ред. И. А. Блюм и Л. С. Зак. – СПб., 1913.
 12. Кузнецова В. Благотворительность еврейского купечества в Чернигове XIX – XX века / В. Кузнецова // Еврейское образование и благотворительность. Вып. 5. – М., 2001. – С. 3–13.
 13. Лановик Б.Д. Економічна історія України та світу : підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко // [за ред. Б. Д. Лановика]. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
 14. Мучник А. Самофинансирование... Прошлое - ! Будущее - ? / А. Мучник. – К., 2004.
 15. Мучник А. М. Єврейський кредитно-кооперативний рух в Україні (етнополітологічний аспект) : Дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05. / А. М. Мучник. – К., 2006.
 16. Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии : социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881–1904 / М. Полищук. – М.-Иерусалим : Мосты культуры, Гешарим, 2002. – 446 с.
 17. Сборник материалов об экономическом положении евреев. – СПб. : Изд. ЕКТ, 1904. – Т. II. – 390 с.
 18. Ссудо-сберегательные товарищества в черте еврейской оседлости. – СПб., 1910.
 19. Твердохлеб Н. Ф. Евреи Кременчуга. Исторический очерк / Н. Ф. Твердохлеб. – Кременчуг : «Пирамида», 2004. – 325 с.
 20. Хонигсман Я. С. Евреи Украины (краткий очерк истории) Ч. 1. / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман. – К., 1993. – 174 с.

УЛУЧШЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В ГРУЗИИ

Лаша Багратиони
Азербайджанский государственный университет, докторант (Азербайджан)
e-mail: lashab1989@gmail.com

ABSTRACT

In the article "Improving the investment environment in Georgia," the author discusses the factors influencing the formation of the investment climate and the country's image. The article discussed in detail and analyzed the data of the

Department of Statistics of Georgia on investment for a fairly long period of time. Copyright scrupulously analyzed countries investors, size of foreign direct investment and the main areas and sectors of the economy, where they have been used as well as reviewed the data on investments for the period 2006-2014 years, and gave a detailed analysis of the ratio of public and private investment.

The article considers such important factors affecting the investment climate, as the level of corruption, the active state regulation, proper development of investment policy and its implementation to proceed unchecked, etc. This article discusses the same economic and environmental issues of independence and security of the country.

Keywords: socio-economic development, investment funds, investment funds, foreign investment, integration of national economies, technological progress, innovation, foreign investment, targeting of investment, efficient use of investment, socio-economic reconstruction of the country, employment, unemployment, favorable investment climate.

РЕЗЮМЕ

В статье «Улучшение инвестиционного климата в Грузии» автор рассматривает факторы, влияющие на формирование инвестиционного климата и имиджа страны. В статье подробно рассмотрены и проанализированы данные Департамента статистики Грузии по инвестициям за довольно большой период времени.

Автор скрупулезно проанализировал стран-инвесторы, размер прямых иностранных инвестиций и основные сферы и отрасли экономики, где они были использованы а так же рассмотрел данные по инвестициям за период 2006-2014 гг. и дал подробный анализ соотношения государственных и частных инвестиций.

В статье рассматриваются такие важные факторы, влияющие на инвестиционный климат, как: уровень коррупции, активное государственное регулирование, выработка правильной инвестиционной политики и ее беспрепятственное осуществление, и др. В статье рассматриваются так же вопросы экономической и экологической независимости и безопасности страны.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, инвестиционные фонды, инвестиционные ресурсы иностранные инвестиции, интеграция национальных экономик, научно-технический прогресс, инновационная деятельность, приток иностранных инвестиций, целенаправленное использование инвестиций, эффективное использование инвестиций, социально-экономического восстановление страны, занятость, уровень безработицы, благоприятный инвестиционный климат.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Успешное социально-экономическое развитие любой страны связано с существующими инвестиционными фондами. Из инвестиционных ресурсов на современном этапе особую важность приобретают иностранные инвестиции. Сегодня не одна страна в мире не может полностью удовлетворить свои промышленные и потребительские нужды только собственными ресурсами, какими бы развитыми ни были эти страны. На современном этапе именно это способствовало значительному расширению инвестиционных взаимоотношений между странами, на основе углубления процессов интеграции национальных экономик [1, с. 152].

На современном этапе ускорение научно-технического прогресса и расширение инновационной деятельности вводит в повестку дня дальнейшее укрепление роли и значения иностранных инвестиций. На это явно действует следующее обстоятельство: если во время Первой Мировой войны иностранные инвестиции составляли лишь 10% всех капиталовложений, то к концу прошлого века их доля трехкратно выросла [2, с. 41-42].

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

На современном этапе глобализации страны, как с развитой, так и развивающейся и переходящей экономиками, остро заинтересованы в расширении иностранных инвестиций. Нужно отметить, что большая часть финансовых ресурсов мира в основном сконцентрированы в развитых странах. Организации и компании этих стран обладают большей частью мирового финансового ресурса. Кроме того, прямые иностранные инвестиции растут в мире очень быстрыми темпами. За последние 30 лет прошлого века они выросли от

100 млрд до 6,8 трлн долларов, что указывает на углубление глобализации мировой экономики.

В Грузии необходимое привлечение иностранных инвестиций продиктовано сформированными в стране неблагоприятными экономическими условиями: низкими темпами экономического роста, высоким уровнем безработицы и низким уровнем жизни людей, несуществующими для задействования отдельных отраслей экономики средствами, которые необходимы для создания производственной и социальной инфраструктуры [3, с. 21].

За пройденный период реформирования экономики в Грузии были проведены важные меры для привлечения иностранных инвестиций, для их поощрения и создания законодательно-нормативной базы для их защиты. Вследствие этих мер, осуществлено усовершенствование законодательно-нормативной базы и улучшением инвестиционного климата, таким образом, приток иностранных инвестиций характеризуется тенденцией увеличения, что можно наблюдать на графике (см. рис. 1.):

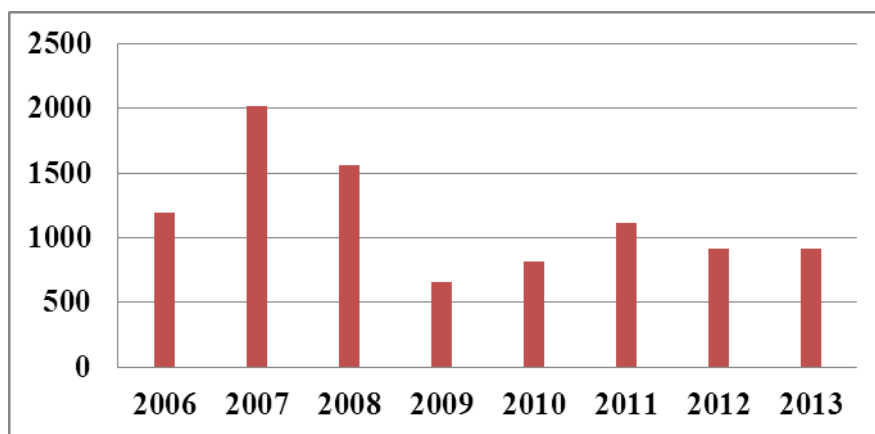

Рис. 1 . Прямые иностранные инвестиции в Грузии за 2006-2013 гг. (млн. долларов США)

Источник: Официальный сайт Государственной службы статистики Грузии <http://www.geostat.ge/>

Приток иностранных инвестиций в Грузию прямо связан с экономическими реформами, проводимыми в стране. На начальном этапе приватизации государственной собственности (1995-1996 гг.), иностранные инвестиции в Грузии практически не осуществлялись (кроме 3753 тысячи долларов украинской инвестиции)⁴.

В 1997-1998 гг. приток иностранных инвестиций в страну постепенно увеличивался, но в последующий период (до 2002 г.) данный показатель характеризовался тенденцией снижения, что было обусловлено несовершенством законодательной базы для привлечения инвестиций, высоким уровнем коррупции, нестабильным политическим состоянием страны и другими неблагоприятными для инвестиций обстоятельствами.

С 2003 г. приток иностранных инвестиций в Грузию характеризовался значительной тенденцией роста и в 2007 г. превышен показатель 2 млрд долларов. Что касается следующего, 2008 г., приток иностранных инвестиций в Грузию по сравнению с предыдущим годом, уменьшился почти на полмиллиарда долларов, т.е. на 23%, что было обусловлено известными событиями августа 2008 г. – агрессией России в Грузии. Война и последующая аннексия территории Грузии Россией значительно ухудшили инвестиционный имидж страны и соответственно и уменьшился объем входящих в страну инвестиций. В частности, в третьем квартале 2008 г., по сравнению предыдущим кварталом, привлечения иностранных инвестиций уменьшились от 605,4 млн. до 134,7 млн долларов, т.е. на 77,8%.

В результате усилия международного сообщества и проведенным Правительством Грузии мер, несмотря на некоторый рост иностранных инвестиций, в четвертом квартале прошлого года, и в текущем году, этот показатель характеризуется тенденцией уменьшения. В частности, в первом квартале 2009 г. в стране вошло 134 млн., а в втором квартале - только 92,2 млн. Иностранных инвестиции, в целом входящая инвестиция в первой половине 2009 г. составила 36,8%-а аналогичного показателя первого половина 2008 г., т.е. уменьшилось на 2,7 или еще больше [4, с. 106].

Рассмотрим последние годы. По данным Департамента статистики Грузии, в 2013 г. количество осуществленных прямых иностранных инвестиций составило 914 млн долларов США. В предыдущем, 2012 г., этот показатель за аналогичный период составил 912 млн долларов. Как видим, в 2013 г. наблюдается рост на 2 млн долларов США. Необходимо отметить, что 2013 г. даже поквартально превышает 2012 г. по показателям инвестирования. Несмотря на то, что каждый последующий квартал года принято считать более активным, чем предыдущий, IV квартал 2013 г. был экономически самым пассивным. Так же и в инвестиционном смысле. Например, в IV квартале 2013 г. было осуществлено 217 млн долларов прямых инвестиций, что на 7 % меньше предыдущего аналогичного периода.

Наибольший объем иностранных инвестиций зафиксирован в III квартале – 239 млн. Долларов США, что превышает аналогичный период предыдущего года на 20%. По данным II квартала 2013 г. показатель инвестиций превышает аналогичный период предыдущего, 2012 г. на 7%. Однако инвестиции, осуществленные в I квартале 2013 г. составили 226 млн долларов США, что на 16% ниже показателя аналогичного периода предыдущего года.

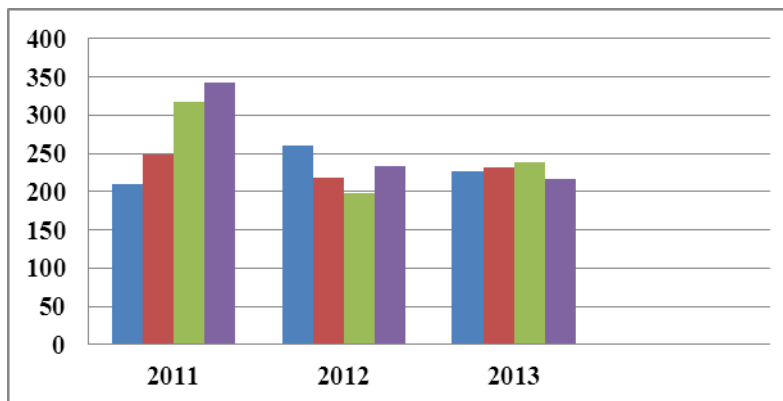

Рис. 2. Прямые иностранные инвестиции в Грузии за 2011-2013 гг. (млн. долларов США)

Источник: Официальный сайт Государственной службы статистики Грузии <http://www.geostat.ge/>

По данным 2013 г. в списке крупнейших инвестициях, вложенных на территории Грузии, лидируют такие страны, как: Нидерланды – 20%; Люксембург – 16%; Китай – 11%. За ними следуют: Азербайджан – 10%; Турция – 8%; США – 6% и другие страны. По данным 2013 года и предварительным начала 2014 г. (6 месяцев), самые крупные инвестиции вложены в следующие сектора экономики: энергетика – 198 млн долларов США, что составило 22% всех иностранных инвестиций. Финансовый сектор – 170 млн. долларов США (19%), транспорт и связь – 138 млн долларов США, (15%), перерабатывающая промышленность 124 млн долларов США, (13%), строительство – 54 млн долларов США, (6%) и другие.

Необходимо отметить, что самый высокий показатель иностранных прямых инвестиций зафиксирован в 2007 г., это 2015 млн долларов США, что на 69,3% превышает предыдущий год в целом. Высокий темп инвестиций сохранялся и в 2008 г. Однако только до августа. В 2012 г. в Грузии осуществлены иностранные прямые инвестиции на 912 млн долларов США, что на 18% меньше показателей 2011 г. По предварительным данным, 2014 г. превысит 2013 г. на 0,3% [5, с. 242-243].

Параллельно с ростом иностранных прямых инвестиций, доля государственных инвестиций в их общем объеме сокращается, с соответствующим ростом объема частных инвестиций как в абсолютном, так и процентном измерении.

В консолидированном бюджете 2013 г. приобретение нефинансовых активов (что представляет собой инвестиции, осуществляемые государством) составило 544,5 млн лари. По данным Национальной службы статистики: формирование основного капитала за этот же период составило 4 млрд 193 млн лари. Соответственно, государственная инвестиция в общем объеме инвестиций составила приблизительно 13%, на долю частных инвестиций пришлось – 87%.

В 2012 г. приобретение нефинансовых активов составило 1 млрд 498 млн лари, а формирование основного капитала в целом – 6 млрд 496 млн лари. Что означает, что в 2012 г. в общем объеме осуществленных инвестиций доля государственных инвестиций составила приблизительно 23%, соответственно частных – 77%.

По статистике 2009-2012 гг., как мы уже отмечали выше, доля государственных инвестиций в их общем объеме сократилась как в абсолютном валовом, так и процентном показателе. Как видим, этот процесс продолжается и сейчас.

В первом квартале 2013 г. сокращение прямых иностранных инвестиций повлекло собой критику Правительства Грузии со стороны оппозиции. Со своей стороны, Правительство обращало внимание оппозиции на рост инвестиций во втором и третьем кварталах 2013 г.

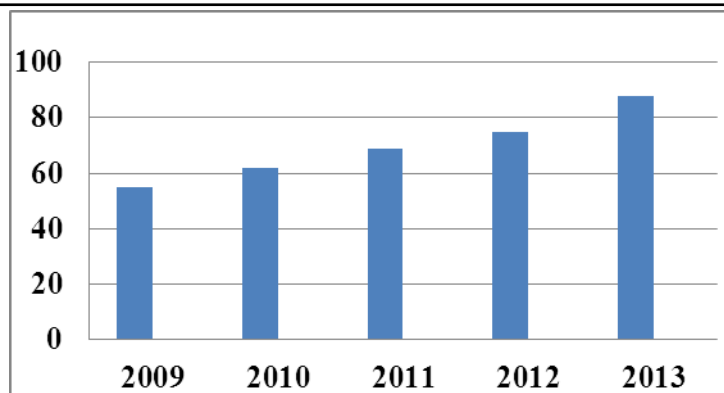

Рис. 3 . Частные инвестиции (в % к общему объему инвестиций)

Источник: Официальный сайт Государственной службы статистики Грузии <http://www.geostat.ge/>

В четвертом квартале объем инвестиций опять сократился. В конечном итоге, в 2013 г. зафиксированный рост иностранных прямых инвестиций – незначителен. Соответственно, в результате анализа этих данных, мы не можем сказать, ухудшилась или улучшилась ситуация в сфере инвестирования.

Анализируя все вышесказанное, мы делаем следующие выводы:

1. Необходимо не только приращивать иностранные инвестиции, но вместе с их ростом нужно использовать их целенаправленно и эффективно.

2. Данными подтверждается, что на сегодняшний день большая часть (46,5%) инвестиционного ресурса страны используется для финансирования государственного управления, приобретения активов частного и общего пользования, в целях обеспечения коммунальных, социальных и персональных услуг. А в секторах материального производства уровень использования таких инвестиций очень низок.

3. В промышленности он составляет - 5,3%, в сельском и лесном хозяйстве – 2,8%, в строительстве – 5,3%. Также мала доля инвестиций, используемых в сфере образования (1,9%) и здравоохранения (0,9). К этому можно присовокупить, что большая часть притекающих в страну финансово-кредитных ресурсов используется, в основном, для удовлетворения нужд потребительского рынка, вместо материального производства и прирост основного капитала в сфере социальной инфраструктуры, где, фактически, создаются реальные рабочие места и растет возможность трудоустройства населения [6, с. 336; 7, с. 19].

4. На современном этапе развития Грузии, привлечение инвестиций – жизненно необходимое условие для социально-экономического восстановления страны и ее дальнейшего развития. В этом деле решающую роль должно сыграть создание благоприятного инвестиционного климата и грамотная реализация инвестиционной политики. Рост иностранных инвестиций должен содействовать безопасности страны и обеспечению устойчивого экономического развития, созданию дополнительных рабочих мест, росту занятости и снижению уровня безработицы.

5. Формирование благоприятного инвестиционного климата в стране имеет свои способствующие и препятствующие факторы. Из способствующих факторов надо отметить то обстоятельство, что, не смотря на малую емкость рынка страны, иностранный инвестор все равно заинтересован инвестированием в Грузии, т.к. производство на территории Грузии сулит ему экономию производственных издержек.

6. Благоприятствующую среду в стране определяет так же прекрасное географическое расположение страны – Грузия является коридором, связующим Европу с Азией, она связана с мировым рынком воздушными, морскими, сухопутными, железнодорожными, магистральными и другими средствами коммуникации. Кроме того, в стране низкая конкурентная среда, низкий уровень развития производственного сектора, что не обеспечивает насыщение внутреннего рынка товарами собственного производства и удовлетворение потребителя товарами, конкурентными по цене. Понятно, что в таких условиях приток иностранных инвестиций выгоден как для инвесторов, так и для местного потребителя и страны.

7. Не смотря на осуществленные мероприятия, в результате которых по простоте осуществления бизнеса Грузия занимает сегодня в мире 11-ое место, в деле формирования инвестиционного климата страны все еще много проблем и недостатков. В первую очередь это касается стабильности макроэкономической среды. Не смотря на ее определенное улучшение в последние годы, тем не менее, в стране мал темп роста ВВП и прироста ВВП на душу населения, Грузия отстает по этим показателям от многих стран СНГ. Например, ВВП на душу населения составляет в России – 3440 долларов США, в Белоруссии – 1580, в Украине – 820 долларов США, в Азербайджане – 1760 долларов США, в Казахстане – 2670 долларов США, а в Грузии – всего 780 долларов США.

8. С точки зрения иностранных инвесторов, Грузия все еще относится к странам с высоким уровнем инвестиционного риска, и такой имидж формировался у страны на протяжении лет. Именно потому,

корректировка, изменение этого имиджа – неотложная и первостепенная задача Правительства Грузии.

9. Среди факторов, воздействующих на инвестиционную среду, особое значение имеют уровень развития банковской системы и доступность кредитов. Несмотря на мероприятия, проведенные в этом направлении, в этой сфере все еще много проблем, из которых необходимо отметить скудность кредитных ресурсов, высокий кредитный процент, ограниченность льготных кредитов и их недоступность. Правительство и Национальный (центральный) банк Грузии должны проявлять больше заботы в деле получения льготных кредитов от международных финансово-кредитных организаций, ЕС и других стран-доноров, что в какой-то степени снизит дефицит льготных кредитных ресурсов и создаст условия формирования оптимальной процентной ставки.

10. Вместе с тем, особого внимания требует совершенствования правил получения и распределения иностранных кредитов. Мы полностью разделяем соображение о том, что в долгосрочном кредитовании нуждаются те инвестиционные проекты, которые в силах решить задачи, определенные стратегией государственной социально-экономической политикой.

11. Важнейшим фактором привлечения инвестиций и оздоровления инвестиционного климата в стране является совершенствование системы налогообложения. Несмотря на неоднократное преобразование, на сегодняшний день налоговые ставки в Грузии все же высоки, что вызывает справедливое недовольство предпринимателей.

12. Если к этому добавить нескончаемые проверки со стороны государственных органов финансового контроля и сбора налогов, то понятно, что проблема становится острее. Недостатки, существующие в сфере налогообложения, являются серьезным препятствующим фактором как для развития предпринимательства, так и для привлечения иностранных инвестиций.

13. Для формирования инвестиционной среды серьезным препятствующим фактором является определенный уровень коррупции, который мешает в рациональном распоряжении и управлении собственными финансовыми ресурсами как предпринимателям, так и иностранным инвесторам. В Грузии ее уровень колеблется в рамках 45-55%, однако по оценкам экспертов реальный показатель гораздо выше. Для сравнения приведем показатель развитых стран: это 10-30%.

14. Самой коррумпированной сферой в Грузии считается таможня, где высок уровень пропуска не зарегистрированных и фальсифицированных товаров. Так же высоким остается уровень коррупции в таких сферах, как бытовые услуги и торговля, где, не смотря на ряд проведенных мероприятий (установка кассовых аппаратов и проч.), осуществление финансового контроля связано со многими трудностями. Борьба с коррупцией, для создания современных цивилизованных условий развитию предпринимательства, должно стать стратегическим направлением государственной политики.

15. На сегодняшний день в стране крайне низок уровень эффективности производства, что не дает возможности усиления процесса создания капитала и улучшения показателей накопления средств. Это непосредственно влияет на увеличение внешнего долга страны. Сегодня внешний долг Грузии составляет 3,3 млрд. долларов, т.е. 1/4 часть ВВП страны. Обслуживание такого долга обходится в сумму, которая равна почти половине суммы инвестиций, вложенных в основной капитал. В такой ситуации перспективы развития страны в будущем сомнительны. Исправить положение возможно только лишь путем привлечения иностранных инвестиций, для чего необходимо кардинально улучшить инвестиционную среду.

16. Для привлечения инвестиций и беспрепятственного развития бизнеса, необходимо усовершенствовать существующую в стране правовую базу и судебную систему. Это станет важнейшим фактором оздоровления инвестиционной среды. Не редки случаи, когда из-за серьезных недостатков в этой системе, инвесторам приходится обращаться в разные государственные инстанции и нести дополнительные расходы. Их справедливые требования часто не удовлетворяются и рассмотрение и решение таких дел переносится из залов суда в правительственные структуры, что в цивилизованном обществе крайне неприемлемо [1, с. 152; 8, с. 12].

17. В усовершенствовании инвестиционной среды страны, увеличении объема инвестиций и их эффективном использовании особая роль уделяется активному государственному регулированию, выработке правильной инвестиционной политики и ее беспрепятственному осуществлению. Такая политика должна основываться на системе организационных мероприятий, которая должна обеспечить решение долгосрочных социально-экономических задач государства, непрерывный и беспрепятственный экономический рост, повышение уровня занятости путем создания новых рабочих мест, уменьшение безработицы и, в конечном итоге, рост благосостояния населения [9, с. 5]. В стратегии привлечения иностранных инвестиций должны учитываться сопровождающие ее негативные результаты. В частности, в условиях острого спроса на инвестиции, Правительство не должно позволять рыночному механизму превращать страну в ресурсный придаток иностранных государств.

18. Основным требованием инвестиционной стратегии нашей страны должно стать – сохранение за Грузией решающего слова при принятии решений о допущении иностранных инвесторов на территорию страны и сохранения контроля над отдельными сферами и отраслями экономики, где должны быть размещены их инвестиции. По нашему мнению, только таким путем возможно сохранить экономическую и экологическую независимость и безопасность страны [6, с. 336].

ВЫВОДЫ

На сегодняшний день в стране крайне низок уровень эффективности производства, что не дает возможности усиления процесса создания капитала и улучшения показателей накопления средств. Это непосредственно влияет на увеличение внешнего долга страны.

Для привлечения инвестиций и беспрепятственного развития бизнеса, необходимо усовершенствовать существующую в стране правовую базу и судебную систему. Это станет важнейшим фактором оздоровления инвестиционной среды.

В усовершенствовании инвестиционной среды страны, увеличении объема инвестиций и их эффективном использовании особая роль уделяется активному государственному регулированию, выработке правильной инвестиционной политики и ее беспрепятственному осуществлению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бараташвили Е., Маграквелидзе Д., Принципы усовершенствования инвестиционной среды в Грузии. - Тб., 2009. – С. 152.
2. Campos N.M., Kinoshita Y. (2002). "Foreign Direct Investment as Technology Transferred: Some Panel Evidence from Transition Economies". – P.41–42.
3. Актуальные проблемы XXI века. Журнал «Социальная экономика». – 2011. – №5. – С. 21.
4. Датунашвили Л. Благоприятная инвестиционная среда – основа экономического возрождения страны // Актуальные проблемы экономического развития на современном этапе. Сборник материалов научно-практической конференции экономистов Грузии, 25 декабря 2008 года, Тб., 2008. – С. 106.
5. Малашия Г. Метаэкономика – философия экономики, Тб., 1995. – С. 242-243.
6. Тетрашвили З., Тетрашвили-Кардава М. Финансово-экономические факторы обеспечения экономической безопасности и механизмы ее регулирования в условиях формирования рыночных отношений. – Тб., 2006. – С. 336.
7. Шенгелия-Схиртладзе Н. Социально-экономическая сущность инвестиции и ее новое понимание // Бизнес и право. – Декабрь, 2010. – С. 19.
8. Moran T. Foreign Direct Investment and Development: The New Policy Agenda for Developing Countries and Economic in Transition. Institute of International Economies. – Washington, DC, 1998. – P. 12.
9. Mansfield E., Romero A. A Technology Transfer to Overseas Subsidiaries by 219-based Firms // Quarterly Journal of Economics. – 1980. – December. – P. 5.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА МАТЕРІАЛАХ «ХРОНІКИ НТШ»)

Конта Ростислав Михайлович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент кафедри
етнології та краєзнавства (Україна)
e-mail: konrost@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається питання висвітлення на сторінках «Хроніки НТШ» на початку ХХ століття питання розвитку української етнології в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові.

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, етнологія, етнографія, історіографія, Товариство, НТШ, «Хроніка».

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос освещения на страницах «Хроники НТШ» в начале ХХ века проблемы развития украинской этнологии в Научном обществе им. Шевченко.

Ключевые слова: Научное общество имени Шевченко во Львове, этнология, этнография, историография, Общество, НТШ, «Хроники».

ABSTRACT

An article deals with a problem of research on pages of «Chronicle of NTSh» in the early XX century of development of the Ukrainian ethnology in Shevchenko Scientific Society in Lviv.

Keywords: Shevchenko Scientific Society in Lviv, ethnology, ethnography, historiography, Society, NTSh, «Chronicle».

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Етнографічна діяльність членів Наукового товариства імені Шевченка у Львові (далі – НТШ, Товариство) знайшла своє відображення в матеріалах періодичних видань цієї інституції серед яких варто виділити «Хроніку НТШ» (далі – «Хроніка»). В цьому друкованому органі, який був заснований в 1900 р. в результаті реформування іншого видання Товариства «Записок НТШ» можна знайти важливі відомості, що стосуються розвитку української етнології. Ці матеріали потребують історіографічного аналізу, який дозволить виділити окремий підхід до висвітлення проблеми розвитку української етнології в НТШ з позиції членів цієї організації. Хронологічні межі даного дослідження охоплюють період з початку заснування «Хроніки» до початку Першої світової війни, який являє собою окремий етап в становленні та розвитку української етнології в Товаристві.

«Хроніка» вже ставала предметом аналізу як джерело до біобібліографії [19], а також це видання аналізувалося в історико-бібліографічному контексті [20]. Але незважаючи на попередні праці, проблема історіографічного дослідження даного друкованого органу як джерела до вивчення розвитку української етнології в Товаристві залишається відкритою. У своїх попередніх статтях ми окреслили основні питання пов'язані із дослідженням «Хроніки» як важливого видання НТШ, яке містить цінну інформацію щодо організації та перебігу етнологічних досліджень в цій інституції [21-24], оскільки вказана проблема до останнього фактично залишилася поза увагою вчених.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографічний аналіз матеріалів «Хроніки» початку ХХ століття дозволяє виділити стійку тенденцію до збільшення кількості оцінок та характеристик етнографічних праць членів НТШ з боку їхніх колег по організації. Якщо в перших частинах вказаного видання процес реферування етнографічних праць передбачав, як правило, лише переказ змісту етнографічних досліджень, то в наступних виданнях «Хроніки» починає поступово збільшуватися кількість оціночних суджень стосовно результатів проведеної етнологічної роботи. Тому в розділах «Хроніки» під назвою «Засідання секцій і комісій» постійно збільшується кількість оглядів на етнологічні дослідження та етнографічні збірки членів Товариства, які стають все більше подібні до рецензій, ніж до простих оглядів змісту рекомендованої до друку праці.

Вказана тенденція простежується і на особливостях самого реферування, а саме: якщо раніше праці реферувалися переважно їх авторами, то в пізніших частинах «Хроніки» цим займався у більшості випадків інший фахівець-етнограф, член НТШ. Таким чином, процес рекомендації етнографічної праці до друку поступово ставав більше нагадувати процес рецензування, що має особливо важливе значення в контексті нашого дослідження, оскільки дозволяє виділити оцінки стану розвитку української етнології в Товаристві шляхом аналізу відгуків на етнографічні праці його членів з боку колег по організації. Крім того, процес реферування етнографічної праці автором також містив елементи її оцінки з боку членів Етнографічної комісії

НТШ, оскільки результати реферування переповідалися на сторінках «Хроніки» у авторському баченні редактора вказаного матеріалу.

Прикладом вищевказаної тенденції можуть бути результати 14-го засідання історико-філософської секції від 6 вересня 1903 р., де зазначалося, що: «Д. Федір Вовк предложив дві праці д. М. Русова: а) Гончарі в селі Опошні. б) Вироби з дерева й рога в селі Грунь. Обі праці ухвалено друкувати в «Матер. до укр.-р. етнології». Зміст праць д. М. Русова: Д. М. Русів дає у своїй статі дуже докладний опис гончарства у Опошні, тим більше цікавий, що він дає спроможність порівняти техніку керамічних виробів з чернігівською (у с. Олешні) описаною у I томі Матеріялів. Кілька дуже гарних ілюстрацій дуже придадуться до збільшеного інтересу сеї праці...» [4, с. 6]. Отже, як помітно з матеріалів «Хронік» процес рекомендації до друку етнографічних праць членів НТШ передбачав їх оцінку з боку колег, де розглядалися сильні та слабкі сторони досліджень, а також надавалися рекомендації щодо підвищення наукового рівня окремих праць.

Починаючи з 1907 р. на сторінках «Хронік» починають періодично з'являтися узагальнені звіти про наукові здобутки НТШ за попередній рік. В зазначених матеріалах окремим блоком виділялись етнографічні дослідження членів Товариства. Крім того, в цих матеріалах були дані про роботу Правничої та Статистичної комісії, що також містили відомості про розвиток етнологічного напрямку роботи в Товаристві.

В «Хроніці» паралельно з оглядами результатів окремих етнографічних експедицій містилися узагальнені дані щодо стану етнографічних досліджень українських земель членами Товариства та робилися прогнози щодо опрацювання та виходу результатів попередньої роботи по збиранню етнографічних даних. Так, в 29-й частині вказаного видання за 1907 р. зазначалося: «В 1906 р. докінчував свої антропологічні поміри др. Ф. Вовк на Лемківщині в товаристві дра З. Кузелі та дра І. Раковського. Експедиції дра Ф. Вовка відбуваються вже четвертий рік, а короткі справозданя в них були оголошені в «Хроніці» ч. 16, 20, 24 і 28. Остаточні результати мають бути введені дром Ф. Вовком у короткім часі й опубліковані в «Матеріялах до укр.-руської етнології», можливо ще в 1907 р.» [14, с. 9-14].

Разом з тим, зазначалося, що «...віздив на Бойківщину записувати фольклорні матеріали член комісії (авт. – Етнографічної) Вол. Левинський» [14, с. 14]. Подібного роду інформація передбачала наукові звіти про проведену роботу в наступних виданнях «Хроніки».

Важливим було також те, що на сторінках «Хроніки» подавалася загальна оцінка роботи по збиранню етнографічних даних членами НТШ та визначались проблеми, які існували у цьому напрямку, що в основному зводилися до браку фінансування. Так, за результатами роботи за 1906 р. наводилися наступні дані: «Комісія загалом розпоряджує досить багатим фольклорним і етнологічним матеріалом, не може однак опублікувати його швидко задля браку значніших матеріальних засобів...» [14, с. 14].

Окремим джерелом до вивчення стану розвитку етнологічної науки в НТШ є відозви до читачів у справі збирання етнографічного матеріалу, які регулярно вміщалися в «Хроніці». Окрім того, що вони виконували своє основне призначення – інформували читача про необхідність збирання етнографічних даних з визначеного кола проблем та подавали чіткі інструкції як це робити, відозви також подавали цінні відомості про рівень теоретичного опрацювання етнологічних проблем, що проявлялось в методологічній складовій подібного роду матеріалів.

Ми не будемо зупинятися на рекомендаціях членів НТШ щодо техніки фіксації етнографічних матеріалів, оскільки загальні її принципи були незмінними та лише повторювалися у прив'язці до вирішення різних етнографічних завдань. Зазначимо лише, що основні принципи записування етнографічних даних розроблені членами Товариства та відповідають сучасним стандартам до подібного роду досліджень.

Що ж стосується загального бачення досліджуваної проблеми, то, як помітно із тексту відповідних відозв, тут чітко простежується намагання дослідити конкретне етнографічне явище комплексно з урахуванням багатьох складових поставленої проблеми починаючи із матеріально-утилітарного рівня закінчуючи трактуванням окремих етнографічних фактів з позиції вірувань та духовної культури українців.

Показовим в даному плані може бути звернення надруковане в 30-й частині «Хроніки» за 1907 р., де піднімалася проблема збору етнографічних даних про українські загадки та рибальство. Щодо першої проблеми, то тут помітний попередній аналіз досліджуваної проблеми з констатацією поширеної на той час тенденції, пов'язаної з тим, що загадки: «...чим раз більше зникають або заступають ся штучними продуктами шкільних читанок...» [1, с. 12]. Збираючи ж відповідний етнографічний матеріал по темі в відозві пропонується зібрати його таким чином, щоб дати відповідь на низку важливих теоретичних проблем, в тому числі і світоглядного характеру, а саме: «1) Що то є загадка в розумію народу і які погляди мають про неї люди?...3) При яких нагодах завдають ся загадки: при забавах, у школі, в сьвята (на Великдень, сьвят. вечер, при паленю обрядових огнів), на досьвітках, вечерницях?... 4) Чи нема спеціальних загадок при певних обрядах, приміром на весілю і на забавах при мерци (лопатки)?... 8) Чи є автори загадок, звідки приходять загадки, розширене штучних загадок?» [1, с. 12-13].

Наукові звіти, що друкувалися на сторінках «Хроніки» певною мірою повторювали попередній матеріал, який стосувався в тому числі і розвитку етнології в НТШ, але в узагальненому та скороченому вигляді. Так, відповідно до звіту за 1907 р. вказувалося, що «Етнографічна комісія не уряджувала екскурзій, за те оголосила кілька квестіонарів для записування етнографічних матеріалів, які задуме видавати і проект праці над етнографічною картою України Руси» [10, с. 8].

Таким чином, відповідно до матеріалів «Хроніки» можна зробити висновок про те, що за відсутності фінансування етнографічних експедицій члени Етнографічної комісії зосередили свою увагу на залученні

широкого загалу зацікавлених осіб до роботи по збиранню етнографічних матеріалів. Цим пояснюється велика кількість відозв на сторінках «Хроніки», що містили методичні рекомендації щодо збору етнографічних джерел з багатьох проблем, які на той час залишалися поза увагою вчених.

Характерною ознакою матеріалів «Хроніки» була критика членів Етнографічної комісії спрямована на етнографічні праці їхніх колег, що мала на меті підвищувати науковий рівень етнологічних досліджень в НТШ. Прикладом може бути рецензія В. Гнатюка на матеріали зібрані Ю. Кмітом, В. Левинським та З. Кузелею, що стосувалися бойківського весілля. Рецензент поряд з узагальненням зібраного матеріалу та виявленням спільних тенденцій у весільних обрядах наголошував і на проблемних моментах та недоліках методологічного характеру у роботі своїх колег, що виявлялися упуцненні важливих даних під час записування весільних обрядів. Критика межувала і з високими оцінками проведеної роботи. Зокрема, аналізуючи матеріал зібраний З. Кузелею рецензент відзначив, що «...записуючи весілля автор старався бути в усім найточнішим, випитувався про всі подробиці розв'язавши свашин язик сільським «шампаном» [5, с. 8-9]. Таким чином, високо оцінка етнографічного матеріалу зібраного членами Товариства з боку їх колег залежала від науково рівня зібраних етнографічних даних, їх детальності та точності, що в багатьох випадках залежали від вміння етнографа працювати з респондентами.

Особливо важливе значення для оцінки етнографічної діяльності членів НТШ мали звіти про етнографічні екскурсії, що регулярно з'являлися на сторінках «Хроніки». Але наукова цінність цих матеріалів як історіографічного джерела до вивчення етнографічних здобутків членів НТШ могла суттєво відрізнятись, оскільки крім обов'язкової інформації вміщеної в зазначених звітах, що стосувалася досліджених територій, кількості зібраних матеріалів і т.д. не завжди подавалася загальна оцінка успішності етнографічної експедиції. Прикладом такої ситуації є звіт про результати етнографічної експедиції О. Роздольського в Галичину та З. Кузелі в полтавську губернію в 1908 р. [16].

Наукові звіти Товариства, що регулярно друкувалися на сторінках «Хроніки» з 1907 р. як правило відзначали активну діяльність Етнографічної комісії. Так, за результатами роботи Товариства в 1908 р. зазначалося: «Етногр. комісія приготувала так само значне число матеріалів на цілий ряд томів Етн. Збірника» [11, с. 13].

Про високу оцінку етнографічних досліджень в НТШ з боку європейських вчених свідчать результати участі членів цієї організації в науковому музичному конгресі Інтернаціонального музичного товариства, що проходив 25-29 травня 1909 р. у Відні. Участь у цьому заході етнографів НТШ, його перебіг та результати були висвітлені на сторінках «Хроніки» [18], з яких можна зробити висновок, що саме науковий авторитет НТШ та високий рівень етнографічно-фольклористичних досліджень його членів призвів до того, що «Се був перший світовий конгрес музичний, на яким звернено увагу на українську народню музику, через що втягнуто українську народню пісню в сферу порівняних студій музичних» [18, с. 26].

Ф. Колесса, який був обраний делегатом на вказаний конгрес виголосив свій реферат про кобзарські думи зібрані в ході своєї експедиції на Полтавщину, який, як зазначається в «Хроніці» «...викликав між членами секції велике заінтересоване кобзарською музикою і живу дискусію, в якій забирали голос проф. Гостінський, др. Горнбостель і Л. Куба» [18, с. 27]. Ця інформація підвищувала авторитет НТШ як наукової інституції, що може достойно представляти українську науку за кордоном.

Організація збору етнографічних матеріалів в НТШ вирізнялася своєю послідовною політикою спрямованою на пошук даних стосовно конкретних етнографічних проблем. Тому програми і відозви про збирання етнографічного матеріалу, що друкувалися на сторінках «Хроніки» говорили в першу чергу про те над якою темою працюють члени Етнографічної комісії. Крім того, ті методичні вказівки, які друкувалися у вказаному виданні не повторювали, а швидше доповнювали одна одну та формували у читачів загальне враження про етнологію як науку. Це пояснюється тим, що відозви та відповідні програми торкалися різних етнографічних проблем та розкривали їх в методологічному плані.

Якщо говорити про «Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв та голосінь», то у ньому розкривалися всі аспекти народних вірувань та звичаїв пов'язаних зі смертю у традиційному українському суспільстві. Сама програма розбивалася на два блоки під назвами «Звичаї» (20 питань) та «Голосіня» (16 питань), а у вступі до неї говорилося, що «Етнографічна Комісія маючи намір видати збірку похоронних звичаїв і збірку голосінь, подає отут квестіонарі в сій справі і просить усіх, хто має до сього змогу, записувати дотичні до сього матеріали як найповніше і найдокладніше» [6, с. 37]. Таким чином, вміщені в «Хроніці» матеріали говорять про високий рівень теоретичного опрацювання етнологічних проблем в НТШ, що дозволило побудувати планомірну роботу по збиранню етнографічних матеріалів як силами членів цієї організації, так і шляхом залучення всіх бажаючих до цієї роботи.

З матеріалів «Хроніки», зокрема із наукових звітів, можна зробити висновок про те, що поступово широкомасштабні етнографічні експедиції відходять на другий план у зв'язку із браком фінансування, а видання нових етнографічних збірок було пов'язано із опрацюванням раніше зібраних матеріалів та надісланих до Етнографічної комісії НТШ в результаті відповідних відозв про які ми говорили вище. Зокрема, відповідно до звіту 1909 р. зазначалося, що у етнографічних експедиціях в цей час працювали «...др. Ів. Раковський, що робив антропометричні поміри та О. Роздольський, що збирав при помочи фонографа мельодії пісень. Екскурзій на ширшу скалю не можна було урядити задля їх значного кошту та задля браку відповідних фондів; з усуненем сеї перешкоди планові екскурзії моглиб привести величезні користи нашій науці, бо сил для такої праці в між членами доволі» [12, с. 11].

Зазначена тенденція простежується і в наукових звітах НТШ надрукованих в «Хроніці». Так, за результатами наукових досліджень 1910 р. зазначалося «Етнографічна комісія улаштовувала в сім році також екскурсії, але в дуже скромних розмірах, бо інакше не дозволював брак значніших фондів» [2, с. 11].

Тому наступні звіти з етнографічних екскурсій були, як правило невеликі за об'ємом та не містили загальних оцінок їх успішності з позиції їх внеску в розвиток етнологічної науки в НТШ. Але в той же час такі матеріали містили висновки, що стосувалися дослідження окремих етнографічних проблем разом з виявленням різних тенденцій в поширенні звичаїв та фольклору на українських землях, особливо на прикордонних з іншими народами територіях. Зокрема, за результатами етнографічної експедиції за участю Ф. Колесси в села Турчанського повіту, де було зібрано 150 пісень вказувалося, що «В селах, ближших до угорської границі (як в. пр. Бітля) слідний вплив угорських і словацьких пісень як у мельодіях, так у лексиці пісень» [17].

Подібний підхід до звітування про результати експедицій простежується і в наступні роки. Це і звіт про антропологічні експедиції І. Раковського на галицьку Волинь в 1909-1910 рр. ,в результаті якої вчений зробив важливий висновок щодо антропологічного типу українців даного регіону та зібрав «500 антропологічних та етнографічних фотографічних знімків, які передано до музею Наукового Товариства імені Шевченка у Львові» [15, с. 21]. В даному контексті варто також згадати і звіт З. Кузеля про етнографічну експедицію в північно-східну Буковину в 1911 р., яка була незавершеною та планувалася до продовження в 1912 р. [7]. Як помітно з матеріалів «Хроніки», брак коштів змушував етнографів НТШ змінювати тактику досліджень, яка ґрунтувалася не на колективній роботі професійних вчених-членів Етнографічної комісії Товариства, а індивідуальних поїздках етнографів НТШ в недосліджені регіони з метою виявлення людей, «...що живучи між народом зможуть займатися збиранням етнографічних матеріалів...» [7, с. 22]. Відповідним продовженням розпочатої експедиції став наступний звіт З. Кузеля в якому робився важливий висновок про єдність українського народу, що ґрунтувався на основі єдності його культурних надбань. Вчений, зокрема, зазначив: «...типів лемківські пісні виказують у мелодіці і ритміці спільні основи з укр. піснями» [8].

Починаючи з 1912 р. на сторінках «Хроніки» дуже рідко зустрічаються матеріали про етнографічні екскурсії членів НТШ, а в наукових звітах містяться лише короткі відомості про збірки етнографічних матеріалів над якими працювала Етнографічна комісія.

За результатами засідань комісії постійно приймалися рішення про звернення до Виділу (авт. - Президії) Товариства про виділення коштів на забезпечення етнографічних експедицій, які так і залишалися не задоволеними враховуючи відсутність достатнього фінансування НТШ. Етнографічні ж матеріали, що були зібрані раніше вичерпувались і це поступово призводило до уповільнення етнографічної діяльності в Товаристві. На засіданні Етнографічної комісії від 15 жовтня 1913 р. прийнято рішення «Просити Виділ, щоби в бюджеті на 1914 р. признав комісії на екскурсії крім звичайної щорічної квоти 1000 К, також надвишку з 1913 р. у квоті 800 кор., а то в огляду на потребу збирання нових матеріалів, бо дотеперішні можуть у короткім часі вичерпатися» [3].

Ситуація з етнографічними дослідженнями в НТШ в подальшому лише погіршувалася, що було пов'язано спочатку із самоусунення від головування в Товаристві М. Грушевського [9], а потім подіями Першої світової війни. В 1914 р. вийшов лише один номер «Хроніки» попереднього зразка, в якому в розділі під назвою «Наукова діяльність Товариства» [13] була фактично відсутня інформація про етнографічний напрямок роботи цієї організації.

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналіз матеріалів вміщених в «Хроніці» дозволяє окреслити загальні тенденції розвитку української етнології в НТШ, а також з'ясувати позицію окремих його членів щодо проблем пов'язаних зі збиранням та опрацюванням етнографічних матеріалів. Постійний огляд етнографічний праць, які рекомендувалися до друку у профільних виданнях Етнографічної комісії тримав у курсі читачів «Хроніки» про напрями наукової роботи щодо етнографічного дослідження українських земель. Висновки ж, які були зроблені в результаті низки етнографічних досліджень, етнологічних праць та проведення етнографічних й антропологічних експедицій давали загальне уявлення щодо стану розвитку української етнології в НТШ.

Незважаючи на те, що етнографічний напрямок роботи в Товаристві займав пріоритетне становище оцінка стану розвитку етнології в цій організації з боку її членів містить низку критичних зауважень, а основною проблемою визнається брак фінансування. На жаль, слід констатувати, що в подальшому вказана проблема не вирішилася, навпаки – події Першої світової війни з наступним входженням західноукраїнських земель до Польщі лише погіршили загальний стан справ, пов'язаних з розвитком української етнології в НТШ.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відозви в справі збирання етнографічних матеріалів // Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Вип. II. – Ч. 30. – С. 12–14.
2. Гнатюк В. Наукова діяльність Товариства / В. Гнатюк // Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Вип. I. – Ч. 45. – С. 8–12.
3. Засідання Етнографічної комісії // Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Вип. IV. – Ч. 56. – С. 23–24.

4. Засідання історично-філософичної секції // Хроніка НТШ. – Львів, 1903. – Вип. IV. – Ч. 16. – С. 6–9.
5. Засідання історично-філософичної секції // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Вип. II. – Ч. 34. – С. 5–10.
6. Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв та голосінь // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Вип. III. – Ч. 39. – С. 37–39.
7. Кузеля З. Sprawozdane z etnograficznych ekskursji po północno-wschodniej Bukowinie w 1911 r. / З. Кузеля // Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Вип. IV. – Ч. 48. – С. 22–23.
8. Кузеля З. Sprawozdane z etnograficznej ekskursji // Хроніка НТШ. – Львів, 1912. – Вип. IV. – Ч. 52. – С. 24.
9. Надзвичайні Загальні Збори (26 грудня 1913 р.) // Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Вип. IV. – Ч. 56. – С. 25–26.
10. Наукова діяльність Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Вип. I. – Ч. 32. – С. 8–11.
11. Наукова діяльність Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Вип. I. – Ч. 37. – С. 10–13.
12. Наукова діяльність Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Вип. I. – Ч. 41. – С. 8–11.
13. Наукова діяльність Товариства // Хроніка НТШ. – Львів, 1914. – Вип. I. – Ч. 57. – С. 7–9.
14. Наукова діяльність Товариства в 1906 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1907. – Вип. I. – Ч. 29. – С. 9–14.
15. Sprawozdane z antropologicznej ekskursji // Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Вип. IV. – Ч. 48. – С. 20–21.
16. Sprawozdane z etnograficznej ekskursji // Хроніка НТШ. – Львів, 1908. – Вип. IV. – Ч. 36. – С. 28–31.
17. Sprawozdane z etnograficznej ekskursji // Хроніка НТШ. – Львів, 1910. – Вип. IV. – Ч. 44. – С. 15.
18. Участь Товариства в науковім конгресі музичнім Інтернаціонального музичного товариства у Відні в маю 1909 р. // Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Вип. III. – Ч. 39. – С. 26–27.
19. Кульчицька Т. Ю. «Хроніка» НТШ як джерело до біобібліографії / Т. Ю. Кульчицька // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Записки. – К., 1995. – Вип. 3. – С. 125–130.
20. Комариця М. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка / М. Комариця // Українські часописи Львова 1848–1939 рр. : Іст.-бібліогр. дослідж. : У 3 т. / НАН України ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики [уклад. : М.М.Романюк (кер. проекту), М.В. Галушко]. – Львів : Світ, 2002. – Т. 2 : 1901–1919 рр. – С. 105–118.
21. Конта Р. М. «Хроніки НТШ» як джерело до висвітлення етнологічного наукового доробку членів Наукового товариства ім. Шевченка / Р. М. Конта // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 278–282.
22. Конта Р. М. Суспільно-політичний аспект розвитку української етнології в Науковому товаристві ім. Шевченка (на матеріалах «Хронік НТШ») / Р. М. Конта // Етнічна історія народів Європи : Збірник наукових праць. – Вип. 40. – К. : УНІСЕРВ, 2013. – С. 8–13.
23. Конта Р. М. Заснування «Хроніки НТШ» та їх значення як джерела до історіографічного дослідження розвитку української етнології в Науковому товаристві імені Шевченка у Львові / Р. М. Конта // Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 162–166.
24. Конта Р. М. Розвиток етнології в Науковому товаристві ім. Шевченка (1914–1939 рр.) : втрати та нереалізовані можливості (на матеріалах «Хроніки НТШ») / Р. М. Конта // Вісник Книжкової палати. – 2014. – № 6. – С. 29–32.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ І ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ДИСБАЛАНСІВ ГРОШОВОГО ОБІГУ В УКРАЇНІ

Козій Наталія Сергіївна
Національний університет Державної податкової служби України, аспірантка кафедри фінансів, м. Ірпінь
(Україна)
e-mail: Globa.Nataliya@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовані основні причини виникнення дисбалансів грошового обігу, а саме: різка девальвація, скорочення ліквідності в банківській системі, вивід капіталу з вітчизняної фінансової системи. Наслідками цих процесів стало суттєве погіршення вартісних характеристик національної валюти. Виокремлено та досліджено шляхи подолання цих дисбалансів за рахунок активнішого застосування регулятивних заходів НБУ щодо дедоларизації, регулювання ліквідності банківської системи, гасіння інфляційних тенденцій і підтримки валютного курсу у спосіб коригування кон'юнктури валютного ринку.

Ключові слова: грошовий обіг, інфляція, дисбаланси грошового обігу, доларизація, НБУ, процентні ставки, девальвація.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы основные причины возникновения дисбалансов денежного обращения, а именно: резкая девальвация, сокращение ликвидности в банковской системе, вывод капитала из отечественной финансовой системы. Последствиями этих процессов стало существенное ухудшение стоимостных характеристик национальной валюты. Выделены и исследованы пути преодоления этих дисбалансов за счет активного применения регулятивных мер НБУ по дедолларизации, регулирования ликвидности банковской системы, тушения инфляционных тенденций и поддержки валютного курса способом корректировки конъюнктуры валютного рынка.

Ключевые слова: денежное обращение, инфляция, дисбалансы денежного обращения, долларизация, НБУ, процентные ставки, девальвация.

ABSTRACT

The paper analyzes the main causes of money circulation imbalances, namely a sharp devaluation, reduction of liquidity in the banking system, the capital outflow from the domestic financial system. The consequences of these processes include a significant deterioration of currency cost characteristics. The ways to overcome these imbalances through more active use of regulatory measures for de-dollarization by the NBU regulation of banking system liquidity, fighting inflationary pressures and support of the exchange rate by adjustment of the foreign exchange market conditions were examined and explored.

Keywords: money circulation, inflation, money circulation imbalances, dollarization, National Bank of Ukraine (NBU), interest rates, devaluation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Посткризовий період характеризувався надзвичайно низькими темпами приросту цін в умовах фактично фіксованого валютного курсу. На жаль, ці тенденції засвідчували не стільки стабілізацію грошового обігу і вартості національної валюти, скільки депресивні тенденції в економіці України та стагнацію економічної діяльності, що вело до зниження товарного наповнення національної валюти. У цих умовах сформувався монетарний і девальваційний навіс в економіці внаслідок прихованої емісії: грошова маса, випущена НБУ під викуп ОВДП, з товарно-грошових ринків переспрямовувалася на валютний. Отже зниження ефективності виконання гривнею функції міри вартості та засобу нагромадження в умовах погіршення її вартісних характеристик за активізації функції засобу обігу та платежу призвело до нагромадження потенціалу дисбалансів грошового обігу, що проявилися на початку 2014 р.

Дослідженням причин виникнення дисбалансів грошового обігу були присвячені наукові праці таких вітчизняних вчених, як Я.Белінська [4], Н.Горідько, Р.Ніжегородцев [5], В.В.Селіверстов [6], А.В.Сомик [7], Ю.Шоломицький [8] та багато інших науковців.

Метою даної статті взято дослідження причин виникнення дисбалансів грошового обігу, їх наслідків та аналіз ефективності регулятивних заходів НБУ щодо їх подолання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливою проблемою, що провокує і водночас є наслідком дисбалансів грошового обігу, є прискорені темпи інфляції, що знижують купівельну спроможність грошей. Відтак періодично відбувається стихійне вирівнювання внутрішньої та зовнішньої ціни грошей у формі обвальних девальвацій, що вкрай негативно впливають на стабільність грошового обігу і економічну систему в цілому.

Різка девальвація, скорочення ліквідності в банківській системі, вивід капіталу з вітчизняної фінансової системи – наслідками цих процесів стало погіршення вартісних характеристик національної валюти, а саме:

- падіння курсу гривні більш, ніж на 60 %,
- розігрів інфляційних тенденцій, офіційний індекс ІЦІ склав 17,0 % за січень-вересень 2014 р. тоді як за 2013 рік ціни зросли лише на 0,5 %, за 2012 рік – знизилися на 0,2 %);
- зростання процентних ставок – протягом 2014 р. НБУ підвищив облікову процентна ставку з 6,5 до 12,5 %, що зумовило відповідне підвищення депозитних і кредитних ставок;
- платежі з погашення та обслуговування державного та гарантованого державою боргу (6,2 млрд. дол. США);
- інтервенції НБУ та проведення валютних аукціонів за голландською системою – з найвищої ціни;
- зовнішні та внутрішні запозичення Уряду та Національного банку України (6,6 млрд. дол. США), у тому числі перший транш за новою програмою “Стенд бай”;
- зростання зовнішньої заборгованості України на 5,4 % за січень-серпень 2014 р. насамперед, за рахунок державних боргів. Очікується, що за підсумками 2014 р. зовнішній борг України досягне 102,2% ВВП і тенденція його зростання продовжиться у 2015 р. За даними спеціального звіту Фонду по країнах Східної, Центральної і Південно-Східної Європи, в 2015 р. обсяг необхідного Україні зовнішнього фінансування становитиме не менш як 19 млрд. дол. США, тому рівень валової зовнішньої заборгованості нашої країни становитиме 106,4% ВВП [15].
- запровадження низки обмежень на купівлю іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та її перерахування за кордон за окремими операціями; строки купівлі уповноваженими банками іноземної валюти за дорученням юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; видачу готівкових коштів з рахунків в іноземній валюті, обмеження максимальної суми продажу готівкової валюти в одні руки еквівалентом 3 тис. грн. на добу; встановлення норми обов’язкового продажу валютної виручки спочатку у розмірі 100% (серпень 2014 р), потім зниження її до 75%; усні домовленості з керівниками найбільших банків щодо максимального курсу на міжбанку.

Величина і швидкість цих змін вартісних характеристик української валюти характеризують як силу нагромаджених грошово-кредитних дисбалансів (таблиця 1).

Таблиця 1

Індикатори стабільності грошового обігу в Україні в 2005–2013 рр.

Індикатори	Порогове значення	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Індекс споживчих цін в річному вимірі, %	Не більше 10%	110,3	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5
Відношення валового внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 60 %	45,9	55,9	88,3	85,0	76,6	76,9	78,3
Відношення сальдо поточного рахунку платіжного балансу до ВВП, %	Не більше 10 %	2,9	-7,0	-1,5	-2,2	-6,2	-8,2	-9,0
Рівень фінансової доларизації, %	Не більше 35 %	24,2	30,6	33,2	29,7	30,8	32,1	36,8
Відношення недіючих кредитів до сукупного обсягу валових кредитів*, %	Не більше 5 %	Н.д.	3,88	13,70	15,27	14,73	19,82	19,3
Темп приросту(+), вилучення (-) депозитів із банківської системи (до попереднього року), %	Зниження не більше ніж на 5 % в місяць і 15 % за рік	+59,3	+27,9	-8,1	+26,6	+18,5	+17,1	+17,2

Джерело: Розраховано за статистичними даними НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>

- З таблиці 1 видно, що дисбаланси грошового обігу стали результатом дії низки факторів, а саме:
- прискорених темпів зростання монетарних агрегатів М3 на 17,6 % у 2013 р., незабезпечених товарною масою в умовах нульового приросту ВВП і падіння промислового виробництва на 4,3 %;
 - дефіциту бюджету, що став причиною прихованої емісії: у 2013 р. Усього за січень-вересень 2014 р. обсяг ОВДП у власності НБУ збільшився на 120,5 млрд. грн.;
 - тривале збереження подвійного дефіциту – поточного сальдо торгового балансу та державного бюджету (див. табл. 1);
 - падіння міжнародних резервів до критичного рівня до 15,8 млрд. дол. США (за січень-вересень 2014 р. зменшився на 12,6 %) , що фактично позбавило НБУ інструментів впливу на валютний ринок;
 - зростання державного боргу до 40,0 % від ВВП на кінець 2013 р., що зумовило структуру грошової пропозиції: за недосконалих механізмів спрямування грошової маси до реального сектора економіки вона надходила до державного бюджету;

- банкрутство низки банків, що підігріло панічні настрої;
- тривала фіксація курсу гривні на рівні, що не відповідав економічним показникам розвитку України, про що свідчить збільшення розриву між номінальним і реальним курсом гривні (від 10 до 20 % за експертними оцінками) [4];
- втеча капіталу з банківської системи і з України.

Як вже зазначалося, глибинною причиною дисбалансів грошового обігу стало послаблення ефективності виконання гривнею одних функцій за посилення інших. Так послаблення ефективності функції міри вартості за посилення функції засобу обігу та платежу проявилось у беззастережному нарощуванні незабезпеченої товарами грошової маси у до кризовий період, коли банки активно збільшували споживче кредитування, та у 2013 р., коли незважаючи на уповільнення темпів економічного зростання темпи приросту монетарних агрегатів в Україні прискорилися. Монетарна база за 2013 р. збільшилася на 20,0% (у 2012 р. – на 6,7 %). З урахуванням дії механізму мультиплікації [11] це сприяло розширенню грошової маси на 18,0 % у зазначений період (на 9,1 % у 2014 р.).

Певною мірою дисбаланси грошового обігу в Україні пов'язані також із незбалансованою структурою монетарних агрегатів і грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснювалося за рахунок випуску коштів НБУ через фондовий та валютний канали [9]. Випуск коштів в обіг здійснюється через валютний, фондовий та кредитний канали і забезпечується отриманням НБУ еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучення коштів з обігу. Тобто частина емітованих коштів вилучається НБУ через проведення мобілізаційних операцій в процесі регулювання грошово-кредитного ринку, частина – акумулюється на рахунках Уряду в НБУ. Той обсяг коштів, який є реально доступним для обслуговування економічного обороту, знаходить відображення в показнику монетарної бази, що включає кошти в гривні, які знаходяться на кореспондентських рахунках банків в НБУ, а також готівкові кошти як в касах банків, так і в позабанківському обігу [9].

Про дисбаланси грошового обігу в Україні засвідчує поведінка процентних ставок. Результати досліджень вітчизняних вчених [5; 6; 8] засвідчують, що вони не достатньо чутливі як до коливань грошової маси, так і до дисконтної політики НБУ і стабільно тримаються на завищеному реальному рівні в силу високих ризиків і немонетарних факторів (рис. 1), що знижувало ефективність виконання грошима їх функцій.

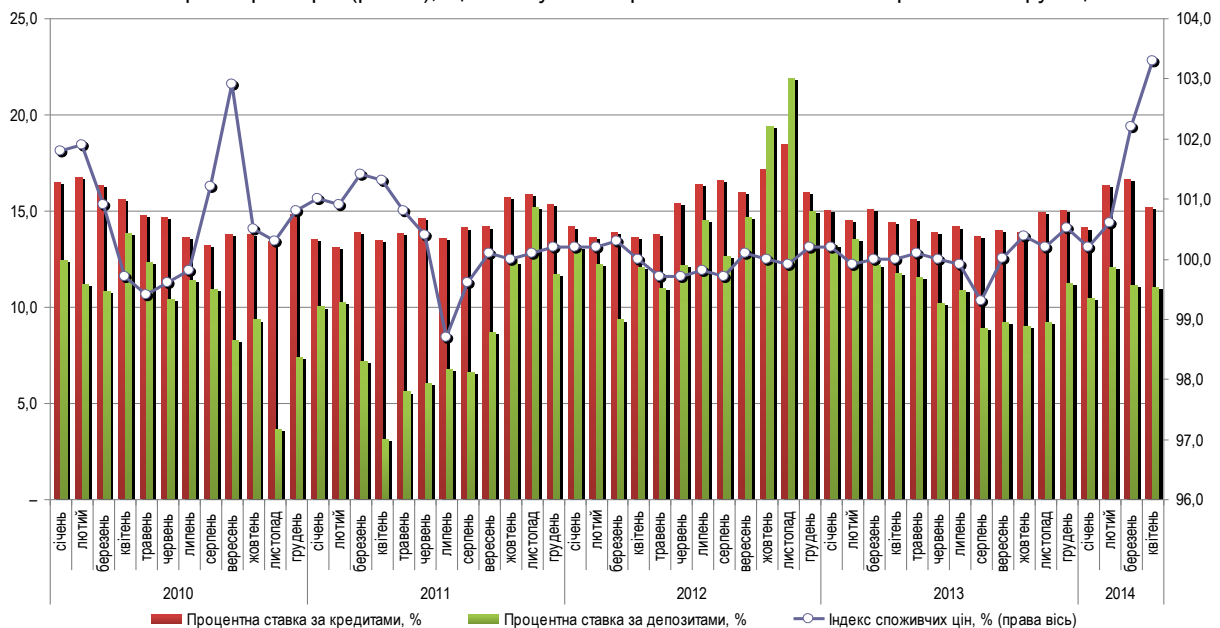

Рис. 1. Темпи інфляції (у річному вимірі) та реальні ставки за кредитами і депозитами у 2010 – квітні 2014 р., %

Джерело: Розраховано за статистичними даними НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>

Однією з причин нечутливості рівня процентних ставок до заходів НБУ є наявність відносно надлишкової маси в обігу в силу недостатнього рівня керованості грошової пропозиції. Так, дані рис. 1. засвідчують, що тривалий час вагомим каналом випуску грошей в обіг був валютний канал. Тобто, кількість грошей в обігу залежала від стану платіжного балансу і за припливу спекулятивних капіталів або значних обсягів надходжень експортної виручки емісія грошової маси зростала. Крім спрямування грошової маси до продавців валютної виручки це вело до високого рівня доларизації вітчизняної економіки. Отже доларизацію ми можемо віднести до наслідків неефективного виконання грошовою одиницею своїх функцій, що веде до заміщення національної грошової одиниці іноземною.

Зростання доларизації та готівки в обігу поза банками є чинниками ускладнення роботи передавального трансмісійного монетарного механізму, тому що НБУ практично не може впливати на такі складові грошової маси як іноземна валюта й готівка поза банками. Як вірно підмічено А. Сомик, гривнева готівка, що знаходиться в обігу поза банками, в будь який момент часу може бути спрямована на валютний ринок та спричинити девальвацію або на споживчий ринок і зумовити інфляцію [7]. У підсумку, збільшення готівки в обігу веде до збільшення його швидкості і суттєвого розбалансування. Отже стабілізація грошового обігу неможлива без зниження доларизації і частки готівки в обігу, що дозволяє пом'якшити зростання швидкості грошового обігу.

Велику роль у формуванні параметрів грошового обігу в Україні відіграє банківська система, що пов'язано з її вагомою роллю у забезпеченні безперервного грошового обігу в економіці та оптимального перерозподілу фінансових ресурсів шляхом мобілізації тимчасово вільних коштів та кредитування суб'єктів економічної діяльності. Відносний надлишок або нестача ліквідності в банківській системі суттєво позначається на стані міжбанківського ресурсного ринку та рівні процентних ставок, а також на готівковому та безготівковому обігу в економіці через функціонування кредитного каналу. Тому НБУ активно коригує ліквідність банківської системи шляхом мобілізаційних та операцій рефінансування.

На рис. 2. простежується по-перше, тенденція до домінування відносно надлишкових коштів у банківській системі, по-друге, кореляція обсягу валютних інтервенцій НБУ з обсягом мобілізаційних операцій. Це означає, що випуск грошей під надходження іноземної валюти слугує фактором розбалансування грошового обігу, оскільки не відповідає потребам економічної та фінансової системи і вимагає втручання регулятора. Певною мірою, це також пов'язано з тим, що для стану грошового обігу важливим є активність кредитного каналу. Якщо у до кризовий період кредитування економіки активно зростало, хоча його споживчий характер посилював відмінності у ефективності виконання грошима різних функцій, то у після кризовий період кредитний канал працює недостатньою мірою.

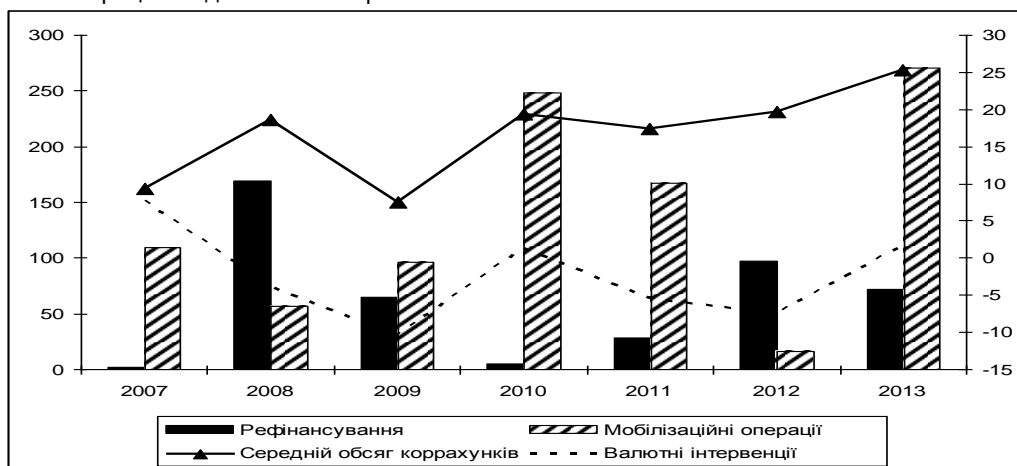

Рис. 2. Обсяги операцій рефінансування, мобілізації й валютних інтервенцій НБУ, обсяг коррахунків у 2007–2013 рр.

Джерело: Розраховано за статистичними даними НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>

Незважаючи на зусилля НБУ щодо зниження процентних ставок та заходів щодо підтримання рівня ліквідності банків процентні ставки були завищеними в реальному вимірі, що стримувало нарощування процесу кредитування, але стимулювало депозитну діяльність. Для підтримання рівня прибутковості банків відносно надлишкової ліквідності спрямовувалася в цінні папери, частка яких зросла з 8,8 % до 11,5 %. Отже банки активно скуповували ОВДП з метою отримання прибутків і коригування ліквідності.

Таким чином, можна відзначити, що в Україні сформувалися такі дисбаланси грошового обігу як:

- 1) незбалансована структура грошової пропозиції;
- 2) розриви у внутрішній та зовнішній вартості національної валюти, що проявлялися у різній динаміці цін та валютного курсу високий рівень доларизації грошового обігу;
- 3) завищена частка готівки як порівняти з розвиненими країнами; нестійкість внутрішньої вартості грошей, що проявлялося у волатильних темпах інфляції та високих процентних ставках;
- 4) слабо працюючий канал кредитної пропозиції.

Подолання цих дисбалансів здійснювалося, насамперед, за рахунок регулятивних заходів НБУ, які стосувалися дедоларизації, регулювання ліквідності банківської системи, гасіння інфляційних тенденцій і підтримки валютного курсу у спосіб коригування кон'юнктури валютного ринку. Для дедоларизації грошового обігу НБУ у 2010–2013 рр.:

- заборонив валютне кредитування на споживчі цілі;
- посилював стимули для банків залучати кошти на депозити саме в національній валюті – збільшував нормативи обов'язкового резервування за залученими коштами в іноземній валюті, тим часом як нормативи за коштами в національній валюті залишилися на нульовому рівні [14];
- посилював контроль за безумовним виконанням усіма суб'єктами господарювання норм законодавства в частині визначення цін на товари, тарифів на послуги (у тому числі в рекламних оголошеннях) виключно в грошовій одиниці України;
- оптимізував механізми, які регулюють обіг іноземної валюти на поточних рахунках фізичних осіб [12, С. 8–9].

Заходи впливу на міжбанківський ресурсний ринок послаблювалися або посилювалися залежно від ситуації на внутрішньому і зовнішньому фінансових ринках. За виникнення ситуації відносно надлишкової ліквідності регулятор вилучав з ринку кошти за допомогою продажу депозитних сертифікатів, коригування вимог до формування обов'язкових резервів з метою підвищення привабливості залучення ресурсів у національній валюті. Такі дії дозволяли не лише зв'язати відносно надлишкову ліквідність, а й послабити інфляційний і девальваційний тиск на національну валюту.

Для виправлення ситуації нестачі ліквідності НБУ застосував короткострокове рефінансування (в т. ч. на умовах РЕПО), пом'якшував вимоги до структури обов'язкових резервів, а після застосування антикризової програми у 2011–2013 рр. ініціював низку регулятивних заходів, зокрема:

- вступив у дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг» № 3795-VI, яким заборонено валютне кредитування населення;
- прийнято Податковий кодекс і низку підзаконних актів (в т. ч. Постанова НБУ № 172), що регламентувало процес списання проблемної заборгованості за рахунок сформованих резервів; це дозволило розчистити банківські баланси та обмежити вплив витрат на формування резервів на фінансові результати банківського сектора;
- змінено правила роботи на валютному ринку ;
- ввів вимогу щодо обов'язкового продажу частини експортної виручки та зменшення строків розрахунків за експортно-імпортними операціями [12, с. 8–9];
- змінено підходи до оцінки позичальників [3];
- вдосконалено операційну та економічну роботу з проблемними банками;
- прийнято Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», згідно якого Фонд отримує виключні права щодо регулювання діяльності та ліквідації неплатоспроможних банків і стає четвертим регулятором фінансового ринку України поряд з НБУ, НКЦПФР та Нацфінпослуг;
- посилено захист прав кредиторів у відносинах з несумлінними позичальниками, що забезпечить заставу у процесі оскарження банками судових рішень та зменшить витрати банків у процесі примусового продажу арештованого майна [2];
- посилено захист власників депозитів [1].

Завдяки цим заходам ліквідність банківської системи було стабілізовано, що сприяло збалансуванню грошового ринку і обігу в цілому.

Застосовані заходи упереджували виникнення нестабільності на міжбанківському кредитному ринку і стабілізували процентні ставки. Проте цього виявилось недостатньо для активізації кредитування економіки. Недостатність обсягів грошових потоків, що спрямовуються до реального сектора економіки стримувало його розвиток, а тому не відбувалося товарного наповнення грошової одиниці, що підривало основи стабільності грошового обігу.

Іншими словами, вирішення завдання стабілізації грошового обігу наштовхується на суперечність між необхідністю підтримки достатнього обсягу грошової маси в обігу і труднощі збереження вартісних характеристик національної грошової одиниці. Тому на параметрах грошового обігу в Україні позначається парадоксальна ситуація, коли гостра потреба банківської системи у ліквідних ресурсах може бути задоволена здебільшого за рахунок кредитів рефінансування, але за обмеженості можливостей прибуткового використання банками отриманих коштів, в першу чергу, на цілі кредитування, вони спрямовуються на валютний ринок. Результативна девальвація веде до звуження горизонтів прийняття інвестиційних рішень і проковує «втечу» від грошей, що не сприяє збалансованому економічному розвитку, а тому стимулює подальше падіння товарного наповнення національної грошової одиниці.

ВИСНОВКИ

Отже, ефективність заходів НБУ щодо регулювання грошового обігу була недостатньою, оскільки не забезпечувала повноцінного виконання грошима усіх їх функцій. У підсумку сформувалися дисбаланси у вартості національної грошової одиниці, що проявилися у низькій інфляції та стабільному валютному курсі за високих процентних ставок. Це означає, що функції засобу обігу і платежу гривня виконувала, але функції міри вартості і засіб нагромадження – практично ні. Наслідком стала обвальна девальвація на початку 2014 р. Та подальша нестабільність валютного курсу .

У цілому дії НБУ щодо стабілізації грошового обігу у період кризових подій 2014 р. слід оцінити як безсистемні, тому що підтримка банківської системи шляхом рефінансування і перехід до ринкових засад курсоутворення були вимушеним кроком. До того ж стабілізація грошового обігу за гнучкого режиму курсоутворення потребує впровадження системних інституційних регуляторів, які забезпечуватимуть адаптацію цін до курсових змін, запобігатимуть накопиченню спекулятивних тенденцій на грошовому ринку та убезпечуватимуть від частини курсових, цінових і процентних ризиків, створюватимуть дієвий ринковий механізм встановлення рівноважних значень вартісних характеристик національної валюти. По суті в Україні склалася ситуація, коли вирішити нагромаджені проблеми можливо лише на основі запровадження нової моделі монетарної політики, зокрема інфляційного таргетування. Це передбачає розробку довгострокової концепції регулювання грошового обігу з чітким визначенням монетарного режиму, цільовим орієнтиром вартості гривні, оновленими підходами до валютного і банківського регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України № 4452-VI від 23.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань : Закон України № 5405-VI від 2.10.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5405-17>
3. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ № 231/20544 від 25.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>
4. *Белінська Я. В.* Структурні суперечності монетарної сфери та напрями посилення стабілізаційно-стимулюючого впливу грошово-кредитних механізмів / *Я. В. Белінська* // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1441/>
5. Горідько Н. Співвідношення емісійних і трансмісійних механізмів інфляції в сучасній економіці України: досвід регресійного моделювання / Н. Горідько, Р. Ніжегородцев // Вісник НБУ. – 2012. – № 6. – С. 22–25.
6. Селіверстов В. В. Аналіз впливу окремих інструментів монетарної політики на темпи інфляції в Україні / В. В. Селіверстов // Фінанси України. – 2012. – №4. – С.48.
7. Сомик А.В. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: канали цін активів, обмінного курсу та очікувань суб'єктів ринку / А. Сомик // Вісник НБУ. – 2010. – № 10. – С. 21–27.
8. Шоломицький Ю. Оцінка інфляційної складової в структурі відсоткових ставок / Ю.Шоломицький // Вісник НБУ. – 2014. – № 1. – С. 55–63.
9. Додаткова інформація щодо емісії грошей в Україні // Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=78708>
10. Монетарний огляд II квартал 2012 року // Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=119381>
11. Монетарний огляд за перше півріччя 2013 року // Генеральний департамент грошово-кредитної політики Національного банку України. – 2013. – С.7–8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2384652>
12. Монетарний огляд НБУ за 2013 рік // Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2384654>
13. НБУ б'є рекорди в рефінансуванні банків // Офіційний сайт FINANCE.UA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~/285786>
14. НБУ підвищує нормативи обов'язкового резервування // Офіційний сайт «Економічна правда». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2012/06/20/327018/>
15. МВФ: зовнішні борги України за підсумками року становитимуть 102% ВВП // Офіційний сайт інформаційного агентства УНІАН. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/994506-mvf-zovnishni-borgi-ukrajini-za-pidsumkami-roku-stanovitimit-102-vvp.html>

ОБЗОР СИТУАЦИИ ПО ВИЧ/СПИД В ГРУЗИИ

Бухникашвили Етер Теимуразовна¹, Цинцадзе Майя², Ломидзе Манана Антиповна³, Дидбаридзе Нино Гурамовна⁴, Шермадини Кетеван⁵

Тбилисский государственный медицинский университет, докторант департамента пародонтологии и забалевании слизистой оболочки полости рта, врач-стоматолог стоматологической клиники "K&N"¹ (Грузия); Научно-практический центр инфекционной патологии, СПИДа и клинической иммунологии, доктор медицины, врач-эпидемиолог (Грузия)²;

Научно-практический центр инфекционной патологии, СПИДа и клинической иммунологии, доктор-инфекционист (Грузия)³;

Тбилисский государственный медицинский университет, ассистент профессор департамента микробиологии, вирусологии и иммунологии (Грузия)⁴;

Научно-практический центр инфекционной патологии, СПИДа и клинической иммунологии, врач-эпидемиолог (Грузия)⁵

e-mail: etobukhnikashvili@yahoo.com¹

РЕЗЮМЕ

По данным исследовательского центра инфекционных заболеваний, СПИДа и клинической иммунологии, в Грузии зарегистрировано 4513 случаев ВИЧ-инфекции, из них 3315 – мужчин и 1198 – женщин. Большинство пациентов от 29 до 40 лет. Из них у 2726 пациентов развился СПИД, а 947 - погиб. На данный момент АРВ-лечение принимает 2367 (в том числе в Абхазии - 287) пациент, из них 44 – дети .

Мы сделали обзор данных, конкретно за 2013 год, где и были зафиксированы 490 новых случаев. Из которых: 365 – мужчин, 118 – женщин и 7 детей, из них только 175 проживает в Тбилиси, а остальные в регионах; почти половина - 217 имеет семью; 133 из них имеет высшее образование. 183 заразились через употребление наркотиков, 231 – гетеросексуальным путём, а 63 – гомосексуальным и т. д. Эти и другие данные детально мы предлагаем в статье.

Ключевые слова: СПИД, ВИЧ-инфекции, АРВ-лечение, научно-исследовательский центр, инфекционные заболевания, СПИД.

ABSTRACT

According to the Research Center of Georgia Infectious Diseases, AIDS and Clinical Immunology in Georgia has been registered 4513 HIV cases, from which 3315 are mans and 1198 - woman. Most patients overall age is 29 to 40 years. Of these, 2726 patients developed AIDS and 947 - died. Currently ARV treatment takes 2367 (including Abkhazia - 287) patients, including 44 children.

We did a review of the data, particularly in 2013, where it had been founded 490 new cases. Of which: 365 is a man, 118 - woman, and 7 children. From which only 175 lives in Tbilisi, and the rest in the regions; almost half - 217 has a family; 133 of them have higher education. 183 infected with drug use, 231 - by heterosexual and homosexual contacts - 63 and so on ... These or other findings, we offer details in the article.

Key words: AIDS. HIV-infectious. ARV treatment. Infectious diseases.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Первый случай ВИЧ/СПИДа был зафиксирован в 1989 году. С того момента это заболевание в нашей стране, как и во всем мире, постепенно распространяться, и по данным за последние годы, в частности с 2003 года отмечается медленное, но стабильное возрастание, но это на фоне того, что по мировым показателям количество новых случаев ВИЧ/СПИДа понижается.

Эффективные меры по лечению и профилактике снизила количество случаев инфицирования ВИЧ/СПИДом:

– Показатель инфицированных лиц к 2010 году составил 2,7 миллионов, что по сравнению с показателем за 1997 года меньше на 21%, в то время, когда по данным ВИЧ/СПИДа зафиксирована наибольшая цифра новых случаев (3,2 миллионов)

– Показатель инфицированных лиц за 2011 года составил 2,5 миллиона

– Показатель инфицированных лиц за 2012 года составил 2,3 миллиона

– Ежегодно стабильно сокращается коэффициент смертности по заболеванию СПИДом

– Это результат высоко активной антиретровирусной терапии –

– Пик смертности по ВИЧ наблюдался в 2004 году, когда умерли 2,1 миллиона человека

– А в 2010 году он сократился до 1,8 миллионов,

– в 2011 году – до 1,7 миллионов,

– в 2012 году – до 1,6 миллион случаев.

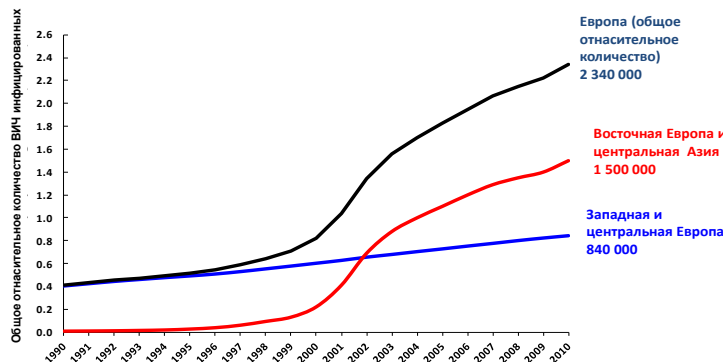
Грузия принадлежит к числу тех стран Восточной Европы, где по-прежнему растет количество случаев ВИЧ / СПИДа.

По оценкам ВОЗ, за последние годы, согласно региональным показателям ВИЧ/СПИДа был зафиксирован высокий темп роста распространения среди населения Восточной Европы и Центральной Азии.

Эпидемия ВИЧ инфекции в Европе все еще неконтролируемая, количество ВИЧ-инфицированных резко увеличивается в Восточной Европе и в Центральной Азии.

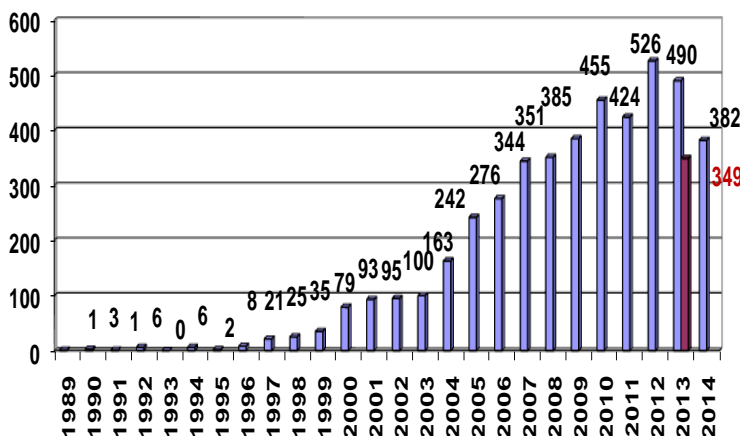
Эпидемия ВИЧ инфекции в Европе все еще неконтролируемая, количество ВИЧ-инфицированных резко увеличивается в Восточной Европе и в Центральной Азии

ინფექციური პათოლოგიის დისკის კლინიკური იმუნოლოგიის საინფორმაციო-პრაქტიკული ცენტრი

В частности, в 2001-2009 годах количество ВИЧ-инфицированных возросло в три раза. К странам с высокорастущей распространенностью ВИЧ/СПИДа относятся Украина, Россия, Прибалтика.

А в Грузии количество новых случаев ВИЧ/СПИД инфицирования по годам таково:

В связи с этим, в Грузии риск возрастания случаев заболевания ВИЧ/СПИДом обусловлен, как влиянием существующего положения в соседних странах, так и рядом факторов, действующих внутри страны. В частности:

- Страна по-прежнему характеризуется высоким коэффициентом потребления инъекционных наркотиков;
- Возросла миграция в соседних странах, имеющих высокий рост распространения заболевания ВИЧ/СПИДом (такие, как Россия, Украина, Греция);
- В стране отмечается высокое превалирование инфекций, передаваемых половым путем
- Распространению заболевания способствует сама по себе специфика болезни, то есть, тот факт, что ввиду длительного, бессимптомного периода выявление происходит поздно.
- Следует отметить недостаточные знания и навыки медицинского персонала по вопросам профилактики переноса инфекций;
- Традиционно низкий спрос на средства предохранения;
- Низкий уровень информированности населения о болезни;

- Ассоциирующиеся со СПИДом стигмы и дискриминация.

По последним данным в Центре Инфекционной Патологии, СПИДа и Клинической Иммунологии, зарегистрировано 4513 случаев инфицирования ВИЧ/СПИДом, из них 3315 – мужчин, и 1198 – женщин. Возраст большинства пациентов от 29 до 40 лет. СПИД развился у 2726 пациента, а 947 - скончались. АРВ-лечение принимает 2367 пациент (среди них 287 в Абхазии), из них 44 – дети.

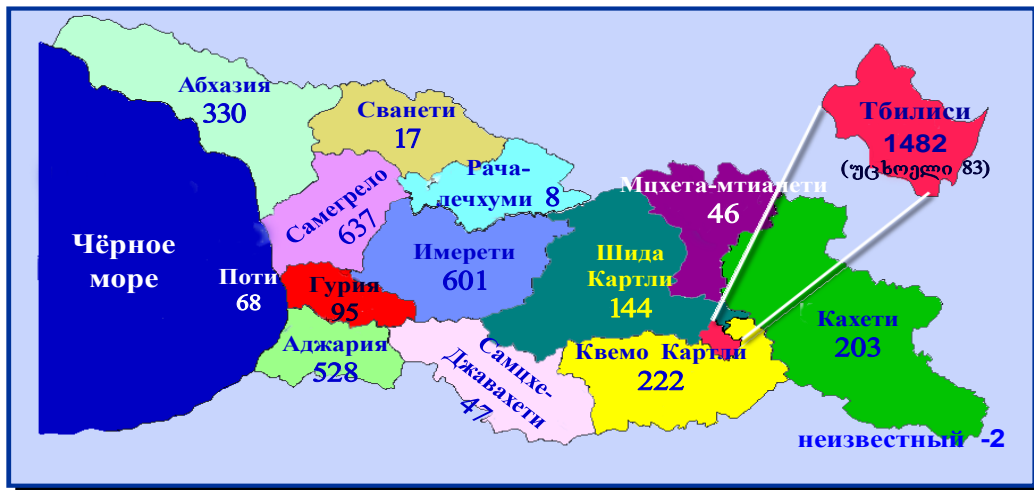
ВИЧ/СПИД инфекция в Грузии

ინფექციური პათოლოგიის შიდასა და კლინიკური იმუნოლოგიის სამეცნიერო - პრაქტიკული ცენტრი

Наибольшее количество зарегистрированных случаев ВИЧ инфицирования отмечается в Тбилиси (1447 случаев, из них 81 иностранные граждане 2 не установлено), далее в Самегрело - 582 (из них в Зугдиди-427), в Аджарии 481 (в Батуми – 318), в Имеретии - 550, (Кутаиси 285), в Абхазии (309), в Кахетии (182), в Квемо Картли (194), в Шида Картли (130), в Гурии (85), в Поты (65), в Самцхе-Джавахетии (45) и т.д.

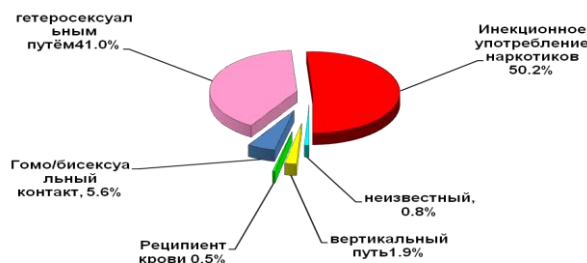
РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ВИЧ ИНФИЦИРОВАННЫХ ПО РЕГИОНАМ ГРУЗИИ

ინფექციური პათოლოგიის შიდასა და კლინიკური იმუნოლოგიის სამეცნიერო - პრაქტიკული ცენტრი

- Распределение регистрируемых случаев по видам путей переноса вируса:
- 51.2 % (2116) - потребители инъекционных наркотиков;
 - 40.2 % (1660) - инфицированных при гетеросексуальном контакте;
 - 5.2 % (215) - Гомо /бисексуальным контактом;
 - 2.0 % (81) - Заражен вертикальным способом переноса вируса;
 - 0.5 % (22) - реципиент крови;
 - 0.9 % (37) – невозможно установить путь переноса.

Распределение зарегистрированных случаев по видам путей переноса вируса

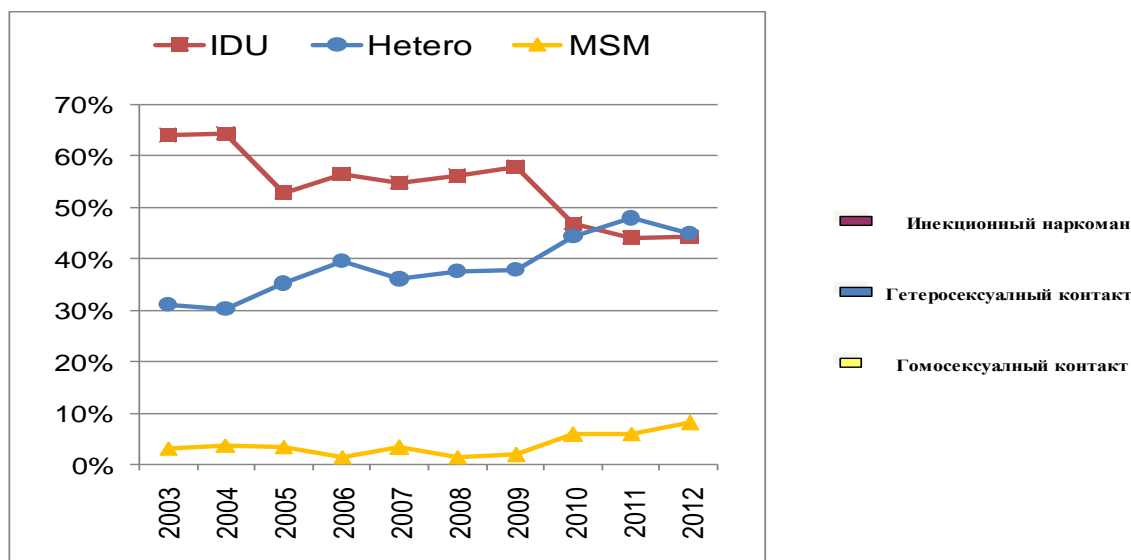

ინფექციური პათოლოგიის შიფისისა და კლინიკური იმუნოლოგიის სამეცნიერო - პრაქტიკული ცენტრი

ВЫВОДЫ

Отсюда следует, что по данным Центра СПИДа, среди зарегистрированных случаев путей переноса ВИЧ/СПИД, на первом месте все также остаётся потребление инъекционных наркотиков. Хотя следует отметить, что за последние годы был выявлен рост переноса вируса не предохраняемыми половыми контактами, а также тенденция сокращения переноса путём потребления инъекционных наркотиков. В частности, по данным за 2013 год, распространение болезни путём потребления наркотиков составляет 37% случаев, а незащищенным половым путём - 60%. Среди чего 80% приходится по гетеросексуальным отношениям, а 22% - по гомосексуальным контактам.

Распределение зарегистрированных случаев по видам путей переноса вируса

ინფექციური პათოლოგიის შიფისისა და კლინიკური იმუნოლოგიის სამეცნიერო - პრაქტიკული ცენტრი

К тому же, так как, Грузия всё-таки принадлежит к числу тех стран, где по-прежнему растёт количество случаев ВИЧ / СПИД, в стране нужно проводить все мероприятия, которые будут способствовать улучшению данной ситуации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Церцвадзе Т., Шарвадзе Л., Габуния Ф., Цинцадзе М., Бадридзе Н., Шермадини К., Чокошвили О. СПИД/ВИЧ инфекция. 2012.
2. Церцвадзе Т., Габуния Ф., Цинцадзе М., Бадридзе Н., Шермадини К., Чокошвили О. СПИД/ВИЧ инфекция. 2011.
3. Церцвадзе Т., Нелсон К., Буцашвили М., Гочиташвили Н.. СПИД. 1999.
4. Виноградова А. Н. Особенности заболеваний слизистой оболочки рта у больных вич-инфекцией на фоне антиретровирусной терапии. – 2008. – С. 12-34.
5. Aberg J., Gallant J., Anderson J. Primary care guidelines for the management of persons infected with human immunodeficiency virus: recommendations of the HIV Medicine Association of the Infectious Diseases Society of America // Clin. Infect. Dis. - 2004. - V. 39. - P. 609-629.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ТА ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ УРСР (1945–1956 рр.)

Буряк Світлана Анатоліївна
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, аспірантка кафедри історії та археології
слов'ян (Україна)
e-mail: Svetlana_buryak@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті на основі архівних матеріалів фондів Державного архіву міста Києва, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, розглядається громадська діяльність студентів та викладачів історичних факультетів педагогічних вузів Української РСР в 1943–1956 рр. Важливість даної статті зумовлене відсутністю в історіографії досліджень з даної проблематики, що підкреслює її актуальність. З'ясовано, що громадська робота була важливою складовою діяльності викладачів та студентів історичних факультетів, на яких покладалась відповідальна місія в цій справі.

Ключові слова: громадська діяльність, історичний факультет, педвузи, викладачі, студенти.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе архивных материалов фондов Государственного архива города Киева, Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, рассматривается общественная деятельность студентов и преподавателей исторических факультетов педагогических вузов Украинской ССР в 1943–1956 гг. Важность данной статьи обусловлена отсутствием в историографии исследований по данной проблематике, подчеркивает ее актуальность. Выяснено, что общественная работа была важной составляющей деятельности преподавателей и студентов исторических факультетов, на которых возлагалась ответственная миссия в этом деле.

Ключевые слова: общественная деятельность, исторический факультет, педвузы, преподаватели, студенты.

ABSTRACT

In the article on the basis of archival material of the State Archives of Kyiv, Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine is considered public activity for students and teachers of history faculties of pedagogical institutes Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1943–1956. The importance of this article is caused by the lack of historiographical research on this perspective, emphasizing its relevance. It was found that public work was an important component of teachers and students of historical faculty, which were relied responsible mission in this case.

Key words: public activity, Faculty of History, pedagogical institutes, teachers, students.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена малодослідженістю даної теми. В українській історіографії досі не розглядалися питання, пов'язані з громадською роботою студентів та викладачів історичних факультетів педагогічних вузів УРСР в зазначений період, для якого характерним був посиленний масовий ідеологічний контроль з боку Комуністичної партії та уряду СРСР на діяльність даних факультетів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Практика залучення студентської молоді історичних факультетів педагогічних інститутів до участі в реалізації завдань розвитку народного господарства в СРСР бере свій початок з визволення України від фашистських загарбників, одним з напрямків яких була і допомога у повоєнній відбудові столиці УРСР – м. Києва. У відбудові центральної вулиці м. Києва – вул. Хрещатика взяли участь вихованці Київського педінституту, які за два виходи виконали вантажних робіт обсягом понад 300 м³. Протягом року студентський колектив виконав у поза навчальний час навантажувальні і розвантажувальні роботи в обсязі 1700 м³ [14, с. 66].

Характерною особливістю періоду відбудови в СРСР та УРСР була опора на внутрішні матеріальні та фінансові ресурси і людський потенціал, а не на зовнішню допомогу. 2 червня 1945 р. ЦК ВЛКСМ та ВЦСПС прийняли постанову «Про роботу серед студентів вузів та технікумів на період літніх канікул», якою комітети комсомолу та профкоми вищих навчальних закладів зобов'язували активно залучати юнаків та дівчат навчальних закладів до відбудови об'єктів народного господарства, зміцнення науково-виробничої, культурно-побутової бази вузів [10, с. 101].

Історичні факультети надавали систематичну допомогу школам. До цієї роботи залучався не лише їх професорсько-викладацький склад, але і значна частина студентів. Для характеристики громадсько-політичної

роботи студентського та викладацького складу педвузів, візьмемо за приклад один з найсильніших вузів даного періоду – Київський педагогічний інститут імені О. М. Горького.

Плідну роботу по наданню допомоги школам проводила комсомольська організація Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького, в 1950 р. вона виділила 84 комсомольця вожатими в школах, 136 студентів (105 з яких були комсомольцями) для систематичних занять з відстаючими учнями [1, арк. 109]. Під час педагогічної практики в школах студенти II, III, IV курсів під керівництвом професорсько-викладацького складу брали активну участь в громадсько-політичному житті школи. Студенти надавали практичну допомогу в роботі шкільних комсомольських та піонерських організацій, допомагали учням середніх та старших класів випускати стінні газети, робити доповіді, читали лекції, проводили бесіди на політичні теми, надавали допомогу невстигаючим учням, організували культпоходи учнів в кіно та театри, екскурсії в музеї та на виставки [2, арк. 196]. В своїх відгуках директори шкіл давали високу оцінку виділеним студентами для даних справ [1, арк. 109].

Як відзначалось у звіті про роботу вузу: «корінним чином змінилось і відношення студентів до педагогічної професії. Студенти стали проявляти в своїй майбутній спеціальності значно більший інтерес та любов. Це особливо яскраво проявилось у відношенні студентів до педагогічної практики в школі. Студенти дивились на педагогічну практику не лише як на пробу своїх методичних умінь, але і як на випробування своїх сил в області методики комуністичного виховання. Велике значення у вихованні любові до педагогічної професії студентів мала широко поставлена робота по допомозі школам Сталінського району м. Києва. Цією роботою було охоплено близько 1000 осіб» [3, арк. 94].

Для десятикласників інститут двічі на рік організував день «відкритих дверей» та зустріч з їх професорсько-викладацьким складом. Цей захід відвідало близько 500 осіб, велика кількість з яких обрали даний вуз для вступу [2, арк. 199].

Крім роботи в школах, колектив педагогічних інститутів проводив роботу серед населення. Протягом 1950–1951 р. було прочитано більше 500 лекцій на політичні та педагогічні теми, серед яких половина з них були безкоштовними. Найбільшою популярністю серед населення користувалися лекції доц. КДПІ імені О. М. Горького Н. Р. Донія [1, арк. 109].

Провідне місце серед лекцій, прочитаних викладачами для населення займали теми політичного характеру. Найбільшу активність в читанні лекцій для населення проявляли кафедри основ марксизму-ленінізму, філософії, педагогіки, історії СРСР. Ряд членів Товариства за дорученням Республіканського Товариства та ЦК КП(б)У виїжджали для читання лекцій в райони інших областей, в тому числі і в західні області України [3, арк. 92].

Викладачі історичних факультетів систематично читали лекції з питань теорії марксизму-ленінізму в різних організаціях, у військових частинах, на нарадах, курсах. Вони були керівниками партшкіл на виробництві, лекторами вечірніх університетів марксизму-ленінізму, на курсах при ЦК КП(б)У, позаштатними лекторами РК й МК КП(б)У [7, арк. 24, 35]. Публічні лекції в педагогічних інститутах набували широкої популярності і були реальною відповіддю на постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про посилення ідеологічної роботи.

Загалом усі члени кафедр історичних факультетів виконували громадську роботу за дорученням партійної організації, виступаючи з лекціями та доповідями в різних організаціях. Цікавим є розгляд виконуваної громадської роботи окремими викладачами протягом навчального року.

Професор В. О. Голобуцький (Київський педінститут) консультував учителів-істориків м. Києва, викладачів периферійних вузів міст Сталіно, Харкова, Чернівців, Дніпропетровська та інших. Виконував доручення ЦК КП(б)У по перевірці постановки викладання суспільних наук у вузах м. Харкова, крім того був почесним головою товариства «Юний історик» м. Києва [11, арк. 15].

Доц. Єнольський до березня 1947 р. був секретарем парторганізації історичного факультету Київського педінституту. Прочитав за рік 5 доповідей для студентів історичного факультету, 2 доповіді для студентського та викладацького складу, 2 доповіді для агітаторів. За дорученням ГПК та ЦК ВКП(б) прочитав близько 20 доповідей, займався дослідженням роботи Дарницького та Ленінського РК КП(б)У, а також проводив семінар секретарів ГПК РПК КП(б)У Волинської області [4, арк. 46].

А. А. Вовк, у складі кафедри, виконував різноманітні доручення партійних і громадських організацій. Зокрема, він був агітатором академічної групи, членом партбюро історичного факультету, читав лекції за дорученням організації по поширенню політичних та наукових знань, проводив роботу в науково-методичній комісії при Міністерстві освіти УРСР [12, арк. 23].

Викладачі кафедри основ марксизму-ленінізму були позаштатними лекторами Обкому та Миському, ними за рік було прочитано в місті та районах області більше 100 лекцій [5, арк. 99].

Всі члени кафедри методики історії працювали комендантами по вивченні співробітниками інституту марксистсько-ленінської теорії. Другим видом роботи членів кафедри було читання лекцій для учителів шкіл міста, базових шкіл та для учнів старшокласників. Члени кафедри виконували різні доручення обкому та миському КП(б)У.

Викладачі кафедри історії СРСР Полтавського педагогічного інституту спільно з учителями історії Опішнянського району провели виїзне засідання кафедри з питання посилення атеїстичного виховання учнів. Цією ж кафедрою було проведено день учителя в Опішнянському районі, а також варто відзначити їх участь в

роботі учительських конференцій, методоб'єднань, організованих спільних засідань кафедр з учителями шкіл та методоб'єднаннями [13, арк. 21].

З метою набуття за часи перебування в інститутах необхідного досвіду в проведенні агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи дирекція та громадські організації педвузів спільно з місцевими партійними та комсомольськими органами залучали студентів до читання доповідей та лекцій серед міського та сільського населення. Так, наприклад, в Житомирському педінституті були створені спеціальні студентські лекторські групи з найбільш підготовлених студентів, які протягом одного семестру прочитували близько 70 лекцій та доповідей за направленням обкому комсомолу.

Велику роботу серед населення провела група студентів Ніжинського педагогічного інституту під час лижного переходу, присвячено виборам у Верховну Раду СРСР. Учасниками переходу було прочитано перед населенням більше 300 доповідей про Конституцію СРСР, з питань міжнародного та внутрішнього положення країни [8, арк. 66].

В лекційній роботі серед населення активну участь брали члени первинної студентської організації товариства з поширення політичних та наукових знань. На 1950 р. в КДПІ імені О. М. Горького їх нараховувалось 161 осіб, значна більшість яких брала активну участь в пропаганді політичних та наукових знань. За 1949–1950 рр., ними було прочитано 912 лекцій, з них: для учнів та вчителів – 256, для батьків – 120, для населення – 572. Із усіх прочитаних 912 лекцій, 670 було прочитано безкоштовно. Ведуче місце в прочитаних членами Товариства лекціях займали історико-партійні та педагогічні теми (до 500 лекцій) [1, арк. 110].

В інститутах складалось ядро активу – близько 500 осіб із студентського та викладацького складу, які були ініціаторами усіх заходів у боротьбі за якість виховної роботи. Студенти та викладачі почали більше цікавитись та брати участь у проведених політичних заходах (участь в громадсько-політичній роботі, в мітингах, демонстраціях в дні революційних свят, підписка на державний займ). У всіх заходах, проведених в інститутах, комуністи та комсомольці знаходились в авангарді і своїм прикладом піднімали політичну активність всього студентського колективу та професорсько-викладацького складу.

Професорсько-викладацький та студентський склад у 1946–1947 р. провів велику роботу по підготовці до виборів у Верховну Раду УРСР. На двох виборчих дільницях №11, 34 працювали 169 агітаторів, з яких більше 50 осіб історичного факультету. Вони проводили бесіди з виборцями двічі на тиждень по тематиці, затвердженій партійним бюро. Як правило, кожне заняття гуртка закінчувалось інформацією про найбільш важливі поточні події. Всього агітатори провели 2400 бесід. За дорученням Обкому КП(б)У ряд викладачів і студентів виїжджали в райони області для проведення роботи по підготовці до виборів. Крім бесід агітаторів з виборцями, на двох виборчих дільницях було проведено 24 масових заходи, якими були охоплені 4450 виборців [5, арк. 90, 91].

В 1947–1948 н. р. під час виборів депутатів в місцеві ради, колектив інституту протягом трьох місяців ніс відповідальність за організаційну, агітаційну та пропагандистську роботу трьох виборчих дільниць, на території яких було близько 7 тисяч виборців. Протягом цього часу було прочитано 78 лекцій та доповідей, проведено близько 9 тисяч бесід, інформацій на політичні та наукові теми, проведено 17 мітингів, 13 зустрічей виборців з відомими людьми м. Києва [2, арк. 196].

Проведена громадсько-політична робота позитивно відбивалась на всій виховній роботі інституту як серед викладачів, так і серед студентів. Особлива важливість даної роботи полягала в тому, що кафедри інституту входили в тісне спілкування зі школою, отримували більш ясне уявлення про «життєво важливі» питання комуністичного виховання, про яке говорилось в рішеннях партії та вирішувати яке закликала передова стаття того часу газети «Правда» від 05.02.1951 р.

Громадська та педагогічна робота залучала студентів, виховувала в них любов до школи, до дітей, до благородної професії вчителя. Проте, як зазначалось в звіті інституту, в організації зв'язку зі школою та педагогічною пропагандою серед населення був ряд недоліків: зв'язок зі школою здійснювався не всіма кафедрами інтенсивно та систематично; в педагогічну пропаганду серед населення залучались ще далеко не всі викладачі, частина з них залишається в стороні від цієї роботи; з боку шкіл ще не викорінена тенденція використовувати педінститут як підсобний заклад для занять з учнями; слабо поставлений облік та узагальнення досвіду громадсько-педагогічної роботи інституту, мало висвітлюється цей досвід в педагогічній пресі [1, арк. 111].

Ще одним напрямком залучення студентів до громадської діяльності стала організація їх роботи в сільському господарстві у період збирання врожаю. Професорсько-викладацький та студентський склад педагогічних інститутів вимушені були брати активну участь в боротьбі за успішну реалізацію постанов Лютневого пленуму ЦК ВКП(б) та XIX Пленуму ЦК КП(б)У про сільське господарство. Одним з важливих компонентів виховання студентів окрім суспільно-політичного та патріотичного стало трудове виховання. Кожен сезон студентів вузів відряджали на сільськогосподарські роботи прикріплених колгоспів та радгоспів. Вони залучалися до збору на полях республіки врожаю картоплі, буряків, зернових, овочевих та інших культур [9, с. 3–4].

Київський педінститут шефствував над трьома колгоспами, два з яких були Київської області (Києво-Святошинського та Бориспільського районів) [2, арк. 196].

Із іншої корисної роботи, яка проводилась колективом інституту, була участь студентів в озелененні м. Києва (було посаджено 1200 дерев), проведення газопроводу Дашава-Київ (працювало 2000 студентів), великі роботи виконані по осушенню Ірпінської заплави [6, арк. 140].

ВИСНОВКИ

У досліджуваній період громадська робота була важливою складовою в діяльності викладачів та в навчанні студентів історичних факультетів педагогічних вузів. Саме на них покладалась відповідальна місія в цій справі. Форми даної роботи були різноманітними: участь студентів та викладачів у виборчих компаніях, робота на ділянках, в підшефних колгоспах, допомога школі в якості піонервожатих, керівників учнівських гуртків, допомога відстаючим учням. Ці заходи загалом були спрямовані на популяризацію досягнень радянської науки, культури, широкої педагогічної пропаганди серед населення і велись по лінії виховання нової генерації вчителів-істориків, виконуючи таким чином постанови та накази уряду СРСР.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів міста Києва (далі – ДАМК). Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 462. – 172 арк.
2. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 166. – 270 арк.
3. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 343. – 148 арк.
4. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 53. – 92 арк.
5. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 92. – 213 арк.
6. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 255. – 216 арк.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). Ф. 166. Оп.15. Спр. 91. – 51 арк.
8. ЦДАВО. Ф. 166. Оп.15. Спр. 822. – 91 арк.
9. Из аудиторий на поля // Советский студент. – 1947. – №3. – С.3–4
10. Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918–1968 гг.) / сост. В. Десятерик. – М. : Изд-во Молодая гвардия, 1968. – 271 с.
11. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2. Спр. 651. – 35 арк.
12. ДАМК. Ф. Р-346. Оп.2 Спр. 924. – 25 арк.
13. ЦДАВО. Ф. 166. Оп.15. Спр.1679. – 61 арк.
14. Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект) / навч. посібник / І. І. Шкурко. – К. : КДПІ, 1992. – 144 с.

THE FORMAL MODEL OF KNOWLEDGE RETRIEVAL AND PROCESSING

Anastasiya Vavilenkova

National Aviation University, docent of the department of computer systems control, PhD (Ukraine)

e-mail: a_vavilenkova@mail.ru

ABSTRACT

The article is focused on solving the problem of semantic analysis of textual information, including the content of the website. Logic-linguistic modeling of natural language sentences is proposed as a means of extracting knowledge from text data. The article demonstrates operation of logic-linguistic models (with examples) to evaluate the similarity of the content.

Keywords: natural language, logic-linguistic models, textual information, content, semantic analysis.

РЕЗЮМЕ

Матеріали статті спрямовані на вирішення проблеми змістовного аналізу текстової інформації, зокрема, контенту сайту. Запропоновано використовувати логіко-лінгвістичні моделі речень природної мови як засіб вилучення знань з текстової інформації. Продемонстровано на прикладах роботу з логіко-лінгвістичними моделями для оцінки схожості контенту.

Ключові слова: природна мова, логіко-лінгвістичні моделі, текстова інформація, контент, змістовний аналіз.

РЕЗЮМЕ

Материалы статьи направлены на решение проблемы смыслового анализа текстовой информации, в частности, контента сайта. Предложено использовать логико-лингвистические модели предложений естественного языка как способ извлечения знаний из текстовой информации. На примерах продемонстрирована работа с логико-лингвистическими моделями для оценки совпадения контента.

Ключевые слова: естественный язык, логико-лингвистические модели, текстовая информация, контент, смысловой анализ.

INTRODUCTION

Development and improvement of information technology, growth of information amount and transition to the knowledge society – all that makes information computer technology a powerful tool to increase productivity, economic growth to create a new media, etc. Nowadays, internet has become the primary means of virtual existence of society due to its high adaptability, reliability, support of powerful hardware and software manufacturers, open protocols, ability for self-development and self-improvement. Along with this there is an urgent problem of extracting knowledge in a huge amount of information offered by internet [1]. To publish relevant information, a search system must use search algorithm which is able to analyze site content (text) of the content.

To solve this problem, there are many scientists working in various industries. In particular, in the field of information technology, ABBYY has created program Compreno, designed for system analysis, translation and search text in different languages [2]. American linguists Dan Jufarsky and Christopher Manning [3] developed lectures on processing natural language texts. Domestic computer linguists developed a theory of semantic classes, which makes it possible to approach to semantic analysis of electronic documents [4].

Thus, for performing automatic content analysis, extracting knowledge from text data, meaningful analysis of the content of electronic resources and improving the algorithm of the search engines needs new models and methods that would provide an opportunity to carry out a deep linguistic analysis of texts.

MATERIAL AND METHODS

The basis of the modern technology of Data Mining is the concept of templates that display fragments of the multifaceted relationships in the data. These templates are the patterns that are inherent fact sheet. Among the means of Data Mining are the following major like an association, consistency, classification, clustering, prediction [5]. When using the standard scheme of adding web pages on the website, user, while creating a new link must specify several categories, which include the following link (classification). If these fixed categories are missing, then content has to be removed from the page and LDA-model has to be applied, resulting in a feature vector for solving classification categories. In this case objects of classification are websites, and classes are categories. However, if in case of tight binding to the external categories classification is available in fully automatic mode, the classification for textual content has to be carried out in semi-automatic mode, when the most probable category then offered to moderator.

Solving the problem of knowledge extraction is also necessary to search and filter links with duplicate content.

However, automation of content analysis means more than listed above searching patterns in text information. Content analysis involves the interpretation of texts, combining their contents for titles and topics.

Content analysis is used as the primary method aims to obtain the most important information about the subject area. This method, used in combination with others, as an auxiliary procedure for processing data obtained in other researches.

The object of content analysis is the content of various electronic documents interpreted through statistical calculation of meaningful units: concepts expressed in words and terms, themes, expressed in the form of paragraphs of texts and articles [6].

A disadvantage of content analysis is that the researcher should take into account not only mentions that may encounter in the text, but also elements of its contextual use. For this purpose a detailed system of rules for each case use should be developed. Also, the positive and negative ratings are assigned to key content units manually and not automatically; content units itself are also discovered not automatically but by experts.

An advanced model of search engine has the form (Fig. 1).

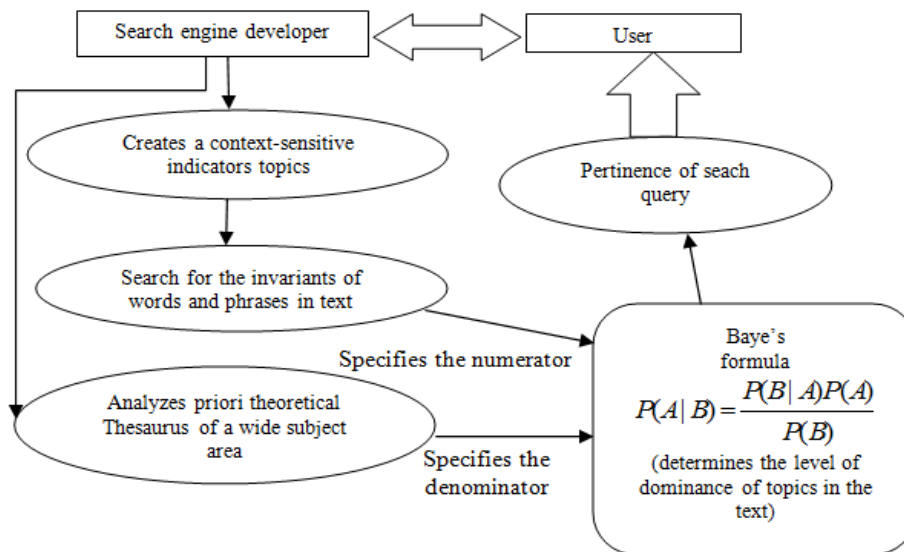

Fig. 1. Advanced model of search engine

The article offers a review of logic-linguistic models of natural language sentences as a means of extracting knowledge from text data. Logic-linguistic model is a one-dimensional array, the values of the elements of which are the words of a sentence, ordered according to the formula [7]:

$$P(x_1 \{ \bigwedge_{d_1 \in C_1(x_1)} c_{1d_1} \}, \bigwedge_{q_1 \in J(S)} [\bigwedge_{q \in X(S)} [x_q \{ \bigwedge_{d_2 \in C_2(x_q)} c_{qd_2} \}]]) ,$$

Where P – predicate that indicates content of the sentence;

x_1 – predicate variable (the subject) which is in predicate ratio with P ;

c_{1d_1} – predicate constant that indicates the characteristic of the subject;

d_1 – number of predicate constant, indicating the characteristic of the subject;

$C_1(x_1)$ – set of predicate constants of subject x_1 ;

x_q – predicate variable (argument);

q – number of predicate variable (argument), the initial value is $q = 2$;

$X(S)$ – set of predicate variables (arguments);

c_{qd_2} – predicate constant that indicates the characteristic of q -'s predicate variable (argument or object);

d_2 – number of predicate constants, indicating a characteristic of predicate variable (argument);

$C_2(x_q)$ – set of predicate constants of predicate variable x_q ;

$J(S)$ – set of predicate variables that serve equivalent role in sentence, $J(S) \in X(S)$;

q_1 – number of the predicate variable from the set $J(S)$, if the sentence has no hierarchical structure or it does not have the arguments which are equivalent for the role then, $J(S) \neq \emptyset$.

Example usage the scheme of knowledge extraction from sentence: «*Discipline studying the models and methods of knowledge extraction*».

1. After receiving characteristics of each word and after using the rules of production models it is possible to define functional relationships between words, ie:

- *Studying the models*;
- *Studying methods*;
- *Models of knowledge*;
- *Methods of knowledge*;
- *Knowledge extraction*.

2. Identify syntactic roles that the words performs in sentence:

- «*discipline*» – subject x_1 – predicate variable subject;
- «*studying*» – predicate P – predicate;
- «*models*» – object x_2 – predicate variable argument;
- «*methods*» – object x_3 – predicate variable argument;
- «*knowledge*» – object x_4 – predicate variable argument;
- «*extraction*» – object x_5 – predicate variable argument.

3. The logic-linguistic model of natural language sentences is forming as follows:

$$P(x_1, x_2[x_4[x_5]] \& x_3[x_4[x_5]]),$$

$$studying (discipline, models[knowledge[extraction]] \& \& methods[knowledge[extraction]]).$$

Examples of the formation of the logic-linguistic models for different types of natural language sentences are presented in Table 1.

Table 1

Logic-linguistic models of different types of natural language sentences

Natural language sentence	Type of sentence	Logic-linguistic model
<i>For those who can afford membership fees there are health and fitness centers</i>	Subordinate clause (adjective clause)	$P(x_{11} \& x_{12}\{c_{12,1}\}) \& P'(x'_1, x'_2)[x'_3]$ <i>There _are (health & centers{fitness}) & can _afford (who, membership{feels})</i>
<i>High school and colleges recognize outstanding athletic achievement with awards and scholarships, and student-athletes receive strong community support</i>	Independent clause	$P(x_{11}\{c_{11,1}\} \& x_{12}, x_2\{c_{21}\}[x_3, x_4 \& x_5] \& P'(x'_1, x'_2\{c'_{21}\}, x'_3)$ <i>recognize (school{high} & colleges, athletic {outstanding}{achievement}, awards & scholarships) & receive (student – athletes, community{strong}, support)</i>
<i>Some sound waves have high frequency, others have low frequencies</i>	Asyndetic clause	$P(x_1\{c_{11}, c_{12}\}, x_2\{c_{21}\}) \& P'(x'_1, x'_2\{c'_{21}\})$ <i>have (waves{some, sound}, frequency{high}) & have (other, frequency{low})</i>
<i>Robot noses are adjusted to analyze air passing through their nostrils and from the air composition tell what that air smells like</i>	Subordinate clause (noun clause)	$P(x_1[x_2]), x_3\{c_{11}[x_4]\} \& x_5[x_5] \rightarrow P'(x'_1)$ <i>are _adjusted _to _analyze (robot{noses}, air{passing through{nostrils}} & air{composition}) \rightarrow smells _like (air)</i>
<i>If you keep your own mini-index, you will find that you waste much time finding a solution</i>	Subordinate clause (adverb clause)	$P(x_1, x_2\{c_{21}, c_{22}\}) \rightarrow P'(x'_1) \& P''(x''_1, x''_2[x_3[x_4[x_5]])$ <i>keep (you, mini – index{your, own}) \rightarrow will _find (you) & waste (you, much{time[finding[solution]])</i>

Using mathematical form to record of natural language sentences makes it possible to abstract from specific natural objects and operate with formulas of predicate logic. This allows to apply well-known methods. In particular, to compare the formulas of predicate logic it is used a Robinson resolution method. For example, suppose there are two sentences «All economic activities together make up the economic system of a town, a city, a country» and «Economic system of a town, a city, a country is based on all economic activities».

Logic-linguistic model of the first sentence is:

$$P(x_1\{c_{11}, c_{12}\}, x_2\{c_{21}\}[x_3], x_2\{c_{21}\}[x_4], x_2\{c_{21}\}[x_5]),$$

$$\text{make_up}(\text{activities}\{\text{economic}, \text{all}\}, \text{system}\{\text{economic}\}[\text{town}],$$

$$\text{system}\{\text{economic}\}[\text{city}], \text{system}\{\text{economic}\}[\text{country}])$$

Logic-linguistic model of the second sentence is:

$$P'(x'_1\{c'_{11}\}[x'_2], x'_1\{c'_{11}\}[x'_3], x'_1\{c'_{11}\}[x'_4], x'_5\{c'_{51}, c'_{52}\}),$$

$$\text{is_based}(\text{system}\{\text{economic}\}[\text{town}], \text{system}\{\text{economic}\}[\text{city}],$$

$$\text{system}\{\text{economic}\}[\text{country}], \text{activities}\{\text{economic}, \text{all}\})$$

Let the set of atoms A will contain literals with the same predicates:

$$A = P(x_1\{c_{11}, c_{12}\}, x_2\{c_{21}\}[x_3], x_2\{c_{21}\}[x_4], x_2\{c_{21}\}[x_5]),$$

$$P'(x'_1\{c'_{11}\}[x'_2], x'_1\{c'_{11}\}[x'_3], x'_1\{c'_{11}\}[x'_4], x'_5\{c'_{51}, c'_{52}\})$$

According to the unification algorithm we are looking for substitution

$$Q = \left\{ \begin{array}{l} P/P', x_1/x'_1, x_2/x'_2, c_{21}/c'_{11}, x_3/x'_3, x_4/x'_4, x_5/x'_5, \\ x_5/x'_4, c_{11}/c'_{51}, c_{12}/c'_{52}, c_{21}/c'_{11} \end{array} \right\}.$$

Then the resolvent of these two sentences will look like:

$$A = P(x_1\{c_{11}, c_{12}\}, x_2\{c_{21}\}[x_3], x_2\{c_{21}\}[x_4], x_2\{c_{21}\}[x_5]),$$

$$P(x_2\{c_{21}\}[x_3], x_2\{c_{21}\}[x_4], x_2\{c_{21}\}[x_4], x_1\{c_{11}, c_{12}\})$$

The resolvent is not an empty set, so it proves that the sentence is not opposing by content but equal.

Thus, if there are no advance existing categories, instead of using classification as a means of DataMining, it is proposed using logic-linguistic models. According to its predicates and predicate variables we evaluate similarity between user's query and website content. Unlike statistical methods, logic-linguistic models take into account not quantitative patterns of using words in queries and websites but content ones [8]. The study of sentences cited above shows, that the content while comparing logic-linguistic models is taken into account by the unification algorithm. In particular, the substitution of predicates «make up» and «is based» became possible as synonyms.

Trying to apply logic-linguistic modeling when creating a website (internal factors of website optimization) has increased the possibility of ranking this website in Google search engine (Fig. 2).

Fig. 2. Increasing the search engine results page (SERP) in Google search engine

CONCLUSIONS

The task of formalizing text information requires the simultaneous bringing together both experts in the field of information technology, and scientists in the field of linguistics. The main purpose of solving this problem is forming of mathematical models that can represent the content of text or content of its parts. This implies a possible explanation of how the semantic chains represent different semantic content. The task is to find out which cognitive processes lead to this.

Analysis of the structure of natural language sentences allowed to form a unified formula for extracting knowledge from textual data, proved by the examples in the materials of the article. Logic-linguistic model is a means of representing syntactic and semantic relationship in a sentence. Applying that in content analysis, allows to increase SERP due to analyzing the content of text data.

REFERENCES

1. Vusozhka V.A., Chirun L.B., Chirun L.V. Analysis of methods and processing equipment of textual information in the system content management / V.A. Vusozhka, L.B. Chirun, L.V. Chirun // Computer technologies. – 2010. – №143 (130). – P.111–119.
2. Selegey V. From automatic text processing to machine understanding [Electronic resource], 2013, url : http://polit.ru/article/2013/03/26/vladimir_selegey.
3. Dan Jurafsky, Professor of Linguistics, Christopher Manning, Associate Professor of Computer Science Natural Language Processing, Stanford University [Electronic resource], 2012, url : <https://www.coursera.org/course/nlp>.
4. Shirokov V.A. Linguistic and technological bases of interpretative lexicography / V.A. Shirokov, V.M. Bilonozhenko, O.V. Bugakov. – K.: Dovira, 2010. – 295 p.
5. Barsegyan A. A. Methods and models of data analysis: OLAP and Data Mining (Book style) / A. A. Barsegyan, M.S. Kupriyanov, V.V. Stepanenko, I.I. Holod. – BXV. – Peterburg, 2004. – 331 p.
6. Bocharov A.V. Automation monitor of not structured text information and prospects human science in XXI century / A.V. Bocharov // Human-text-epoch. – 2011. – №4. – P.15–37.
7. Vavilenkova A.I. Logic-linguistic model sentences as a means of comparing text documents within the meaning / A.I. Vavilenkova // Mathematic mashines and systems. – 2012. – №1. – P. 166–173.
8. Vavilenkova A.I. Semantic structuring of chaotic-standing sentences of natural language / A.I. Vavilenkova // CHAOS 2013 Chaotic Modeling and Simulation International Conference. – 2013, P.134.

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В КРЫМУ: ВЛИЯНИЕ НА СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО (конец XVIII – начало XX вв.)

Аджиева Ленара Сейдаметовна

РВУЗ «Крымский гуманитарный университет» (г. Ялта), кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры истории и правоведения Евпаторийского института социальных наук (Крым)
e-mail: karalera1@gmail.com

РЕЗЮМЕ

На основе данных ревизий населения Крыма, памятных книжек Таврической губернии, Первой всероссийской переписи 1897 г., научной литературы анализируются миграционные процессы, происходившие в Крыму в период пребывания его в составе Российской империи, и их влияние на сельское хозяйство региона.

Раскрывается, что после присоединения Крыма, произошли изменения в его развитии, что было связано с эмиграцией крымских татар, заселением региона колонистами (наложило свой отпечаток на характер и особенности ведения сельского хозяйства); раздачей крупных земельных участков приближенным к царской семье, военным; постепенным превращением Южного берега в летнюю резиденцию русских царей; привлечением специалистов на полуостров с целью улучшения ведения хозяйственной деятельности и т. п. Особое внимание уделяется причинам и последствиям волн эмиграции крымских татар.

Ключевые слова: Крым, Российская империя, миграция, крымские татары, сельское хозяйство.

РЕЗЮМЕ

На основі даних ревізій населення Криму, пам'ятних книжок Таврійської губернії, Першого загальноросійського перепису 1897 р., наукової літератури аналізуються міграційні процеси, що відбувалися в Криму в період перебування його у складі Російської імперії, і їх вплив на сільське господарство регіону.

Розкривається, що після приєднання Криму, відбулися зміни в його розвитку, що було пов'язано з еміграцією кримських татар, заселенням регіону колоністами (наклало свій відбиток на характер і особливості ведення сільського господарства); роздачу великих земельних ділянок наблизив до царської сім'ї, військовим; поступовим перетворенням Південного берега в літню резиденцію російських царів; залученням фахівців на півострів з метою поліпшення ведення господарської діяльності тощо. Особлива увага приділяється чинникам й наслідкам еміграційних хвиль кримських татар.

Ключові слова: Крим, Російська імперія, міграція, кримські татари, сільське господарство.

ABSTRACT

On the basis of the data of revisions of Crimean population, of commemorative books of Tauride province, of the First All-Russian census of 1897 and of the scientific literature the migration processes in Crimea during the period of its stay in the Russian Empire and their impact on agriculture in the region are examined.

Revealed that after the Inclusion Crimea there were a changes in its development, which was associated with emigration of the Crimean Tatars, with colonization of the region by colonists (left its imprint on the nature and characteristics of agriculture); with distribution of large plots of land to representatives of the royal court, to soldiers; with gradual transformation of the Southern coast to the summer residence of the Russian Tsars; with the involvement of experts on the peninsula in order to improve business activities and etc. Particular attention to the causes and consequences of emigration waves of the Crimean Tatars is given.

Keywords: Crimea, Russian Empire, migration, Crimean Tatars, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

После присоединения Крыма к Российской империи в 1783 г. на полуострове произошли значительные перемены, коснувшиеся всех сфер жизни его населения. Этот фактор стал одним из определяющих в последующих миграционных процессах. В свою очередь, изменения в численном и национальном составе влияли на развитие экономики полуострова, в частности, сельского хозяйства.

Отдельные аспекты исследуемого вопроса изучали в дореволюционное время Кеппен [17], К. Ханацкий [28], К. Вернер [33], В. Ден [13], в советское время С. Секиринский [32], О. Полухина [31], С. Брук и В. Кабузан [9]. Из современных работ можно выделить коллективный труд Я. Водарского, О. Елисеевой и В. Кабузана [10]. Анализ исследований по изучаемой проблематике показал отсутствие работы, отражающей влияние процессов миграции на сельское хозяйство в Крыму в конце XVIII – начале XX в.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

На момент присоединения Крымского ханства к Российской империи, по разным данным, на полуострове проживало от 140 до 152 тыс. чел. Наибольшую этническую группу полуострова в этот период составляли крымские татары – 78,7%, греки и армяне – 17,2%, цыгане – 2,1%, евреи, караимы и крымчаки –

2% [31, с. 27; 9, с. 46]. Крымские татары проживали повсеместно, греки, евреи и армяне проживали преимущественно в прибрежных городах, караимы – в горных районах, ногайцы – в районе Перекопа, а в степной части практически не было населения.

Вскоре после событий 1783 г. лучшие земли ханской семьи были конфискованы, брошенные земли эмигрировавших также отходили в число казенных. С местными жителями особо не церемонились, потому как, в большинстве своем, они не имели документов на землю, на которой проживали, и которая досталась от предков. Таким образом, российская казна получила крымские земли, которые долгое время не могла разграничить. Раздача земли без указания точных границ властью повлекла большую путаницу: часто выдавали один и тот же участок или неправильно указывали границы. Суды Крыма на протяжении многих десятилетий были перегружены решением данных земельных споров. Подобные манипуляции с землей и недвижимостью привели к появлению в регионе спекулянтов.

Опасаясь преследований новой власти, до конца XVIII в. в Турцию выехало, по разным данным, от 80 до 300 тыс. крымских татар [8, с. 249]. Такое уменьшение численности населения сразу стало сказываться на экономике региона и, в первую очередь, на сельском хозяйстве. В Крыму – Полуденном крае, как его тогда называли – элементарно не хватало людей, знакомых с особенностями ведения сельского хозяйства и промыслов. Остро стоял водный вопрос: обеспеченностью как питьевой, так и поливной водой Крым никогда не отличался. Однако коренные народы, зная особенности климата, возможности почвы и другие хитрости, научились выращивать фрукты и ягоды, орехи, баштанные. На полуострове садоводством и виноградарством занимались издавна. Перейдя к оседлому образу жизни, крымские татары освоили особенности агротехники выращиваемых в Крыму культур и научились получать хорошие урожаи. Выращивали и зерновые, табак. Эмиграция привела к тому, что все то, что некогда процветало, быстро стало приходить в упадок. Были нарушены экономические связи полуострова. Наиболее крупные и благоустроенные владения крымскотатарских дворян были разрушены. Оставшиеся крестьяне продолжали поддерживать развитие сельского хозяйства, благодаря чему регион все же сохранял хозяйственную культурную традицию. Об этом впоследствии писал академик П. Паллас, сравнивая умение крымских татар обрабатывать землю с щепетильными немцами [27, с. 183].

Российское правительство видело Крым политическим, экономическим и военным форпостом, поэтому для его развития старались привлечь специалистов, улучшить способы ведения сельского хозяйства и т. д. Одним из первых преобразованиями на полуострове занялся Екатеринославский и Таврический генерал-губернатор князь Г. Потемкин. Он направлял специалистов по различным сельскохозяйственным отраслям в Крым. Особое внимание генерал-губернатор уделял вопросам развития садоводства, виноградарства, шелководства и полеводства, для чего своим подчиненным давал указания: «... привести в лучшее состояние и размножить различными виноградными лозами ... сады и виноградники ..., находящиеся в Крыму в Судаке; ... развести всякого рода деревья, какие только можно будет по тамошнему климату, как то: масличная, финиковая, сладких и горьких померанцев, разного рода цитронная, кедровая, баргамотная и другая ... (в копии контракта с садоводом И. Бланком от 15 января 1784 г.) [30, с. 254]», «... виноградные сады и тутовые деревья привести в такое состояние, чтобы с оных ... собираем был знатной доход, который ежегодно приращаться будет...» (в копии договора с графом Г. Пармой от 8 апреля 1786 г.) [22, с. 31], «...препроводя ... реестр деревьев, кустов и прочих растений, потребных по украшению садов Таврических, ... насаждая оныя по Области Таврической ... стараться о размножении их ...» (из ордера № 196 от 5 июня 1786 г.) [22, с. 28], «... о рачительном прилежании к хлебопашеству и о всемерном умножении онаго, яко единственного источника богатства и благоденствия ... приложить старание к восстановлению онаго, и употребить все меры о приведении до наилучшей степени» (из циркуляра от 20 сентября 1787 г. правителя Таврической губернии В. Каховского в результате распоряжения Г. Потемкина) [25, с. 678].

Однако данные мероприятия не решали основные проблемы аграрного региона. Специалистов не хватало, а местное население, знавшее особенности ведения хозяйства в Крыму, в большом количестве выезжало. Когда экономические последствия миграции стали ощущаться, власть задумалась о необходимости осуществления шагов по выходу из сложившейся ситуации. Чтобы выровнять дисбаланс в экономической жизни, правительство активно приглашало иностранцев поселиться на полуострове. В степной части полуострова к началу XIX в. стали селить государственных крестьян и других лиц из районов центральных губерний империи. Постепенно Крым заселили немцы, чехи, поляки, греки, армяне, болгары и представители других народов. В числе переселенцев в большом количестве были отставники и военные. Обеспечивая колонистов-иностранцев особыми преференциями (освобождение от налогов на 10 лет, от воинской повинности, оплата им дороги к местам проживания, предоставление с 1802 г. по 30 дес. земли на душу, а через 2 года по 60 дес. на семью [26, с. 43]), царская власть в то же время отнимала земли у местного коренного населения, создавая «благоприятные» условия для его выезда за пределы полуострова. Так, происходили новые волны миграции [6, с. 28]. Примеру крымских татар последовали и другие народы: массово стали выезжать греки и армяне.

В конце XVIII – начале XIX в. главным занятием степного Крыма было кочевое и полукочевое скотоводство. Местные жители разводили крупный рогатый скот, лошадей, мулов, верблюдов, коз и овец. Большая часть тонкорунных овец принадлежала помещикам и иностранным колонистам. Развитию овцеводства способствовал повышенный спрос со стороны текстильной мануфактуры губерний Западной и

Центральной России. Шерсть вывозилась и за границу. В первой половине XIX в. сюда начали завозиться более производительные породы крупного рогатого скота, которые вытеснили местные.

Развитию военной и торговой статей отдавал предпочтение последователь Г. Потемкина князь П. Зубов. Об этом свидетельствуют многочисленные ордера, в которых речь шла о целесообразности развития специализации края, торговых связей и строительства портов Крыму для потребностей флота, торговли [18–22]. Претворение этих задач в жизнь продолжали и следующие генерал-губернаторы Новороссийского края Дюк де Ришелье, А. Ланжерон, граф М. Воронцов.

В начале XIX в. в Крым потянулись российские дворяне. Земля стала дорожать. Чиновники, служащие, вельможи получали большие участки. Целые деревни выселялись, чтобы очередной чиновник получил лакомый и желанный им кусок земли на полуострове. Так, например, в 1802 г. в Феодосийском уезде по решению суда в пользу помещика Э. Грамматикова были выселены из собственных сел 124 крымскотатарские семьи [26, с. 7–8]. Новые хозяева земли содействовали обезземеливанию сельских крестьян, знавших свое дело. Это было еще одним фактором последующих волн эмиграции. Так, возник вопрос о рабочей силе, которой катастрофически не хватало, в результате чего стали сдавать землю в аренду местному населению.

Усилиями грамотного и дальновидного генерал-губернатора герцога де Ришелье в 1804 г. этот процесс эмиграции крымских татар был приостановлен. Позже М. Воронцов развернул широкую культурно-образовательную деятельность, способствовал налаживанию новых торгово-экономических связей, развитию отраслей сельского хозяйства. Поэтому до середины XIX в. эмиграция была минимальной. Напротив, в 1796–1850 гг. сюда прибыло порядка 121 тыс. чел. [8, с. 117].

К середине XIX в. полуостров продолжал быть во многом хозяйственно неосвоенным и экономически неразвитым. В 1839 г. историк и писатель М. Всеволожский отмечал стратегическую непривлекательность Крыма в результате удаленности от российской столицы, медленное развитие промышленности, земледелия, науки, неохотное проникновение капиталов на полуостров [12, с. 81]. В крестьянских хозяйствах преобладали патриархальные традиции. В основном занимались животноводством. Традиционные животноводческие отрасли, которыми занимались крымские татары, процветали. Так, в отдельные годы отары овец достигали в некоторых хозяйствах до нескольких десятков тысяч голов. Недостатка в мясе, тягловой силе не было. Отставало земледелие. Как правило, местное население не обеспечивало себя хлебом. Его ввозили на полуостров из других губерний империи. Были заложены основы для развития на промышленной основе виноделия, отчасти благодаря М. Воронцову. До этого виноделие не развивалось в связи с исповедованием крымскими татарами ислама. Виноградарство, садоводство и табаководство стали приобретать товарные признаки. В целом, выращиваемая продукция была неконкурентной на общероссийском аграрном рынке, а значительная ее часть портилась ввиду отсутствия транспортных путей сообщения [32, с. 21].

Развитие экономики Крыма способствовало расширению городов, росту населения, снижению оборотов миграционных процессов, открытию образовательных, социальных, культурных, медицинских, благотворительных, научных и других учреждений. Жизнь жителей полуострова налаживалась. Этому также способствовало то, что на протяжении XIX в. в Крыму появились различные исследовательские и научно-образовательные организации и структуры, которые решали научные, практические, просветительские задачи, а также сложилась система агрономических учреждений. Тут функционировали: опытные станции в виде участков для полевых опытов (Салгирская плодовая исследовательская станция, Феодосийское опытное горно-культурное лесничество), плантации (Ялтинская уездная исследовательская земская табачная плантация, опытная табачная плантация при Никитском ботаническом саду), лаборатории (Магарачская энохимическая лаборатория), сеть метеостанций; опытные поля (сезонные и постоянные); показательные поля (Симферопольское сельскохозяйственное опытное поле, Евпаторийское опытно-показательное поле), ботанические сады (Никитский ботанический сад с мощной научно-исследовательской базой); исследовательские питомники и участки (Симферопольская контрольная станция по исследованию семян) и др. [1, л. 2; 14, с. 306–309]. Создание организаций, связанных с возникновением сельскохозяйственной науки, имело целью развитие садоводства, табаководства, виноградарства и виноделия, товарооборота, формирования рынка в Российской империи, что было необходимостью. Значение данных учреждений для развития сельского хозяйства Крыма изучаемого периода сложно переоценить: помимо основных своих функций они способствовали решению различных прикладных задач, связанных с развитием отраслей экономики региона. Немало научных результатов, полученных на территории полуострова, имели общенаучную ценность. Особо важное значение эти исследования приобрели в условиях постоянного изменения численного и национального состава полуострова.

В конце XVIII – начале XIX вв. миграционные процессы особо пагубно сказались на развитии сельского хозяйства региона. Массовая миграция подрывала трудовой потенциал села. Правительство обращалось к насильственному перемещению крестьян малоземельных губерний России и иностранных колонистов. В результате миграции населения в переплетении с природными катаклизмами, военными действиями, реформами, контрреформами в Крыму наблюдалось волнообразное развитие сельского хозяйства. Непродуманная политика относительно населения Крыма приводила к запустению целых районов, прекращению существования целых деревень и сел. Терялись традиционные связи в торговле, в целом в экономике, в результате чего приходилось все начинать сначала.

Процессы развития региона были остановлены военными действиями. В результате Крымской войны ведущие отрасли сельского хозяйства пришли в упадок. Значительная часть садов, виноградников и лесных угодий была вырублена военными и местным населением; существенно сократилось поголовье скота. Значительно снизились объемы производства вина и валовый сбор винограда. Города и села были разрушены. Поражение в войне показало необходимость создания новой транспортной системы и проведения реформ, еще более оголило наболевшие вопросы. Десяткам тысяч крестьян пришлось переориентироваться в своей деятельности и заниматься восстановительными работами: строительством дорог, мостов, оборонительных сооружений, военными заготовками и др. Начался экономический и продовольственный кризис. Все это, в целом, стало причиной изменений в государственной политике относительно Крыма. Правительство теперь стремилось претворить в жизнь особую концепцию развития региона, благодаря которой он одновременно должен был стать военной базой России в Причерноморье, местом принятия политических решений, деловых соглашений, известным курортом, летней резиденцией царской семьи (с 1861 г.) и зоной образцово-показательного сельского хозяйства. Интересы царствующей семьи в Крыму способствовали росту значения региона. Так, сложились предпосылки для развития хозяйства Таврической губернии в 1860–70-е гг. [24, с. 368; 2, с. 55]. К тому же, капиталистические отношения, которые проникли на полуостров задолго до войны, постепенно стали оживать, что благоприятно отразилось на сельском хозяйстве.

Период массового выезда крымских татар в годы войны и после нее исследователи называют второй волной эмиграции. Даже в период военных действий национальная дискриминация продолжалась. Так, в хозяйствах, находившихся в зоне боевых действий, делалась скидка на подушную подать: для русских – 7 руб., для крымских татар – 1,1–1,7 руб. Такая политика вела к окончательному разорению крымскотатарских хозяйств [6, с. 30]. В 1860–1862 гг. 192,36 тыс. крымских татар эмигрировали за пределы полуострова. В это же время 38,817 тыс. чел. ногайцев ушли с Перекопа. В целом же – более 321 тыс. чел. По мнению исследователей, это цифра не совсем достоверная, ведь многие крымские татары, покидая Родину, никоим образом не регистрировались и не требовали от правительства предоставления им паспортов [6, с. 31].

После войны и до конца второй волны миграции крымские татары покинули 687 селений, из которых 315 вообще опустели (287 пришлось на Перекоп). Около 60 тыс. крымских татар погибло по пути в Турцию [23, с. 309]. В 1865–1897 гг. население Крыма выросло практически в 3 р. и достигло около 547 тыс. чел. [15, с. 25; 29, с. 1].

Отмена крепостного права никоим образом не сказалась на обеспечении крестьян землей, ведь большая ее часть принадлежала крупным землевладельцам. В целом, средние крестьянские наделы после реформы уменьшились в 1,25 раза, составив 4,8 дес. Реформа не предусматривала защиту прав крестьян или предоставления им в пользование земель в том объеме, который обеспечивал бы всех желающих. Так, крестьянская реформа частично решила проблему личностного порабощения крестьян, однако главный земельный вопрос еще более обострился. Крестьяне годами не могли собрать деньги на выкуп самих себя, после чего еще сложнее было накопление денег на земельный участок [4, с. 37]. Этот фактор также отложил определенный отпечаток на дальнейших миграционных процессах.

После войны численность крестьянского населения сократилась, что серьезно обеспокоило местных помещиков. Многие из них оставались без рабочей силы. Царское правительство, идя навстречу их требованиям, вновь приняло меры к заселению районов крестьянами из малоземельных губерний России и иностранными колонистами. Но Крым заселялся медленно, поскольку здесь было очень мало казенных земель, а на помещичьих землях крестьяне селиться не хотели [4, с. 18–19].

В 1860-е гг. в Крыму появляются эстонские, чешские, болгарские и немецкие колонисты. В это время в регионе проживало 22 этноса, наиболее многочисленными из которых были крымские татары, русские, украинцы, немцы, греки, армяне, болгары, евреи. Сюда приезжали работать выходцы из Австро-Венгрии, Германии, Персии, Румынии, Франции, Швейцарии, других стран. Масштабы миграционных процессов тут были шире, чем в Европейской России.

Этнонациональная политика Российской империи тесно переплеталась с геополитическими планами – созданием в Крыму зоны стабильности и безопасности. И в эти планы крымские татары не вписывались: протурецкая ориентация мусульман полуострова виделась Александру II дестабилизирующей. Поэтому был избран путь «выдворения» крымских татар за пределы полуострова. Так, в 1864–1897 гг. количество населения в Крыму увеличилось на 348 тыс. чел. преимущественно за счет переселенцев (см. табл. 1). Количество русских и украинцев составляло 245,468 тыс. чел. (в 4,3 раза больше предыдущего показателя), крымских татар – 194,625 тыс. чел. (увеличилось в 1,9 раз). Интересно, что в 1886 г. население Крыма составляло 362,59 тыс. чел. [33, с. 18], т. е. каждые 11 лет (1864–1897 гг.) население Крыма увеличивалось примерно на 170–180 тыс. чел.

Однако из табл. 1 видно, что если в 1964 г. крымские татары составляли 50,3% населения полуострова, то спустя 33 года их численность равнялась 35,6%, в то время как русские и украинцы вместе взятые составляли 44,9% (для сравнения в 1864 г. – 28,5%) от общего количества населения Крыма. В дальнейшем эта тенденция сохранялась. Численность собственно русских значительно возросла в силу развития административных центров в городах, расширения портов для потребностей армии и флота. Крымские татары в это время проживали преимущественно в горной (до 89%) и степной (около 50%) местностях [7, с. 88]. Таким образом, именно в это время произошли коренные изменения в

этнонациональном составе населения региона, что в дальнейшем стало предопределяющим фактором его развития. Начиная с этого периода, в Крыму стали больше внимания уделять выращиванию хлеба и других зерновых культур.

Таблица 1

Динамика численности населения Крыма в 1793–1917 гг. (тыс. чел.)

Народы / Количество		Крымские татары	Русские	Украинцы	Греки	Евреи	Немцы	Болгары	Другие	Всего
1793	%	87,8	5,0	0,7	2,0	1,2	-	-	3,3	100
	тыс. чел.	112,2	6,4	0,9	2,5	1,6	-	-	4,2	127,8
1816	%	85,9	4,8	3,7	0,8	0,9	0,7	0,4	2,8	100
	тыс. чел.	182,7	10,3	7,7	1,8	2,0	1,5	0,8	5,8	212,6
1835	%	83,5	4,4	3,1	2,0	0,9	0,7	0,4	5	100
	тыс. чел.	233,3	12,3	8,6	5,5	2,4	2,0	1,2	14,4	279,7
1850	%	77,8	6,6	7	2	0,9	1	0,5	4,2	100
	тыс. чел.	267, 243	22,671	24,045	6,870	3,092	3, 435	1,718	14,426	343,500
1858	%	73	12,6	4	2,4	1,8	1,5	0,6	4,1	100
	тыс. чел.	241,849	41,744	13,252	7,951	5,963	4,970	1,988	13,583	331,300
1864	%	50,3	28,5		6,5	5,3	2,7	1,6	5,1	100
	тыс. чел.	99,946	56,630		12,915	10,531	5,365	3,180	10,133	198,700
1897	%	35,6	33,1	11,8	3,1	4,4	5,8	1,3	4,9	100
	тыс. чел.	194,625	180,958	64,510	16,948	24,055	31,708	7,108	26,788	546,700
1917	%	28,7	41,2	8,6	2,9	6,4	4,9	1,4	5,9	100
	тыс. чел.	215,3	309,2	64,6	22,0	48,1	36,9	10,5	43,2	749,800

Источники: [29, с. 1; 10, с. 96–100, 106–107, 121–124, 160–161; 11, с. 221]

Утверждение капиталистических отношений в Крыму в 1870–80-е годы содействовало развитию экономики края, и, в первую очередь, рынка наемной рабочей силы. В Таврической губернии были одни из самых больших зарплат по сравнению с другими губерниями империи. Этот фактор способствовал тому, что сюда ежегодно приходило до 268 тыс. чел. переселенцев. После строительства Лозово-Севастопольской железной дороги темпы колонизации ускорились. В целом, это вело к появлению еще большего количества национальностей. Так, к концу XIX ст. в регионе проживали представители уже 39 этнических групп, из которых порядка 13 были наибольшими.

Процессы капитализации на Крымском полуострове происходили значительными темпами. Земельные участки дорожали, распространялась аренда земли (в 1880-х годах она составляла 34,5% общей надельной земли [16, с. 366]), ее часто использовали в качестве залога в банках. Неравномерное распределение земли среди населения приводило к появлению избыточного количества свободной рабочей силы дешевого рынка труда.

На рубеже столетий произошла новая волна эмиграции крымских татар: начиная с октября 1902 по 1910 гг., в связи с распоряжением правительства о беспрепятственном выезде, свободно эмигрировали все желающие, в том числе и военнообязанные. Этим же документом обеспечивался ряд льгот для переселенцев на полуостров (проезд, медицинско-продовольственная помощь, денежные ссуды на покупку хозяйств), отменялась круговая порука [9, с. 54]. В это время из Крыма в Турцию выехало порядка 17 тыс. чел. Помимо этого крымские татары стали выезжать вглубь империи и на Дальний Восток.

На судьбу крымских татар, оставшихся на полуострове, оказали влияние результаты революции 1908 г. в Турции и Первой мировой войны: начались репрессии против крымских татар любой социальной принадлежности. Они были определены как «неблагонадежные». Позже крымские татары могли выезжать только на общих основаниях. Такая политика государства привела к тому, что крымские татары, будучи на момент присоединения Крыма к империи наибольшей этнической группой, к 1917 г. стали составлять чуть более четверти – 28,7 %. В то же время русские и украинцы вместе составляли практически 50% общего количества населения (см. табл. 1).

Изменения в численности и национальном составе наложили отпечаток на развитие отраслей сельского хозяйства. Во второй половине XIX в. животноводство из ведущей отрасли превратилось в второстепенную, не игравшую важной роли в формировании доходной части бюджета региона. Антропогенная деятельность негативно влияла на развитие животноводства, особенно овцеводства. На полуострове не развивались молочные хозяйства из-за нехватки природных кормов и практически отсутствовавшего травосеяния. Все продукты от содержания скота каждая семья употребляла самостоятельно. Свиноводство, козоводство, верблюдоводство особо не влияли на развитие хозяйства полуострова. Однако отрасль в целом не сокращалась, а изменялся ее характер [3, с. 123].

Постепенное улучшение ведения сельского хозяйства, его совершенствование привело к изменению характера полеводства: отрасль в течение второй половины XIX в. стала основной статьёй доходности

крымской экономики. Экспорт хлеба в регионе стал важным фактором и стимулом развития зернового хозяйства, и особенно в уездах, примыкавших к главному торговому порту в Феодосии. Почти весь избыточный хлеб Евпаторийского уезда также шел на экспорт. Экспортный характер хлебной торговли в Феодосийском и Евпаторийском уездах способствовал повышению ее доходности и улучшению в обеспечении мелких хозяйств инвентарем, собственной землей, рабочим скотом. Использование прогрессивных технических достижений, проведение мелиоративных работ способствовало повышению уровня культуры земледелия, росту посевных площадей, позволяло снизить затраты на производство продукции и быть конкурентоспособными на общеимперском рынке [5, с. 23]. Не уступали хлебной отрасли садоводство, виноградарство, виноделие и табаководство.

Итак, во второй половине XIX – начале XX вв. в силу того, что крымские татары постепенно теряли перевес в численности, их массовый уход уже меньше влиял на развитие экономики региона. Новые жители полуострова с учетом знаний агротехники культур вели свои традиционные занятия. Усилия власти, сельских хозяев, крестьян, интеллигенции, ученых, несмотря на периодические засухи, холодные зимы, эпидемии, привели, в целом, к тому, что миграционные процессы уже перестали влиять на судьбу той или иной отрасли сельского хозяйства.

ВЫВОДЫ

Таким образом, миграционные процессы в Крыму в конце XVIII – начале XIX вв. играли важную роль в развитии сельского хозяйства и, по сути, предопределяли его будущее. Но уже во второй половине XIX в. картина кардинально изменилась, что было связано с уменьшением доли крымских татар в общем количестве населения, поэтому их эмиграция (в частности, вторая и третья волны) уже не так сильно влияла на аграрное развитие Крыма.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. ГАРК, ф. 125, Оп. 2, Д. 4. О слиянии Симферопольского Отдела Национального Российского Общества садоводства и о взаимопомощи садовников и виноградарей Таврической Губернии.
2. Аджиєва Л. С. Наукові дослідження в розвитку сільського господарства Криму (XIX ст.) / Л. С. Аджиєва // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – № XXXIV. – С. 53–57.
3. Аджиєва Л. С. Особливості розвитку тваринництва в Криму (XIX ст.) / Л. С. Аджиєва // Професійна підготовка майбутнього спеціаліста : проблеми теорії та практики : збірник матеріалів науково-практичної конф. (Євпаторія, 14–15 трав. 2013 р.) : ЄІСН РВНЗ „КГУ“ (м. Ялта), 2013. – Ч. 2. – С. 120–123.
4. Аджиєва Л. С. Реформа 1861 р. і земельні відносини у Криму / Л. С. Аджиєва // The Caucasus : Economical And Social Analysis Journal Of Southern Caucasus. – 01/02/2014. – P. 35–38.
5. Аджиєва Л. С. Розвиток рільництва в Криму (XIX ст.) / Л. С. Аджиєва // Грані (науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах) / Гол. ред. С. А. Квітка. – Дніпропетровськ, 2013. – № 1 (93). – С. 20–24.
6. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.) / Т. Б. Бикова. – К., 2011. – 247 с.
7. Боечко В. Д. Кордони України : історична ретроспектива та сучасний стан / В. Д. Боечко, О. І. Ганжа, Б. І. Захарчук. – К., Основи, 1994. – 168 с.
8. Бойко Я. В. Заселение Южной Украины. 1860–1890 гг. (Историко-экономическое исследование) / Я. В. Бойко. – Черкассы : «Сіач», 1993. – 256 с.
9. Брук С. И. Миграция населения в России в XVIII — начале XX века (численность, структура, география) / С. И. Брук, В. М. Кабузан // История СССР. – 1984. – № 4.
10. Водарский Я. Е. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков : Численность, размещение, этнический состав / Я. Е. Водарский, О. И. Елисеєва, В. М. Кабузан. – М. : ИРИ РАН, 2003. – 158 с.
11. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. XI. Ч. 2. Таврическая губерния / [по рекогносцировкам и материалам, собранным на месте, составлял Ген. штаба подполк. Н. Б. Герсиванов]. – СПб. : Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – [4], 225, 50 с., [16] л. табл.
12. Всеволожский Н. С. Путешествие через Южную Россию, Крым и Одессу в Константинополь, Малую Азию, Северную Африку, Южную Францию и Париж в 1836 и 1837 годах. Т. 1. – М., 1839. – 495 с.
13. Ден В. Э. Население России по Пятой ревизии. Подушная подать в XVIII веке и статистика населения в конце XVIII века. Т. 1. / Ден В. Э. – Лейпциг : Университетская типография, 1902. – XI, 377 с.
14. Елина О. Ю. От царских садов до советских полей : история сельскохозяйственных опытных учреждений XVIII – 20-е годы XX в. : в 2 т. / О. Ю. Елина // Российская Академия Наук ; Институт естествознания и техники им. С. И. Вавилова. – М. : Эгмонт Россия Лтд, 2008. – Т. 2. – 488 с.
15. Історія міст і сіл Української РСР : Кримська область. – К. : Інститут історії АН УРСР, 1974. – 624 с.
16. Історія українського селянства / [Авт. : Андрощук О. В., Блануца А. В., Кашук Д. П. та ін. ; Редара : Литвин В. М. (голова) та ін. ; Відп. ред. Смолій В. А.]. – К. : видавництво «Наукова думка», 2006. – . – (Нариси в 2-х томах). Т. 1. – 2006. – 632 с.
17. Кеппен П. И. Девятая ревизия. Исследование о числе жителей в России в 1851 г. / П. И. Кеппен. – СПб., 1857. – XVIII, 298 с.

18. Кириенко Г. Ордера графа (князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. 1795 г. / Г. Кириенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1895. – № 22. – С. 1–17; № 23. – С. 1–23; 1896. – № 24. – С. 1–30.
19. Кириенко Г. Ордера графа (князя) Платона Александровича Зубова правителю Таврической области за 1796 г. / Г. Кириенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1896. – № 25. – С. 1–19; 1897. – № 26. С. 1–10.
20. Кириенко Г. Ордера кн. Платона Александровича Зубова правителю Таврической области. 1793 г. / Г. Кириенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1892. – № 15. – С. 49–69; № 16. – С. 50–74; № 17. – С. 103–119.
21. Кириенко Г. Ордера кн. Платона Александровича Зубова правителю Таврической области за 1794 г. / Г. Кириенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1893. – № 18. – С. 53–72; № 19. – С. 1–22; 1894. – № 21. – С. 1–26.
22. Кириенко Г. Ордера князя Потемкина / Г. Кириенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1887. – № 3. – С. 1–35.
23. Крымская АССР // Большая Советская Энциклопедия. – 1937. – Т. 35. – 768 стлб.
24. Марциновский П. Н. Развитие хозяйства / П. Н. Марциновский // Крым сквозь тысячелетия. – Симферополь : ЛИРА, 2004. – С. 358–389.
25. Матвеев А. Подлинный циркуляр 1787 года правителя Таврической области В. В. Каховского, на имя коллежского асессора Ачказа Аги вследствие повеления, данного ему князем Г. А. Потемкиным принять меры к восстановлению запущенного в области хлебопашества / А. Матвеев // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1889. – Том 15. – С. – 678–680.
26. Озенбашлы А. С. Къырым фаджиасы. Сайлама эсерлер. (Трагедия Крыма. Избранные произведения) : Из истории трагической судьбы крымскотатарского народа / А. С. Озенбашлы // [Сост. Исмаил Асан-оглу Керим, Мерьем Ахмет-кызы Озенбашлы]. – Симферополь, 1997. – 256 с.
27. Паллас П.-С. Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным наместничествам Русского государства в 1793–1794 годах / Пер. с нем. – М. : Наука, 1999. – 246 с. – (Науч. наследство; Т. 27).
28. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим Комитетом / [сост. под ред. К. В. Ханацкого]. Вып. 1. – Симферополь : Типография Правления Таврической губернии, 1867. – [4], 519, 103, 21 с., 7 л. ил.
29. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. ХLI. Таврическая губерния / [под ред. Н. А. Тройницкого]. – СПб. : Издание центрального статистического комитета Министерства Внутренних дел, 1904. – [3], XXVI, 310 с.
30. Письма Г. А. Потемкину-Таврическому : графа Л. Ф. Сегюра; дюка Е. И. Ришелье; графа А. Ф. Ланжерона; генерал-майора П. И. Турчанинова; контр-адмирала Н. С. Мордвинова; письма обер-штер-кригскомиссара М. Л. Фалеева; контракт садовника И. Бланка; садовника В. Гульда // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1875. – Т. 9. – С. 227–259.
31. Полухина О. М. Населення Криму в 1783–1917 рр. / О. М. Полухина // Український історичний журнал. – 1988. – № 9. – С. 27–35.
32. Секиринский С. А. Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Таврии в конце XVIII – начале XX в. (1783–1917 гг.) : автореф. на соиск. науч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 “История СССР” / С. А. Секиринский. – Львов, 1974. – 34 с.
33. Статистика населения // Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел II / [Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера]. – Симферополь : Издание Таврической губернской земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – 107 с.

International Advisory and Editorial Board.

Azerbaijan.

Amir V. Aliyev

Ministry of Health of Azerbaijan Republic Lung Diseases Department. Guba District Central Hospital Head of Department. PhD of Medicine

Beykas Seyfulla Xidirov

Azerbaijan State Oil Company. Head of department. Doctor of Economical Sciences.

Elshan Mahmud Hajizade

Head of department of President Administration of Azerbaijan Republic. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Ibrahim Gabibov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Leyla I. Djafarova

Clinic "Medium" Baku. Doctor of Medical Sciences. Professor.

Omar Kerimov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Rafiq Gurbanov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Ramiz Gurbanov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Sadagat V. Ibrahimova

Azerbaijan State Oil Academy. Academician Doctor of Economical Sciences. PHD.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Innovation Center of National Academy of Azerbaijan Republic. The deputy of director. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Tofiq Ahmadov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Geology and Mineralogy Sciences. Professor.

Tofiq Yusif Baharov

Azerbaijan State Oil Company. Scientific Research Institute. Head of department. Doctor of Geology and Mineralogy Sciences.

Tofiq Samadov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Georgia

Anzor G. Abralava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Dali Sologashvili

State University named Akaki Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Dali Osepashvili

Professor of Journalism and Mass Communication TSU (Tbilisi State University), Head MA Program "Media and New Technology"

Eka Avaliani

Professor at International Black Sea University. Ivane Javakishvili Tbilisi State University

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academician Doctor of Economics.

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Head of Economic and Business Department. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

George Jandieri

Georgian Technical University; Chief scientist, Institute of Cybernetics of the Georgian Academy. Full Professor.

Ketevan Nanobashvili

"M.D" Dental Clinic, "Dika" L.T.D. Tbilisi Medical Academy. Professor PhD MDPH of Medicine, Associate Professor

Larisa Korghanashvili

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakishvili. Full Professor.

Lia Matchavariani

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakishvili. Full Professor, Faculty of Exact & Natural Sciences (Geography Dep.)

Liana Hovelidze-Solomonova

Rector of high school of "Georgia". Doctor of Economical Sciences

Loid Karchava

Doctor of Business Administration, Association Professor at the Caucasus International University, Editor-in-Chief of the international Scientific. Magazine "Akhali Ekonomisti" (The New Economist)

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javakishvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor. Finance manager of Güllüstan-bssjar.

Mariam Kharaishvili

Tbilisi State Medical University. PHD MD.

Nana Shoniya

State University of Kutaisi named Akakhi Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full professor.

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

EDITORIAL BOARD

Simon Nemsadze

Georgian Technical University . Doctor of Technical Sciences. Full Professor

Tamar Giorgadze

Gr. Robakidze University, Department of Medicine. Associate Professor.

Tamara Okropiridze

University "Geometri" Department of Dentistry , Doctor of Medical Sciences. Full Professor.

Tengiz G. Museliani

Georgian Technical University. Academic Doctor of Technical Sciences. Associate Professor.

Valerian N. Nanobashvili

Company "Buneba Ltd". Doctor of Veterinary Sciences. Veterinary surgeon

Vaxtang S. Datashvili

Georgian technical University. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Zaira Gudushauri

Georgian-Azerbaijan University named G.Aliyev. Associate Professor. PhD.ES.

Russia

Alexander A. Sazanov

Leningrad State University named A.S. Pushkin. Doctor of Biological Sciences. Professor.

Alexander N. Shendalev

State Educational Institution of Higher Education. Omsk State Transport University, Associate Professor

Catrin Kolesnikova

Samara Architectural and Constructional University. Russia. PhD.

Ekaterina Kozina

Siberia State Transportation University. Russia. PhD.

Galina Kolesnikova

Russian Academy of Natural Sciences and International Academy of Natural History. Taganrog Institute of Management and Economics. Philologist, Psychologist, PhD.,

Grigory G. Levkin

Omsk State Transport University. PHD of Veterinary Sciences. Russia

Irina V. Larina

Federal State Educational Institution of Higher Professional Education. Associate Professor

Klemenova Elena

South Federal University of Russia.Rostov. Doctor of Pedagogical Sciences. Professor.

Kurbatskaya Tatiana

Kamsk State Engineering - Economical Academy. Russia. PhD.

Natalia Litneva

Orlov State Institute of Economy and Trade. Volga Branch of The Federal State Budget Educational Institution of Higher Professional Education

Nikolay N. Efremov

Institute of Humanitarian Research and the Russian Academy of Sciences. Doctor of Philology. Research Associate. Russia.

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Doctor of Biological Sciences. Professor. Academician.

Sergey N. Fedorchenko

Moscow State Regional University of Political Science and Rights. PHD.

Sergei A. Ostroumov

Moscow State University. Doctor of Biological Science. Professor.

Svetlana Guzenina

Tambov State University named G.R. Derzhavin. PhD in Sociology.

Ukraine

Alexandra V. Gorbenko

National Transport University. Ukraine. PhD.

Anna B. Gulyayeva.

Institut of Plant Pyysiology and Genetics. Kiyev. Ukraine. PhD.

Bogdan Storokha

Poltava State Pedagogical University. Poltava. Ukraine. PhD.

Katerina Yagelskaya

Donetsk National Technical University. Ukraine. PhD.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Mixail M. Bogdan

Institute of Plant Physiology and Genetics.Kiyev. Ukraine. PhD.

Oksana V. Smirnova

Yevpatoriya institute of Social Sciences Republican Higher Educational Institution "Crimean University

Oleksandr Voznyak

Hospital "Feofaniya", Kyiv, Ukraine, Head of Neureosurgical Centre. Associated Professor.

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. Ukraine. PhD.

Sergei S. Padalka.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Department of Contemporary History and Policy at the Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine

Tatiana O. Scriabina.

Crimean University of Humanities. Eupatorium Institute of Social Sciences. PhD. (Yalta).

Yekaterina Y. Yagelskaya

Donetsk Economic and Rights University. Ukraine. PHD.

Crimea

Lienara Adzhyieva

The Crimea Humanitarian University. PhD. -

Nelya A. Gluzman

Yevpatoriya institute of Social Sciences Republican Higher Educational Institution "Crimean University for the Humanities". Doctor of Pedagogical Sciences.

Oksana N. Usatenko

Crimea's Humanitarian University. National Academy of Pedagogical Sciences. Associate Professor.

Vladyslav Fadiev

Yevpatoriya institute of Social Sciences Republican Higher Educational Institution "Crimean University for the Humanities". PhD.

Kazakhstan

Anar Mirazagalieva

Vice-Rector for Teaching and Studies - East Kazakhstan State University named S.Amanzholov

Nikolay Kurguzov

State University of Pavlodar named S. Toraygirova. Kazakhstan. PhD. Professor.

Marina M. Bobireva

West Kazakhstan State Medical University named Marat Ospanov. PhD Kazakhstan

Anna Troeglazova

East Kazakhstan State University named Sarsen Amanjolov. PhD.

Niyazbek Kalimov

Kostanay Agricultural Institution. PhD.

Nuriya Kharissova

State University of Karaganda. Associate Professor of Biological Science.

Gulmira A. Zhurabekova

Marat Ospanov West-Kazakhstan State Medical Academy. Department of Human Anatomy. Associate Professor

Germany

Hans-Juergen Zahorka

Assessor jur., Senior Lecturer (EU and International Law, Institutions and Economy), Chief Editor of "European Union Foreign Affairs Journal", LIBERTAS - European Institute, Rangendingen/Germany

USA

Mikhail Z. Vaynshteyn

Lecturing in informal associations and the publication of scientific articles on the Internet. Participation in research seminars in the "SLU University" and "Washington University", Saint Louis, USA.

UK

Alan Sheldrake

Imperial Collage. London University. Electrical Power Engineering Consultant. Ph.D.

Iran

Azadeh Asgari

Asian Economic and Social Society (AESS). Teaching English as a Second Language. Ph.D.

Serbia

Aleksandra Buha

University of Belgrade. Department of toxicology "Akademik Danilo Soldatović", Faculty of Pharmacy.

Latvia

Tatiana Tambovceva

Latvian Council of Science. Riga Technical University. Assoc.professor at Riga Technical University.

Black Sea Scientific Journal of Academic Research has ISSN, E-ISSN and UDC numbering:
ISSN: 1987-6521 (Print), E-ISSN: 2346-7541 (Online), DOI prefix: 10.15357, UDC: 551.46 / (051.4)/B-64
Community of Azerbaijanis living in Georgia is publishing scientific papers of scientists on Website and in Referred Journals and Online Journals with subjects which are mentioned below:

AGRICULTURAL, HISTORICAL, NATURAL SCIENCES & ENGINEERING

Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
History of Agricultural Sciences
Environmental Engineering Science
Environmental Technology
Physics
Botany, Zoology & Biology
Earth Sciences & Organic Farming

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Economics and Management of Enterprises
Historical & Humanitarian Sciences
History of Science and Technics
Psychology and Sociology Sciences
Philosophy and Philology Sciences
History of Science and Technology
Management and Marketing
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science
Politology

MEDICINE, VETERINARY MEDICINE, PHARMACY AND BIOLOGY SCIENCES

Clinical Medicine
Prophylactic Medicine
Theoretical Medicine
Stomatology & Dentistry
Veterinary Medicine and Zoo
Drug Technology and Organization of Pharmaceutical Business
Pharmaceutical Chemistry and Pharmacology
Standardization and Organization of Medicines Production
History of Pharmacy
Innovations in Medicine
Biophysics and Biochemistry
Radiology and Microbiology
Molecular Biology and Genetics
Botany and Virology
Microbiology and Hydrobiology
Physiology of Plants, Animals and Humans
Ecology, Immunology and Biotechnology
Virology and Immunology
History of Biology
Entomology

TECHNICAL AND APPLIED SCIENCES

Applied Geometry, Engineering Drawing, Ergonomics and Safety of Life
Machines and Mechanical Engineering
Electrical engineering, Radio Engineering, Telecommunications, and Electronics
Information, Computing and Automation
Mining and Geodesy Sciences
Metallurgy and Energy
Chemical Technology, Chemistry Sciences
Technology of Food Products
Technology of Materials and Products Textile and Light-load industry
Machinery in Agricultural Production
History of Art
Project and Program Management
Innovative Technologies

Repair and Reconstruction
Materials Science and Engineering
Engineering Physics
Mathematics & Applied Mathematics.

REGIONAL DEVELOPMENT AND INFRASTRUCTURE

History of tourism
Theoretical and methodological foundations of tourism and recreation
Tourist market , its current state and development forecasts
Training and methodological support

ISSN: 1987 - 6521, E – ISSN: 2346 - 7541

©Publisher : Community of Azerbaijanis Living in Georgia. Gulustan-bssjar.

©Typography : AZCONCO LLC Industrial, Construction & Consulting.

Registered address: Isani Sangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

©Editorial office : Isani Sangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

FENERCIOGLU

MARITIME INDUSTRY AND TRADE COMPANY LIMITED

AZCONCO LLC
INDUSTRIAL, CONSTRUCTION & COLSULTING
406110239

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521, E-ISSN: 2346 - 7541, DOI: 10. 15357

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ISSN: 1987-6521, E-ISSN: 2346 - 7541

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

AGRICULTURAL, HISTORICAL, NATURAL SCIENCES & ENGINEERING

Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
History of Agricultural Sciences
Environmental Engineering Science
Environmental Technology
Physics
Botany
Zoology
Biology
Earth Sciences
Organic Farming

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Historical & Humanitarian Sciences
Psychology and Sociology Sciences
Philosophy and Philology Sciences
Management and Marketing
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

MEDICINE, VETERINARY MEDICINE, PHARMACY AND BIOLOGY SCIENCES

Clinical Medicine
Prophylactic Medicine
Theoretical Medicine
Stomatology & Dentistry
Veterinary Medicine and Zoo
Drug Technology and Organization of Pharmaceutical Business
Pharmaceutical Chemistry and Pharmacology
Standardization and Organization of Medicines Production
History of Pharmacy
Innovations in Medicine
Biophysics and Biochemistry
Radiology and Microbiology
Molecular Biology and Genetics
Botany and Virology
Microbiology and Hydrobiology
Physiology of Plants, Animals and Humans
Ecology, Immunology and Biotechnology
Virology and Immunology
History of Biology
Entomology

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

TECHNICAL AND APPLIED SCIENCES

Applied Geometry, Engineering Drawing, Ergonomics and Safety Environment,
Machines and Mechanical Engineering,
Electrical engineering, Radio Engineering, Telecommunications, and Electronics,
Information, Computing and Automation,
Mining and Geodesy Sciences,
Metallurgy and Energy,
Chemical Technology, Chemistry Sciences,
Technology of Food Products,
Technology of Materials and Products Textile and Light-load industry,
Machinery in Agricultural Production,
History of Art,
Project and Program Management,
Innovative Technologies,
Repair and Reconstruction,
Materials Science and Engineering,
Engineering Physics,
Mathematics,
Applied Mathematics.

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

REGIONAL DEVELOPMENT AND INFRASTRUCTURE

History of tourism
Theoretical and methodological foundations of tourism and recreation
Tourist market, its current state and development forecasts
Training and methodological support

www.gulustan-bssjar.org

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

CONFERENCE JOURNAL
CONFERENCE NEWSLETTER

www.gulustan-bssjar.org